

169
5

MILITAIRE SPECTATOR

SLD-I
RONALD WIND
SLD-I
CHRIS VAN DER LINDEN

IN DIENST VAN
DE VREDE EN DE VRIJHEID
STIERVEN HIER
TWEEL VAN ONZE KAMERADEN

11 FEBRUARI 1997

Veteranen Toen en nu

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter
Beoefening van de Krijgswetenschap
E-mailadres: m.d.haas@mindef.nl

Secretaris: I.M. de Jong
majoor der intendance
p/a Ledenadministratie
Telefoon (070) 318 72 79

Ledenadministratie:
Instituut Defensie Leergangen
mw. E.M. de Haas-De Ruijter
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag

HOOFDREDACTEUR

prof. J.M.J. Bosch
brigade-generaal der cavalerie
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 58B
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 215 27 20

ADJ. HOOFDREDACTEUR

H. Emmens
commodore Koninklijke Luchtmacht

REDACTEUREN

drs. P.J.E.J. van den Aker
kolonel der cavalerie

drs. P.H. Kamphuis
hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL
F.H. Meulman
kolonel Koninklijke Luchtmacht

drs. J. Terpstra
kolonel van de militair psychologische
en sociologische dienst

lr. R.G. Tieskens
luitenant-kolonel van de technische staf

BUREAU-REDACTIE/PRODUCTIE

mw. drs. A. Kool
p/a hoofdredacteur
Telefoon (015) 215 27 20

ABONNEMENTEN

binnenland: € 20 (± f 44,-),

studenten € 12 (± f 26,-)

buitenland: € 25 (± f 55,-)

ADVERTENTIES

CET Reclame & Publiciteit
Telefoon (0497) 53 15 31

DRUK

Drukkerij Giethoorn Ten Brink
Vormgeving: Trend-Set Snelzet bv
ISSN 0026-3869

NADruk VERBODEN

Foto omslag: Martin Roemers. Inzettefoto: SMG/KL

JAARGANG 169 NUMMER 5 2000

MILITAIRE SPECTATOR

214 Voorwoord

216 Editoriaal:
De Veteranen kunnen komen

218 Mededelingen

219 M. Elands:
Oudere veteranen en de roep om maatschappelijke
erkenning

231 J.R. Schoeman:
Veteranen van 'goede' en 'foute' missies

241 C.W. Vroom:
Uitzendingen in de krijgsmacht
Is er voldoende waardering?

245 J.M.P. Weerts:
Het Nederlandse veteranenbeleid in internationaal
perspectief

254 H.H. Vogelaar, J.W. Reerds, B.J.N. Schreuder:
'De' veteraan bestaat niet
Veteranen en traumabehandeling

265 M. Maas, B. Hopman:
De betekenis van herdenken

275 H.W. de Swart, C.J. Thuijsman:
Het Veteraneninstituut

286 Het boek van...

299 Samenvattingen/Summaries

Voorwoord

H.A.L. van Hoof – staatssecretaris van Defensie

Uitzending naar crisisgebieden in het kader van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde is een normaal onderdeel van het takenpakket voor Nederlandse militairen geworden. In het afgelopen decennium hebben Nederlandse militairen in internationaal verband en onder sterk uiteenlopende omstandigheden bijgedragen aan conflictpreventie, crisisbeheersing, humanitaire hulpverlening en wederopbouwactiviteiten. Noord-Irak, Cambodja, Haïti, Bosnië, Kosovo – het zijn slechts enkele voorbeelden van uitzendingen voor korte of langere tijd, die gepaard zijn gegaan met een verandering in het denken over de politieke, militaire en maatschappelijke betekenis van de inzet van militairen in dergelijke operaties.

De gemeenschappelijke noemer hiervan lijkt in ieder geval te zijn dat zowel binnen als buiten de defensieorganisatie de aandacht voor het effect van een uitzending op de individuele militair is gegroeid. Militairen kunnen tijdens uitzendingen immers worden geconfronteerd met ingrijpende, zelfs traumatische ervaringen. Nazorg aan actief dienende militairen en veteranen maakt daarom deel uit van de verantwoordelijkheden van Defensie.

Maar nazorg alléén is niet voldoende; ook het bevorderen van maatschappelijke erkenning voor de inspanningen van veteranen behoort tot die verantwoordelijkheden. De soldaat

Staatssecretaris van Defensie
H.A.L. van Hoof

van vandaag is immers de veteraan van morgen. Daarbij hoort een volwassen veteranenbeleid. Aan dát besef heeft het echter lange tijd ontbroken.

Ruim vijftig jaar geleden stond de Bond voor Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstsloftoffers (BNMO) aan de wieg van de veteranenzorg. De Bond verleende nazorg en maatschappelijk werk. Ook vroeg de BNMO bij de overheid voortdurend aandacht voor de maatschappelijke positie van veteranen. Min of meer door nood gedwongen, namen de veteranen zo hun eigen belangenbehartiging ter hand, een initiatief dat was en is toe te juichen omdat zo

particuliere initiatieven en verantwoordelijkheden samenkomen met de verantwoordelijkheid van de overheid. De emancipatoire bewegingen in de Nederlandse samenleving die vanaf de jaren zestig de dynamiek van maatschappelijke ontwikkelingen bepaalden gingen echter goeddeels voorbij aan de veteranen. Pas eind jaren tachtig trad hierin verandering op. Herwonnen zelfbewustzijn en een toenemende organisatiegraad van veteranen, uitmondend in de oprichting van het Veteranen Platform (1989) waren het gevolg.

Met de onthulling van het Indiëmonument in Roermond (1988) en het eindadvies van de Vertrouwensman Oud-Militairen Indiëgangers drs. D.F. van der Mei ('Dienstvervulling onder buitengewone en zeer moeilijke omstandigheden', 1989) kwamen de veteranen maatschappelijk op de kaart.

Dit markeerde ook het begin van een nieuwe episode in de belangenbehartiging voor en door veteranen. Defensie werd aangesproken op haar verantwoordelijkheden en kwam in beweging. Met de nota *Zorg voor veteranen in samenhang* (1990) en de oprichting (in 1991) van de Stichting Dienstverlening Veteranen (SDV) zette Defensie de eerste schreden op het pad naar een volwassen veteranenbeleid.

De jaren negentig tonen een ontwikkeling in het veteranenbeleid die parallel loopt met het ervarings- en bewustwordingsproces binnen en

buiten Defensie van de fysieke, medische, psychische en sociale effecten van een uitzending op de individuele militair. Internationaal plaatste het Golfoorlogsyndroom de (na-)zorg voor actief dienende militairen en veteranen in een scherper daglicht; in Nederland kregen vooral de fysieke en medische klachten van militairen die in Cambodja hadden gediend aandacht.

In hun kielzog werden later ook de uitzendingen naar het voormalige Joegoslavië, waaronder Unprofor, onder de loep genomen. Dit heeft inmiddels geleid tot specifieke beleidsmaatregelen op verschillende deelterreinen van de (na-)zorg. Gericht onderzoek onder ruim 3500 veteranen en 1000 gezinsleden naar de toekomstige ontwikkelingen in de zorgbehoefte van veteranen en hun gezinsleden tussen maart 1996 en mei 1997 resulteerde in het rapport van de commissie-Tiesinga I (1997). In de aanbevelingen kregen vooral de gestructureerde verlening van (immateriële) nazorg en de bevordering van maatschappelijke erkenning veel aandacht. De *Veteranenbrief* (1998) en de oprichting van het Veteraneninstituut (1999) vloeien hier rechtstreeks uit voort en illustreren de zorg die Defensie thans besteedt aan veteranen.

Hierin staan twee elementen centraal. In de eerste plaats biedt het Veteraneninstituut alle bij de zorg voor veteranen betrokken instanties de gelegenheid de dienstverlening aan

de individuele veteraan te optimaliseren. Ondergebracht op één locatie en functionerend onder een Koepelbestuur waarin alle betrokken partijen zijn vertegenwoordigd, bundelen Defensie, SDV, de Stichting Veteranen Platform, de BNMO en de Stichting BNMO-Centrum hun krachten. Dit moet leiden tot een kwalitatieve verbetering van de dienstverlening en een vereenvoudiging van de rondgang die veel veteranen vaak langs verschillende instanties voert. Voortaan kan de veteraan voor alle aspecten van zorg en dienstverlening terecht bij één loket met één telefoonnummer.

In de tweede plaats biedt het Veteraneninstituut de mogelijkheid om jonge en oude veteranen dichter bij elkaar te brengen. Het aantal jonge veteranen neemt toe. Het kan goed zijn ook hen bij 'de veteranenzaak' te betrekken voor zover zij daartoe zelf de behoefte onderkennen. De mogelijkheid van uitwisseling van ervaringen en opvang tijdens contactdagen van lotgenoten biedt hiervoor een aanknopingspunt. De behoefte aan zorg en maatschappelijke erkenning blijft voor iedere veteraan, jong en oud, uiteraard een individuele afweging en een individuele behoefte. Voor het veteranenbeleid van Defensie maakt dat echter niet uit: bij Defensie telt iedere veteraan.

De officiële opening van het Veteraneninstituut in mei getuigt van de gegroeide maatschappelijke erkenning van veteranen. Veteranendagen,

de raamregeling reüniefaciliteiten, regelingen voor gezinsleden en weduwen, onderscheidingen, monumenten en uitkeringswetten bewijzen dit. Dat de redactie van de *Militaire Spectator* nu een themanummer wijdt aan veteranen, beschouw ik als aanmoediging en een bevestiging van de status die de veteranen inmiddels hebben verworven.

De Veteranen kunnen komen

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 verliet de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, generaal H.G. Winkelman, zelfverzekerd zijn hoofdkwartier aan de Lange Voorhout 7 te Den Haag. Tegen het hoofd van de Afdeling Inlichtingendienst Buitenland sprak hij de historische woorden: 'Nu kunnen de heeren komen, wij hebben alles eraan gedaan wat wij kunnen. Ik ga nu naar huis een paar uren slaap pakken'. Nog geen vier uur later zetten de eerste Duitse troepen voet op Nederlands grondgebied. De krijgsmacht verkeerde na ruim honderd jaar van vrede – wanneer we althans de pacificatie van de Indische archipel buiten beschouwing laten – weer in oorlog; een oorlog die diepe sporen in de Nederlands (-Indische) samenleving heeft achtergelaten en veel militairen voor het leven heeft getekend.

Op 10 mei 2000, precies zestig jaar na het voor ons uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, opent minister-president Wim Kok het Veteraneninstituut te Doorn. De opening van het Veteraneninstituut becroont een opmerkelijk emancipatieproces van Nederlandse militairen en gemilitariseerde burgers die in opdracht van een democratisch gekozen regering het Koninkrijk der Nederlanden onder oorlogs- of vergelijkbare omstandigheden hebben gediend. Met het Veteraneninstituut krijgen de Nederlandse veteranen (en hun naaste familieleden) eindelijk de beschikking over één loket, waartoe zij zich kunnen wenden met vragen, wensen of noden. Het instituut doorbreekt daarmee de hokjesgeest en kan aldus voor individuele veteranen ook de toegang tot voorzieningen vergemakkelijken. Dat de minister-president het Veteraneninstituut opent, bevestigt nogmaals dat de Nederlandse overheid zich verantwoordelijk voelt voor het lot van ingezette militairen, ook vele jaren na afloop van de inzet. De betrokkenheid van politici bij het lot van veteranen is – en hetzelfde kan worden geconstateerd voor burgerslachtoffers van oorlogsgeweld – niet uit de lucht komen vallen. Er is – mede als gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen – sprake van voortschrijdend inzicht. Dat de overheid een speciale verantwoordelijkheid heeft voor veteranen, staat thans (gelukkig) niet meer ter discussie.

De *Militaire Spectator*, het oudste vaktijdschrift in Nederland, besteedt van oudsher veel aandacht aan de professionele analyse van daadwerkelijk

militair optreden. Zo verschenen – om een voorbeeld te noemen – al vrij snel na Winkelmans capitulatie verslagen over de strijd in de Meidagen. Daarnaast is altijd ruimschoots aandacht geschonken aan de strijd tegen Japan, de militaire worsteling met de Indonesische nationalisten of de inzet in Korea. De laatste jaren vullen bovendien artikelen over vredesoperaties regelmatig de kolommen. Een vluchtige analyse leert dat ook in ons blad de aandacht voor de factor mens bij voorbereiding op, tijdens en na afloop van een uitzending aanzienlijk is toegenomen. De *Militaire Spectator* weerspiegelt in dit opzicht een tendens in het denken.

De redactie heeft gemeend als hommage aan die honderdduizenden oud-collega's die sinds mei 1940 onder oorlogsomstandigheden hebben gediend, een themanummer over veteranen te moeten uitbrengen. In tegenstelling tot eerdere herdenkingsnummers staan niet de gevechtshandelingen centraal, maar de ontwikkeling in het (denken over) veteranenbeleid. Diverse aspecten van zorg en erkenning passeren de revue, een aantal belangrijke spelers in het rijk geschakeerde veteranenland wordt nader geïntroduceerd en de filosofie achter het Veteraneninstituut krijgt de plaats die haar toekomt.

De redactie juicht – het moge duidelijk zijn – de komst van het nieuwe instituut toe. Dit mag evenwel geen reden zijn tot zelfgenoegzaamheid. Er is nog voldoende werk aan de winkel. De partners in Doorn moeten de samenwerking operationaliseren en doen uitgroeien tot een echt Instituut. Aan het belang van de veteranen behoren – hoe lastig dit in de praktijk ook kan zijn – institutionele belangen van de afzonderlijke partners ondergeschikt te zijn. Daarnaast dient, gelet op de relatief grote inbreng van zorgverleners en hun organisatiegraad binnen en buiten de krijgsmacht, gewaakt te worden voor onnodige problematisering. Recent onderzoek toont aan dat ongeveer tachtig procent van de veteranen geen nadelige gevolgen van inzet ondergaat en weer probleemloos aansluiting in de burgermaatschappij vindt.

Veteranen (en hun familie) die in de knel zitten of komen als gevolg van uitzending, hebben uiteraard recht op hoogwaardige zorg en steun. De krijgsmacht moet bij de voorbereiding op en de begeleiding van militairen tijdens uitzending haar voordeel doen met opgedane ervaringen en nieuwe wetenschappelijke inzichten. Voor suboptimalisering dient evenwel te worden gewaakt. Maatschappelijke erkenning behoort als aandachtspunt evenveel

– en ter wille van de balans wellicht: zelfs meer – aandacht te krijgen. Kleinschalige activiteiten als het onthullen van plaatselijke monumenten of het stimuleren van herinneringsliteratuur zijn uiterst waardevol voor zelfrespect en maatschappelijke waardering. Veteranen behoren trots te kunnen zijn op hun militaire verleden en de samenleving zou – idealiter – trots moeten uitstralen over haar veteranen.

Hier is duidelijke sprake van een defensiebelang. Een samenleving die oog heeft voor offers door militairen gebracht, die respect toont voor veteranen, biedt meer kans tot werving van nieuwe collega's dan een samenleving die volstrekt onverschillig staat ten aanzien van de militaire professie. Het is dan ook teleurstellend dat de recente Defensie-nota nauwelijks woorden wijdt aan de veteranen. De omslag naar een krijgsmacht nieuwe stijl met meer BBT-personeel dat relatief langer gaat dienen, zou alleen al tot bespiegelingen hebben moeten leiden over de rol die vooral de BBT-ers kunnen gaan spelen in de relatie tussen samenleving en krijgsmacht. Langer dienen betekent een veel grotere kans op uitzending. De BBT-er van nu is dus – simpel gezegd – de veteraan van de toekomst.

Waar het ministerie van Defensie na de opschorting van de opkomstplicht niet in staat bleek een aansprekend reservistenbeleid te formuleren, dreigt ook op dit punt een gebrek aan creativiteit en/of daadkracht. Het ministerie zou er daarnaast goed aan doen haast te maken met de ontwikkeling van een systeem waarbij wordt vastgelegd welke militairen worden uitgezonden, voor welke duur en welke onderscheidingen worden verstrekt. Verder zou de klantvriendelijkheid van die defensiedelen waarop door veteranen vaak een beroep wordt gedaan, best eens onderzocht mogen worden. Hoe snel worden verzoeken om inzage in stamboeken, aanvragen van onderscheidingen, vragen om uitkeringen of steun afgedaan? Het Veteraneninstituut mag voor Plein 4 beslist geen alibi vormen om achterover te leunen.

Een professioneel Veteraneninstituut en de roep om maatschappelijke erkenning, vragen om een volwassen omgang met het verleden. Ook en misschien wel juist wanneer dat verleden geen aanleiding tot vreugde geeft. Het zou ons inziens de positie van de veteranen ten goede komen wanneer heel nadrukkelijk een onderscheid wordt gemaakt tussen twee soorten verantwoordelijkheid. Regering en volksvertegenwoordiging zijn verantwoordelijk voor het besluit tot inzet en dragen daardoor een zware verantwoordelijkheid voor het lot van militai-

ren tijdens die inzet en bij terugkeer. Minister-president Kok heeft dat beginsel op 7 september 1995 te Roermond ten overstaan van duizenden Indiëveteranen duidelijk verwoord. 'Daarom wil ik er vandaag nog eens met nadruk op wijzen dat de inzet van onze krijgsmacht in het voormalig Nederlands-Indië plaatsvond in opdracht van een democratische regering, met goedkeuring van een democratisch gekozen volksvertegenwoordiging en met instemming van het grootste deel van onze toenmalige bevolking.' De minister van Defensie draagt – evenals zijn adviseurs – een bijzondere verantwoordelijkheid. Wanneer militaire inzet niet tot het gewenste resultaat leidt, zoals in Indië of – meer recentelijk – in Srebrenica, behoort een bewindsman zijn verantwoordelijkheid te nemen en in de bres te springen voor de uitvoerders van het beleid. Indien hij dat niet geloofwaardig kan doen, rest hem slechts één optie: heengaan.

De uitgezonden militairen zijn en blijven verantwoordelijk voor de daden die ze tijdens uitzending verrichten of nalaten. Het feit dat – achteraf – de wijsheid van het politieke besluit tot inzet in twijfel wordt getrokken of zelfs breed-maatschappelijk wordt ontkend, kan en mag bovendien geen vrijbrief zijn om strafbaar of laakbaar gedrag van individuele militairen te ontkennen of te vergoelijken. De positie van de voormannen van de veteranenorganisaties valt in dit opzicht niet te benijden. Zij moeten emoties in de eigen achterban accommoderen, maar kunnen – willen zij geloofwaardige gesprekspartners blijven – hun ogen niet sluiten voor de excessen door sommige militairen in Indonesië gepleegd of voor laakbaar gedrag tijdens vredesoperaties.

Dat de felle reactie vanuit veteranenland op een opmerking van minister-president Kok of een vorm van excuus aan Indonesië over het gevoerde dekolonisatiebeleid niet gewenst zou zijn, is in dit opzicht niet bemoedigend. Het is een verkrampde, defensieve reactie waarmee sommige veteranenvertegenwoordigers zich lijken af te sluiten van maatschappelijke ontwikkelingen. En dat terwijl de vurig nagestreefde maatschappelijke erkenning pas gestalte kan krijgen in een voortdurende, open dialoog met de samenleving. Wanneer men de gevangene blijft van het eigen verleden en alleen oog heeft voor het eigen beeld van het verleden, zal men slechts beperkt een bijdrage aan de realisering van de doelstellingen van het Veteraneninstituut kunnen bieden.

De redactie wenst alle veteranen geluk met deze mijlpaal.

Mededelingen

Mededeling

Helaas kan door omstandigheden de voorgenomen lezing in het kader van het 135-jarig bestaan van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap in de maand mei geen doorgang vinden. Het bestuur tracht deze lezing in september te laten plaatsvinden.

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap nodigt leden en belangstellenden uit voor een bijeenkomst over het:

'1 (NL) Geniehulpbataljon KFOR in Kosovo'

Onmiddellijk na de beëindiging van de luchtbombardementen trokken grondtroepen Kosovo binnen. In het kielzog van de gevechtsheden volgde 1 (NL) Geniehulpbataljon KFOR. Deze eenheid was samengesteld uit reguliere genie-, infanterie-, bevo/transport- en verbindingdiensteenheden en was belast met het verlenen van humanitaire hulp in het gebied van de multi-nationale Brigade Zuid. Bij het uitvoeren van de werkzaamheden werd intensief samengewerkt met NGO's uit diverse landen. Over deze en vele andere aspecten van deze samengestelde eenheid spreken de voormalige bataljonscommandant en zijn plaatsvervanger:

**Kolonel K. Gijsbers
en Luitenant-kolonel G.J. Broeks**

De bijeenkomst vindt plaats op:

donderdag 15 juni 2000
Koninklijke Militaire Academie (aula)
Kasteelplein 10, Breda

Vanaf 19.30 uur is de zaal open. De bijeenkomst begint om 20.00 uur.
Gaarne aanmelden tijdens kantooruren: 076-5273209.

Na afloop van de lezing vindt op de KMA de jaarlijkse algemene ledenvergadering plaats. Tijdens deze ledenvergadering zal de voorzitter van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, genmajmarns b.d. mr. drs. C. Homan, de voorzittershamer overdragen aan genmaj KLu D. Starink.

Oudere veteranen en de roep om maatschappelijke erkenning

drs. M. Elands*

Inleiding

Tot diep in de twintigste eeuw was de Nederlandse veteraan een zeldzame verschijning. Terwijl in de ons omringende landen na de Eerste Wereldoorlog miljoenen militairen als veteraan van de slagvelden terugkeerden, kende ons land in het interbellum slechts enkele duizenden veteranen. Dit waren de gerepatrieerde oud-militairen van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger (KNIL) die in Nederlands-Indië tegen de 'inheemse vijand' hadden gevochten.

Vanaf mei 1940 veranderde deze situatie snel. Tussen 1940 en 1962 zette Nederland ruim een half miljoen militairen in tijdens vier oorlogen. Over deze 'oudere veteranen', die als militair tijdens de Tweede Wereldoorlog, de Indonesische dekolonisatiestrijd, de Koreaoorlog of het conflict rond Nieuw-Guinea zijn ingezet, handelt dit artikel.

Ondanks dit omvangrijke veteranenbestand duurde het tot halverwege de jaren tachtig voordat deze 'oudere veteranen' maatschappelijk zichtbaar werden. Het waren vooral de zogeheten Indiëveteranen die dit proces halverwege de jaren tachtig in gang zetten. Steeds meer van hen

uitten toen hun grote ongenoegen over het schrijnende gebrek aan aandacht en waardering voor hun inzet en de daarbij gebrachte offers, alsmede over het gebrek aan belangstelling en zorg voor diegenen die nog met de gevolgen van hun militaire inzet worstelden.

Met andere woorden, de verhouding tussen offers en maatschappelijke waardering was in hun ogen al decennialang ernstig scheef. De behoefte om deze recht te trekken zijn we de roep om maatschappelijke erkenning gaan noemen.

Uit deze inleidende woorden dringen zich op zijn minst twee vragen op. Hoe valt allereerst te verklaren

dat de Indiëveteranen wel de maatschappelijke barricaden hebben beklommen en de overige groepen 'oudere veteranen' niet of nauwelijks? Hoewel de Indiëveteranen bij de beantwoording van deze vraag centraal staan, moeten we – ter vergelijking – uiteraard ook de overige groepen 'oudere veteranen' kort aan bod laten komen. In een themanummer over veteranen mogen zij zeker niet ontbreken.

Aansluitend op het ontstaan van de behoefte aan maatschappelijke erkenning zullen we de vraag beantwoorden wat de 'maatschappelijke stemverheffing' de Indiëveteranen sinds de jaren tachtig heeft oplege-

Afb. 1 Ondervraging van Nederlandse krijgsgevangenen door Duitse militairen (Foto: SMG/KL)

* De auteur is oud-medewerker van de Sectie Militaire Geschiedenis KL en tegenwoordig als militair-historicus van het ministerie van Defensie werkzaam bij het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut.

Afb. 2 Kannonier aan boord van een Nederlands koopvaardijchip
(Foto: SMG/KL)

verd. Hieruit zal immers moeten blijken of de verhouding tussen hun offers en de maatschappelijke waarderings inmiddels is rechtgetrokken.

Veteranen uit de Tweede Wereldoorlog in Europa

Bij de vraag waarom andere groepen 'oudere veteranen' de maatschappelijke barricaden niet hebben beklommen, denken we eerst aan de ongeveer 280.000 militairen van de landmacht en de daartoe behorende mareschaussee en militaire luchtvaart, en de ongeveer 15.000 militairen van de marine (inclusief de marine-luchtvaartdienst) die Nederland vanaf 10

mei 1940 tegen de binnenvallende Duitse strijdkrachten verdedigden. Zoals bekend, verliep hun strijd desastreus. Reeds op de vijfde oorlogsdag was het pleit beslecht en capituleerden onze strijdkrachten. Het algemene beeld van hun kortstondige oorlogservaringen als militair was

niet eenduidig. Enerzijds was een belangrijk deel van de 300.000 ingezette militairen niet of nauwelijks bij daadwerkelijke gevechten betrokken, anderzijds is op vele plaatsen in ons land zwaar gevochten. Niet voor niets sneuvelden tijdens deze vijf donkere dagen 2.192 Nederlandse militairen en raakten er bijna 3.000 gewond.¹ Van de in totaal 13.000 militairen die later langdurig in krijgsgevangenschap naar Duitsland en Polen werden afgevoerd, zouden er nog eens bijna 400 de oorlog niet overleven.²

Niet alle militairen legden zich overigens bij de snelle nederlaag neer. Een deel van de marine met zo'n 3.000 man wist tijdig naar Engeland uit te wijken, net als ongeveer 1.500 militairen van de landmacht. Hierbij voegden zich gedurende de oorlog, onder meer vanuit bezet Nederland, ruim 6.000 Nederlandse vrijwilligers en dienstplichtigen, terwijl de werwing in het bevrijde Zuid-Nederland (1944-1945) nogmaals 4.000 vrijwilligers opleverde. Ongeveer 15.000 Nederlandse veteranen hebben zodoende een bijdrage geleverd aan de bevrijding van West-Europa.³

Kortstondige inzet

Uit dit korte overzicht mogen we de omzichtige conclusie trekken dat slechts een kleine minderheid van de

Afb. 3 Nederlandse piloten in het Verenigd Koninkrijk (Foto: SMG/KL)

¹ H. Amersfoort en P.H. Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied*. (Den Haag, 1990), blz. 314.

² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 8*. (Den Haag, 1978), blz. 122-125.

³ *Ibidem*, Deel 9, blz. 688-753 (zie verder ook: Christ Klep en Ben Schoenmaker, *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de Flank*.

groep veteranen langdurig onder oorlogsomstandigheden is ingezet en dat de overgrote meerderheid slechts beperkt dan wel geen gevechtscontact met de vijand heeft gehad. Het is daarom zeer de vraag hoeveel van deze militairen zichzelf na de oorlog daadwerkelijk als veteraan beschouwen. De ervaringen en ontberingen die ook zij (als burger) tijdens de bezettingsjaren hebben ondergaan, zal de herinnering aan de overwegend kortstondige militaire inzet bovendien naar de achtergrond hebben gedrongen.

De wetenschap dat de militaire offers bittere noodzaak waren, een goed en rechtvaardig doel dienden en 'slechts' een onderdeel vormden van het totale, onvoorstelbare oorlogsleed, zal de behoefte om een speciale positie als veteraan te claimen goeddeels hebben weggenomen. Hierbij past de opmerking dat de ingezette militairen over een gebrek aan naoorlogse maatschappelijke erkenning weinig te klagen hebben gehad. De overwegend positieve publiciteit over hun inzet die van de gemilitariseerde koopvaardij, alsook de vele eerbewijzen die hen in de vorm van monumenten, herdenkingen en bevrijdingsdefilés ten deel zijn gevallen, springen hierbij in het oog.⁴

Veteranen uit Korea en Nieuw-Guinea

Twee andere groepen 'oudere veteranen' die in de periode 1950-1962 als militair zijn ingezet, waren van aanzienlijk geringere omvang. Deze con-

⁴ In twee niet gepubliceerde verslagen van twee opinie-onderzoeken die het Bureau Lagendijk in 1990 en 1995 heeft verricht, wordt de hoge maatschappelijke waardering voor de veteranen uit de Tweede Wereldoorlog bevestigd.

⁵ Christ Klep en Richard van Gils, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag, 1999), blz. 169-181.

⁶ Luitenant-kolonel M.D. Schaafsma, *Het Nederlandse Detachement Verenigde Naties in Korea 1950-1954* (Den Haag, 1960), blz. 419-423.

Afb. 4 Militair van het NDVN ziet hoe tijdens een gevechtsactie op korte afstand een granaat inslaat (Foto: US Army, Collectie SMG/KL)

statering geeft reeds aan dat hun mogelijkheden om maatschappelijke aandacht te genereren relatief gering zijn geweest. Het betreft hier allereerst de ruim 3.400 veteranen van de Koninklijke Landmacht (KL) en ongeveer 1.300 veteranen van de Koninklijke Marine (KM), die in de periode 1950-1955 gemiddeld een jaar in Korea hebben gediend.⁵ Zowel het met vrijwilligers gevulde infanteriebataljon van de KL (Nederlands Detachement Verenigde Naties; NDVN) als de zes ingezette marineschepen maakten deel uit van een omvangrijke en hoofdzakelijk met Amerikaanse troepen gevulde VN-strijdmacht. Deze VN-troepen schoten Zuid-Korea te hulp nadat het communistische Noord-Korea op 25 juni 1950 de aanval op zijn zuiderbuur had geopend. In de Noord-Koreanen en de honderdduizenden vrijwilligers die China in de strijd wierp hadden zij een tegenstander van formaat.

Uiteindelijk verzandde de zware strijd in een stellingenoorlog die tot de wapenstilstand van 26 juli 1953 voortduurde. Het eindresultaat was dat de oorspronkelijke grens tussen de beide Korea's (rond de 38-ste breed-

tegraad) in ere was hersteld. Niet meer en niet minder.

De ingezette KL-militairen hebben voor hun inzet een zware prijs betaald. Niet alleen verloren 121 militairen van het NDVN het leven en raakten er bijna honderd oorlogsinvaliden, maar ook waren de frontomstandigheden bijzonder zwaar. De marineschepen – die over het algemeen weinig van de vijand hadden te duchten – verloren één man. Tegenover de offers en ontberingen stonden een grote Amerikaanse en Zuid-Koreaanse waardering en een over het algemeen positieve pers in Nederland. Kwetsende krantenartikelen waarin de Koreavrijwilligers als 'maatschappelijke mislukkelingen' werden betiteld, waren uitzonderingen op deze regel. Wel bleven sommige Koreagangers nadien ontstemd over de geringe politieke belangstelling en media-aandacht.⁶

Dit lijkt overigens een constant fenomeen te zijn; militaire inzet staat, zeker bij aanvang, in het middelpunt van de belangstelling. Zodra de operatie vertrouwd is geworden, verliezen de media hun aandacht en hebben

Afb. 5
Indonesische
militairen
hebben zich
overgegeven
aan leden van
de 6e Infanterie-
brigade, Sorong
(Nieuw-Guinea),
1962

(Foto: SMG/KL)

zij in het algemeen slechts oog voor incidenten. De ingezette militairen krijgen dan het gevoel 'vergeten' te zijn.

Nuchter professionalisme

Voor wat betreft de latere behoefte aan maatschappelijke erkenning dient te worden opgemerkt dat een nuchter professionalisme de meeste Korea-veteranen doorgaans heeft gekenmerkt. Zij hadden zich immers vrijwillig aangemeld en zijn materieel (financiële toelagen) en immaterieel (Koreamonument en herdenkingsfaciliteiten) niet geheel met lege handen blijven staan. Dat de Vereniging Oud-Korea Strijders zich in de jaren tachtig en negentig volwaardig in het veteranendebat mengde, had dan ook een andere reden. Ongeveer de helft van de Koreagangers was namelijk tevens Indiëveteraan. Vooral in die hoedanigheid hebben zij als natuurlijke bondgenoot van de overige

Indiëveteranen aan het maatschappelijk debat deelgenomen.

Dit laatste gold ook, zij het in mindere mate, voor de Nieuw-Guineaveteranen. 'Hun' conflict was vooral een politiek conflict tussen Nederland en Indonesië, met een militair staartje.⁷ Het westelijk deel van Nieuw-Guinea was het enige deel van de Indonesische archipel dat op 27 december 1949, toen Indonesië onafhankelijk werd, buiten de soevereiniteitsoverdracht was gehouden. De gecontinueerde Nederlandse koloniale aanwezigheid was de Indonesische regering van meet af aan een doorn in het oog. Tot 1958 bleef het conflict rond Nieuw-Guinea, behoudens enkele kleinschalige Indonesische infiltraties, hoofdzakelijk beperkt tot een politieke woordenstrijd. Van inzet onder oorlogsomstandigheden was in deze jaren in strikt militaire zin eigenlijk geen sprake. Nederland kon hierdoor de troepenmacht ter plaatse tot ongeveer 2.500 militairen beperken.

Oplopende spanning

Vanaf 1958 liepen de spanningen evenwel op. In de jaren 1958-1962 verhoogde Nederland het aantal militairen op Nieuw-Guinea (marine, landmacht en luchtmacht) daarom

stapsgewijs tot 10.000. Dat was geen overbodige maatregel, gezien de vanaf 1960 in aantal en omvang toenemende Indonesische infiltraties en gevechtscontacten. In deze jaren sneuvelden negen Nederlandse militairen tijdens gevechten met Indonesische militairen. Toen het de Nederlandse regering medio 1962 duidelijk werd dat Indonesië op het punt stond een grootscheepse invasie uit te voeren en ze inzag dat van westerse bondgenoten geen militaire steun was te verwachten, koos zij alsnog voor een diplomatieke knieval. Met de VN eind 1962 als tussenschakel kwam Nieuw-Guinea in 1963 alsnog in Indonesische handen. Deze vreedzame oplossing betekende dat slechts een zeer klein deel van de naar (ruwe) schatting ongeveer 20.000 Nederlandse militairen die tussen 1950 en 1962 werd ingezet, bij gevechten met Indonesische militairen betrokken is geraakt. Voor de meeste veteranen beperkten de offers zich derhalve tot een jaar actieve dienst onder moeilijke en primitieve omstandigheden.

Net als voor de Koreaveteranen geldt bovendien dat de meerderheid (ongeveer 90 procent) zich direct of indi-

⁷ Zie onder meer: Eindrapport Nieuw-Guinea enquête 1993 (SDV), *Om het laatste stukje Indië*, blz. 9-25 en de tweedelige publicatie van R.E. van Holst-Pellekaan (e.a.), *Patrouilleren voor de Papoea's. De Koninklijke Marine in Nederlands Nieuw-Guinea* (Amsterdam 1989 en 1990).

rect (beroepsmilitairen) als vrijwilliger voor uitzending naar Nieuw-Guinea heeft opgegeven. Slechts in 1950 en in de periode 1960-1962 zijn naar schatting ruim 2.000 dienstplichtigen verplicht uitgezonden, van wie de meesten evenwel slechts enkele maanden (vanaf juli 1962) op Nieuw-Guinea hebben gediend. Wel viel deze militairen bij terugkeer in Nederland weinig aandacht en waardering te beurt. In de publiciteit (media en geschiedschrijving) werd het verlies van Nieuw-Guinea dan ook niet zozeer als een gewapend conflict beschouwd maar vooral als een laatste en weinig verheffend hoofdstukje uit het Indonesische dekolonisatieproces.

Bondgenoten

Juist dit laatste – en de wetenschap dat een klein deel van de Nieuw-Guineaveteranen ook al in de periode 1945-1949 was ingezet – maakte ook deze groep veteranen tot een natuurlijke bondgenoot van de Indiëveteranen. Dat de behoefte aan aandacht en erkenning momenteel vooral onder de als dienstplichtige uitgezonden Nieuw-Guineaveteranen begint toe te nemen, toont overigens dat – zeker indien er sprake was van onvrijwillige uitzending – ook offers van ogenschijnlijk geringere omvang tot gevoelens van miskenning kunnen leiden. Dat algemene beschrijvingen van verliezen en inzetomstandigheden niet per definitie een weerspiegeling vormen van de individuele beleving van de uitgezonden militairen, beseffen de veteranen bovendien zelf het beste.

Indiëveteranen: eerste inzet en offers

Voor de hiervoor beschreven groepen 'oudere veteranen' geldt dat de latere waardering voor hun inzet, dan wel de specifieke kenmerken van hun inzet (korte duur, kleine aantallen militairen, geringe verliezen of vrijwillige uitzending en dergelijke) gevoelens van onvrede hebben gereduceerd. Dit gold bepaald niet voor

de Indiëveteranen. Bij de term 'Indiëveteranen' denken we vooral aan de militairen die in de jaren 1945-1949 in voormalig Nederlands-Indië tegen de Republiek Indonesië zijn ingezet. De oplettende lezer zal concluderen dat we een groep 'oudere veteranen' over het hoofd hebben gezien, namelijk de Nederlands(-Indisch)e veteranen van het KNIL en de KM die tijdens de Tweede Wereldoorlog tegen Japan hebben gevochten.

Afb. 6 KNIL-militairen met buitgemaakte Japanse vlag, Zuid-Sumatra, 1942 (Foto: SMG/KU)

Dat deze groep niet onder een afzonderlijk 'kopje' aandacht krijgt, heeft echter twee belangrijke redenen. Ten eerste werd de meerderheid van deze militairen die de oorlog met Japan overleefde in de jaren van de Indonesische dekoloniestrijd wederom ingezet. Daarnaast was – hoezeer beide conflicten ook van aard verschilden – in beide perioden het voortbestaan van Nederlands-Indië de hoofdinzet. Ook gezien de prominente rol die deze oud-KNIL-militairen in de emancipatie van alle Indiëveteranen hebben gespeeld, verdient het de voorkeur beide groepen Indiëveteranen als één geheel te beschouwen.

Dit uitgangspunt betekent dat een deel van de Indiëveteranen al voor het

uitbreken van de Indonesische revolutie zware offers heeft moeten brengen. Toen de Japanse strijdkrachten medio februari 1942 de aanval op Nederlands-Indië inzetten, vonden zij het 120.000 man sterke KNIL en ruim 10.000 militairen van de Koninklijke Marine tegenover zich.⁸ Hiervan waren ruim 45.000 militairen van Nederlandse of Nederlands-Indische (Indo-Europese) afkomst. In en rond Nederlands-Indië was de

strijd snel beslecht. Deze was voor de meeste militairen op 9 maart 1942, de dag waarop Nederlands-Indië capituleerde, ten einde. Ook in dit oorlogstheater wisten enkele duizenden militairen tijdig uit te wijken. Uiteindelijk bleven ongeveer 5.000 militairen van de Koninklijke Marine en het KNIL vanuit Ceylon en Australië te land, ter zee of in de lucht (KM-MLD en ML-KNIL) direct bij de strijd tegen Japan betrokken.

⁸ Zie onder meer: J.J. Nortier, P. Kuyt en P.M.H. Groen, *De Japanse aanval op Java* (Amsterdam, 1994), blz. 305 en Ph.M. Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog. Deel 2* (Franeker, 1986).

Krijgsgevangenenkampen

De offers die deze groep 'oudere veteranen' heeft gebracht, waren opvallend groot. Niet alleen de daadwerkelijke oorlogsinzet, die ruim 2.500 militairen het leven kostte, maar vooral het jarenlange en erbarmelijke verblijf (dwangarbeid) in Japanse krijgsgevangenenkampen heeft diepe wonden geslagen. Van de 38.000 KNIL-militairen en de 4.000 militairen van de KM die jarenlang in krijgsgevangenschap verbleven, hebben maar liefst 8.200 militairen de oorlog niet overleefd.⁹ Dat vele duizenden overlevenden uit deze kampen in lichamelijk en/of psychisch opzicht voor het leven getekend waren, behoeft geen verder betoog.

De enige troost voor deze groep veteranen was dat Japan de oorlog verloor en dat zij hieraan een bijdrage hebben geleverd. Van een bevrijdingseuforie, mogelijkheden tot leedverwerking of het hervatten van het oude bestaan, zoals in het bevrijde Nederland, was voor hen in 1945 amper sprake. Door het uitbreken van de Indonesische revolutie bevonden hun gezinnen – die tijdens de oorlog eveneens waren geïnterneerd – zich wederom in groot gevaar. Het merendeel van de uit de krijgsgevangenenkampen teruggekeerde Nederlands(-Indische) militairen moest nu opnieuw strijd leveren om het voortbestaan van 'hun Indië'. Dit had tot gevolg dat vele militairen, die al vanaf 1941 onder de wapenen waren, pas in de loop van 1948 werden gedemobiliseerd. Deze duizenden KNIL-militairen vormden zodoende de voorhoede van de grotere groep Indiëveteranen uit de dekolonisatiejaren.¹⁰ De offers die zij tijdens

de Tweede Wereldoorlog hadden gebracht, bepaalden mede hun beleving van het nieuwe conflict en het latere maatschappelijke debat.

Indonesische dekolonisatiestrijd

Het conflict met de Indonesische nationalisten volgde vrijwel direct op de Japanse capitulatie van 15 augustus 1945. Nadat Soekarno en Hatta op

tie met een jarenlange overgangsperiode onder Nederlandse leiding. Om dit Indiëbeleid te kunnen afdwingen, zette de regering in de jaren 1946-1949 in totaal zo'n 200.000 militairen in tegen de Indonesische nationalisten.¹¹ Het merendeel van deze militairen, die gemiddeld bijna drie jaar in Nederlands-Indië werden ingezet, was uit Nederland afkomstig. De KL leverde ruim 125.000 militairen (onder wie ongeveer 25.000 oorlogsvrijwilligers en 95.000 dienst-

Afb. 7 Getekend door krijgsgevangenschap bij de Birmaspoorweg
(Foto: SMG/KL)

17 augustus 1945 de Indonesische onafhankelijkheid uitriepen, werd al snel duidelijk dat Nederland – mede doordat duizenden Nederlandse, Nederlands-Indische, Molukse en Chinese burgers dodelijk slachtoffer werden van het nationalistische geweld – tot militair ingrijpen bereid was. De kern van het conflict betrof uiteindelijk overigens niet zozeer de Indonesische onafhankelijkheidsdrang zelf, maar het onoverbrugbare verschil van mening over het tempo van de weg tot deze zelfstandigheid. Waar de Republiek Indonesië feitelijk met niet minder dan onmiddellijke en volledige onafhankelijkheid genoeg nam, wilde Nederland niet verder gaan dan een geleidelijke dekolonisa-

plichtigen), terwijl de KM 15.000 militairen (onder wie ruim 7.000 mariniers) inzette. Het KNIL compleeteerde de strijdkrachten met ruim 70.000 beroepsmilitairen en dienstplichtigen. Hiervan was ruim de helft van Indonesische afkomst. In de jaren 1947-1949 kon Nederland al met al continu een strijdkracht van ruim 100.000 man op de been houden.

Na vier jaar strijd bleek zelfs dit enorme militaire potentieel niet afdoende om de Republiek Indonesië tot inschikkelijkheid te bewegen. De enorme uitgestrektheid van de Indonesische archipel en de zware klimatologische en geografische omstandigheden waren dan ook bepaald niet

⁹ Elly Touwen-Bouwsma en Petra Groen (red.), *Van Banzai tot Bersiap. De ontwikkeling van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië* (Den Haag, 1996), blz. 43.

¹⁰ P.M.H. Groen en D.W. Staat, *Inzet in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam, 1992), blz. 23-24.

¹¹ *Ibidem*, blz. 23-27 en J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, 1994), blz. 26-39.

Afb. 8 Affiche uit 1945 ter werving van oorlogsvrijwilligers (Foto: SMG/KL)

in Nederlands voordeel. Ondanks twee op het eerste oog succesvolle offensieven (politioele acties) en ondanks (of juist dankzij) een aanzienlijke uitbreiding van het door Nederlandse troepen bezette gebied werden de honderdduizenden Indonesische guerrillastrijders steeds actiever en succesvoller. Zij meden meestal de directe militaire confrontatie en wisten met kleinschalige acties (beschietingen, hinderlagen, vernielingen en dergelijke) de Nederlandse troepen toenemende verliezen toe te brengen.

Het klassieke beeld van een in technisch opzicht superieure strijdmacht die tegen een omvangrijke guerrillastrijdkracht in een almaar uitzichtlozer situatie terechtkomt, kenschetste zeker het laatste oorlogsjaar 1949. Het waren vooral de grote buitenlandse mogelijkheden die aan deze militaire patstelling een einde maakten. De Republiek Indonesië had vanaf 1948 steeds meer internationale sympathie verworven. Door de toenemende Amerikaanse en Britse politieke druk op 'Den Haag' en de uitzichtloze militaire situatie legde Nederland het hoofd medio 1949 in de schoot. Op 27 december 1949 droeg Nederland

de soevereiniteit over vrijwel de gehele archipel over aan de Verenigde Staten van Indonesië.

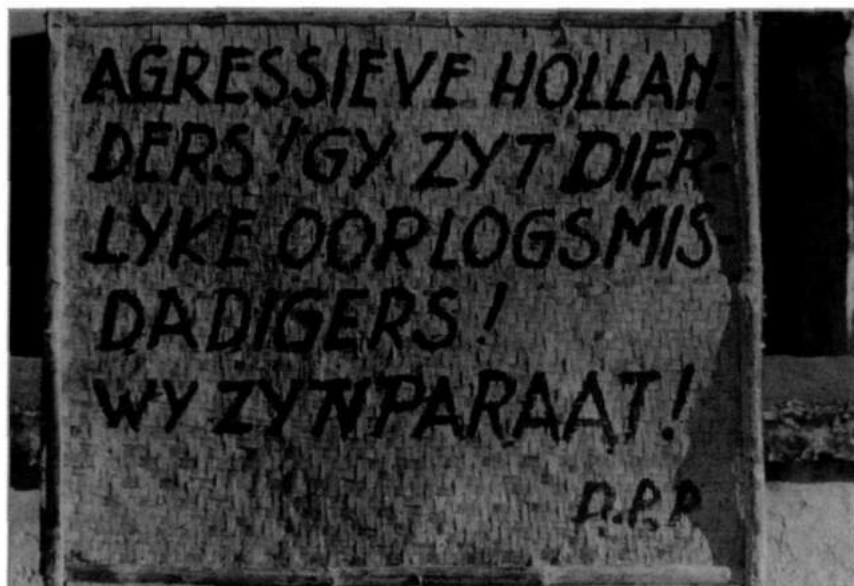
Offers en teleurstellingen

Zoals beschreven, had een belangrijk deel van de uit Nederlands-Indië afkomstige Indiëveteranen in de jaren 1941-1945 reeds zware offers gebracht. In de jaren 1945-1949 was dit

voor hen en de uit Nederland uitgezonden Indiëmilitairen niet anders. Hiervan maken het verlies van maar liefst 5.000 kameraden en de langdurige inzet onder uiterst moeilijke omstandigheden nog altijd grote indruk. Dat het merendeel van de Indiëveteranen deze offers als dienstplichtige heeft moeten brengen en dat het resultaat van al hun offers en inspanningen ronduit teleurstellend was, maakte de last van het verleden er niet lichter op. Voor tienduizenden (oud-)KNIL-militairen (onder wie 4.000 Molukse militairen) sloeg de balans nog sterker negatief door. Zij verloren immers ook hun vaderland, hun manier van leven en hun leger, dat medio 1950 werd opgeheven.¹²

Indiëveteranen (terug) in Nederland

Gezien de traumatische afloop van de militaire inzet in Nederlands-Indië was het maar de vraag of de Indiëveteranen enige maatschappelijke waardering ten deel zouden vallen. Hoewel een ruime meerderheid in parlement en samenleving het militaire optreden had gesteund, was in communistische en in sommige socialistische en streng-christelijke

Afb. 9 Republikeinse leus, 1947 (Foto: DIC, Collectie SMG/KL)

kringen al met afschuw van een 'koloniale heroveringsoorlog' gesproken. Deze weerstand tegen de oorlog werd vanaf 1947, en zeker in het laatste oorlogsjaar, verder gevoed door het toenemend aantal berichten over Nederlandse militaire excessen en ontsporingen van geweld.

In verhouding tot de overige groepen 'oudere veteranen' was de uitgangspositie voor de teruggekeerde Indiëveteranen weinig aantrekkelijk. De in verhouding toch al grote offers (duur van de inzet, verliescijfers, inzetomstandigheden) werden door de onvrijwillige status van de meeste uitgezonden militairen, het teleurstellende resultaat van de strijd en het niet onomstreden karakter van de oorlog, als extra pijnlijk ervaren. Daarbij mogen we niet vergeten dat vele duizenden KNIL-veteranen een nieuw bestaan moesten opbouwen, terwijl de meeste Indiëveteranen een fikse maatschappelijke achterstand hadden opgelopen.

Geen aandacht of begrip

De eerste ervaringen na terugkeer in Nederland waren geen pleister op de wonden. Hoewel de demobilisatie en opvang van de Indiëgangers in materieel en praktisch opzicht de toenmalige toets der kritiek kon doorstaan, was het ontbreken van aandacht en begrip voor de oorlogservaringen en mogelijke psychische problemen een

teken aan de wand.¹³ Dit hing nauw samen met het ontstaan van een soort dekoloniatetrauma. 'Indië' was verleden tijd en veteranen moesten niet 'zeuren', maar gewoon hun handen uit de mouwen steken voor de wederopbouw van het vaderland.

Al met al ontbrak het in Nederland aan een samenhangend veteranenbeleid. Het denken over zorg en nazorg voor veteranen kwam slechts langzaam op gang en beperkte zich goeddeels tot de nabestaanden van gesneuvelde militairen en de gehandicapte oorlogsveteranen. Bij de zorg voor laatstgenoemden vervulde de (particuliere) Bond voor Nederlandse Militaire Oorlogsslachtoffers (BNMO) overigens een belangrijke rol.¹⁴ Voor de heelhuids uit Indië teruggekeerde militairen werd naast de eerder genoemde demobilisatiemaatregelen niets aan pensioenregelingen of (na)zorg gedaan. Zij moesten het zelf zien te rooien, waarin zij overigens in de meeste gevallen prima slaagden.

Geen maatschappelijk debat

In de jaren vijftig en zestig bleef het opmerkelijk rustig rond de Indiëveteranen. De overheid dacht haar veteranenzaakjes afdoende te hebben geregeld, terwijl de maatschappelijke discussie over de dekolonisatie-ervaringen en de daarbij behorende militaire inzet angstvallig werd vermeden. Een belangrijk deel van de veteranen drong de Indië-ervaringen overigens ook zelf naar de achtergrond, of beter gezegd, had het te druk met de eigen maatschappelijke loopbaan en het gezinsleven om de naweeën van hun militaire inzet een prominente plaats te geven.

Pas aan het einde van de jaren zestig, toen de economische wederopbouw een blijvend succes was geworden, kwam de dekoloniatiestrijd in de maatschappelijke schijnwerpers te staan. Maatschappelijke veranderingen speelden hierbij een belangrijke rol, zoals de opkomst van een protestgeneratie. Gezag, autoriteit en ouderdom verloren terrein. Onder invloed van de emotionele protesten tegen de

oorlog in Vietnam werd ook het eigen koloniale verleden een potentieel doelwit. Naast alle maatschappelijke veranderingen bood bovendien de verbeterde relatie met Indonesië meer ruimte voor kritische én nostalgische terugblikken. De tijd was rijp voor het lange tijd angstvallig vermeden Indiëdebat.

Het Indiëdebat: geen erkenning, maar miskenning

Voor de Indiëveteranen had de plotse aandacht voor hun militaire inzet evenwel nauwelijks maatschappelijke erkenning, maar vooral maatschappelijke miskenning tot gevolg. Dit betekende dat de toch al ernstig scheve verhouding tussen offers en waardering voor een deel van de Indiëveteranen nu zelfs ronduit pijnlijk en frustrerend werd. Nadat dr. J.E. Hueting in januari 1969 met een gerucht makend televisie-interview het stilzwijgen rond het gebruik van excessief geweld tijdens de inzet in het voormalig Nederlands-Indië verbrak, was het hek van de dam. De enorme publicitaire aandacht voor Huetings bewering dat Nederlandse militairen zich op grote schaal schuldig hadden gemaakt aan oorlogsmisdaden riep onder Indiëveteranen heftige emoties op. Zij zagen zich na al hun ontberingen en opofferingen plotsklaps collectief in de verdachtenbank geplaatst.

De impliciete beschuldiging mogelijk oorlogsmisdadiger te zijn geweest, ervoeren zij als een trap na als 'dank' voor bewezen diensten. Bovendien ontstond in deze roerige weken het tot op de dag van vandaag bevestigde beeld van een onverstandige, onrechtvaardige oorlog die het gevolg was van een kortzichtig en mislukt Indiëbeleid. Zeker voor militairen die op grond van een (achteraf beschouwd) onevenwichtige voorlichting of als dienstplichtige aan die onomstreden oorlog hadden deelgenomen, was (en is) dit uiteraard geen prettig beeld.

¹² Het resterend deel van dit artikel is deels gebaseerd op een lezing die de auteur op 15 december 1999 tijdens een symposium over de erfenis van de soevereiniteitsoverdracht in het Rijksmuseum heeft gehouden en die in het najaar van 2000 (geannoteerd) in een symposiumbundel zal worden gepubliceerd. Andere belangrijke bronnen zijn: Martin Elands, Richard van Gils en Ben Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (Den Haag, 1996) en de in de tekst vermelde beleidsdocumenten.

¹³ J. Hoffenaar, 'De terugkeer van de militairen van de Koninklijke Landmacht uit Indonesië (1947-1951)' in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf* (deel 13 - 1990), blz. 128-129.

¹⁴ Zie onder meer: H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts (red.), *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Polititionele Acties - Korea* (Lisse, 1995), blz. 22-23.

Verdenkingen

De onvrede onder de Indiëveteranen werd in juli 1969 versterkt, toen bleek dat in de *Excessennota* voornamelijk individuele geweldsexcessen waren beschreven. De rol van de verantwoordelijke hogere militaire en politieke niveaus bleef daarmee goeddeels buiten schot. Hoewel deze regeringsnota de meeste Indiëveteranen impliciet en expliciet van excessieve geweldsdaden vrijsprak, was het kwaad in hun ogen al geschied. De in de media uitgesproken verdenkingen maakten hen tot 'besmette' burgers. De in vele veteranenogen eenzijdige, onvolledige en negatieve berichtgeving zorgde ervoor dat de gebrachte offers nog zwaarder gingen wegen.

Beladen onderwerp

Hoewel de dekolonisatiestrijd na deze kortstondige maar heftige media-affaire goeddeels uit de belangstelling verdween, werd het nooit meer helemaal stil rond dit beladen onderwerp. De dekolonisatiestrijd was door de media-affaire een blijvend thema geworden, dat van tijd tot tijd uit de kast werd gehaald. Na de Hueting-affaire hield een aantal journalisten de belangstelling voor de dekolonisatiestrijd in leven. Historici zouden hun voorbeeld in de jaren tachtig volgen. Gezien hun maatschappelijke signaal-functie bleef de belangstelling van journalisten in de jaren zeventig en tachtig vooral op Nederlandse militaire misstappen gericht, al dan niet in combinatie met een beschrijving van de oorlogsomstandigheden. Toen het aantal artikelen van dergelijke strekking in de jaren tachtig weer geleidelijk toenam, was de hoop van vele Indiëveteranen dat de negatieve publiciteit in 1969 eenmalig was geweest definitief vervlogen.

Grenzen aan het incasseringsvermogen

Uit de beschrijving van de maatschappelijke positie van de Indiëveteranen in de jaren 1950-1985 blijkt waarom juist de Indiëveteranen de maatschappelijke barricaden hebben

bekloppen. Zij hadden in verhouding tot andere groepen veteranen langdurige, zware en (veelal) onvrijwillige offers moeten brengen. Offers die door het teleurstellende resultaat bovendien vooral als vergeefse offers werden ervaren. Het jarenlange gebrek aan begrip en aandacht voor deze offers en zelfs de miskenning tijdens de Hueting-affaire hebben de meesten van hen nog gelaten geaccepteerd. Met de begin jaren tachtig geleidelijk weer toenemende kritische publiciteit waren de grenzen aan hun incasseringsvermogen echter bereikt.

De toenemende belangstelling voor en kritiek op het koloniale verleden betekende dat de veteranen vaker met hun militaire verleden werden geconfronteerd. Een actievare rol van de Indiëveteranen kon eigenlijk niet uitblijven. Dit temeer omdat een behoorlijk aantal van hen rond 1985 de pensioen- of VUT-gerechtigde leeftijd had bereikt. Zij hadden nu meer tijd en behoefte om aan hun gevoelens van miskenning en verontwaardiging uiting te geven. Jarenlang verdrongen gevoelens kwamen nu sterker naar boven. Het werd duidelijk dat een deel van de veteranen symptomen van post-traumatische stress-stoornis (PTSS) vertoonden.

Daarnaast zagen sommige Indiëveteranen met enige afgunst dat Defensie wel aandacht en zorg aan de (jongere) Libanonveteranen met psychische problemen besteedde. Het gebrek aan nazorg voor de Indiëveteranen werd hierdoor des te schrijnender en zorgde ervoor dat steeds meer van hen dit probleem onder de aandacht van het brede publiek brachten.

Belangenverenigingen

Het jaar 1985, met onder meer de oprichting van de eerste echte belangenvereniging van Indiëveteranen, de Vereniging Oud-Militairen Indiëgangers (VOMI), was in dat opzicht een omslagjaar. Voor wie er de dagbladen en opiniebladen uit 1985 tot 1987 op naslaat, wordt duidelijk dat de Indiëveteranen meer positieve publiciteit wisten te ontlokken. Mede

als gevolg van hun assertievere houding ontstond professionele en maatschappelijke aandacht voor de lichamelijke en psychische problemen van vele duizenden Indiëveteranen en drong bovendien bij de overheid het besef door dat zij ten opzichte van de Indiëveteranen ernstig was tekortgeschoten.

Naast het uit de excessendiscussie ontstane beeld van de Indiëveteraan als dader ontstond geleidelijk een beeld van de Indiëveteraan als slachtoffer. De weinig benijdenswaardige positie van de toenmalige dienstplichtigen was hierbij van doorslaggevende betekenis. Dienstplichtigen werden bij uitstek geprojecteerd als slachtoffers van het toenmalig Indiëbeleid en het latere maatschappelijk onvermogen. Door deze begripvollere media-aandacht en de rol van de VOMI als aanspreekpunt voor de overheid vonden veteranenvoormannen als generaal-majoor b.d T. Meines na 1985 gehoor bij de politiek. De toenmalige minister van Defensie, dr. W.F. van Eekelen, stelde bijvoorbeeld al in 1986 de oud-staatssecretaris en Indiëveteraan D. van der Mei aan als Vertrouwensman voor Oud-Militairen Indiëgangers.

Veranderend beeld

Uit het toenemend begrip onder journalisten en politici mogen we concluderen dat juist de voor Indiëveteranen vaak pijnlijke maatschappelijke discussie uiteindelijk ook een positief gevolg had. Wat al tijdens de Hueting-affaire opviel, was namelijk de brede aandacht voor de militaire ervaringen zelf. Het tot dan bestaande en verhullende beeld van twee korte politionele acties ruimde vanaf 1969 plaats in voor het beeld van een langdurige en wrede guerrilla. Daarmee kwamen ook de uiterst moeilijke omstandigheden waaronder de militairen moesten dienen voor het publieke voetlicht en drong het besef geleidelijk door dat honderdduizend dienstplichtigen eigenlijk met een onmogelijke taak waren opgezadeld. De kiemen voor maatschappelijke erkenning waren hiermee al in 1969

gezaaid en deze konden na 1985 tot rijping komen.

De Indiëveteraan bij van zich af

De voor Indiëveteranen gunstige ontwikkeling en het daarmee groeiende zelfbewustzijn verklaart de grote felheid waarmee zij op nieuwe bedreigingen reageerden. Hierin stonden in 1987 twee gebeurtenissen centraal. Allereerst lekte de concepttekst van deel 12 van dr. L. de Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* uit. In de concepttekst van dit over Nederlands-Indië handelende deel, betitelde De Jong sommige geweldsexcessen als 'oorlogsmisdaden'. Toen de concepttekst van De Jong over oorlogsmisdaden bij enkele meelezende KNIL-veteranen in het verkeerde keelgat schoot, zochten zij de publiciteit. Na de daaropvolgende heftige publieke discussie nam De Jong wat gas terug, maar kon de ontevredenheid onder veteranen niet geheel wegnemen.

De tweede gebeurtenis die de gemoeieren in beweging bracht was het besluit van het kabinet-Lubbers om de Nationale Dodenherdenking op een andere wijze in te vullen. De traditie om op 4 mei om 16.00 uur kransen te leggen bij het monument op de Dam in Amsterdam kwam te vervallen. Voortaan zou de herdenking alleen 's avonds om 20.00 uur plaatsvinden, het tijdstip van de traditionele plaatselijke herdenkingen. De veteranenorganisaties reageerden hier sterk afwijzend op. Door het inkorten van de officiële plechtigheid zouden veteranenorganisaties geen kans meer krijgen om vóór het defilé hun krans bij het Nationaal Monument te leggen. De teleurstelling over de veranderde dodenherdenking en de verontwaardiging over De Jongs concepttekst zouden echter onverwacht een goed doel dienen. Het werden de twee katalysatoren voor de emancipatie van de Indiëveteraan en de omslag in het Nederlandse 'veteranenbeleid'.

Een eerste blijk van erkenning

We constateerden reeds dat de bewindslieden van Defensie vanaf 1986 – mede als gevolg van het zich wijzigende beeld van de Indiëveteraan en de problemen onder Libanonveteranen – meer oog kregen voor de vergeten groep Indiëgangers. Zo sprak minister Van Eekelen in 1986 tijdens de jaarlijkse herdenking van 1 Divisie '7 December' zijn bezorgdheid uit over de verlate psychische gevolgen van de inzet in Indië alsmede zijn bewondering voor de toenmalige opofferingen. De overheid liet hiermee merken dat zij zich van de eigen en blijvende verantwoordelijkheid voor het welzijn van de Indiëveteranen bewust werd.

Onder invloed van de commotie rond De Jongs concepttekst en de nationale dodenherdenking volgden de ontwikkelingen op veteranengebied elkaar snel op. De eerste belangwekkende gebeurtenissen vonden respectievelijk op 15 augustus en 7 september 1988 plaats, namelijk de onthulling van het Indisch Monument in Den Haag en het Nationaal Indiëmonument in Roermond. Waar het eerste monument de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië herdacht, was het laatstgenoemde monument opgericht ter nagedachtenis aan de Nederlandse militairen die in de periode 1945-1962 in Nederlands-Indië en op Nieuw-Guinea het leven lieten. De Indiëveteranen zagen de onthulling als een eerste blijk van erkenning. Gezien de grote aantallen bezoekers kreeg het monument al snel de status van een waar pelgrimsoord.

De onthulling van het Indiëmonument was voor de veteranenorganisaties een belangrijke steun in de rug om hun verlangens aan de Vertrouwensman duidelijk te maken. Organisaties als de VOMI, de eerder genoemde BNMO en de Bond Oud-Stoottroepers en Stoottroepers (BOSS) toonden zich bijzonder bereidwillig om Van der Mei van dienst te zijn. Hun wensen richtten zich vooral op het verkrijgen van algemene erkenning, de erkenning van het verband

tussen psychische en fysieke klachten, een aanvulling van pensioenen of andere uitkeringen en een betere nazorg voor de nabestaanden.

Samenwerking

De verschillende veteranenorganisaties beseften dat het realiseren van deze en vele andere verlangens onderlinge samenwerking noodzakelijk maakte. Dit besef en de ontevredenheid over de in hun ogen nog altijd eenzijdige berichtgeving in de media vormden de directe aanleiding tot de oprichting van de Stichting Veteranen Platform. Op 21 september 1989 zag deze bundeling van twaalf veteranenorganisaties met in totaal 50.000 leden het levenslicht. Het Veteranen Platform, met als voorzitter generaal-majoor b.d. T. Meines, werd al snel de belangrijkste woordvoerder en pleitbezorger voor alle veteranen. Inmiddels biedt de stichting onderdak aan bijna veertig organisaties en vertegenwoordigt zij de belangen van naar schatting zo'n 150.000 veteranen. Deze krachtenbundeling, de omvang van de groep Indiëveteranen en het maatschappelijk gewicht van een nog grotere achterban (gezinsleden van veteranen, Indische gemeenschap en dergelijke) werden belangrijke ingrediënten voor succes.

Tien jaar veteranenbeleid in kort bestek

Met de rapportage van de Vertrouwensman en een gedegen eisenpakket van het Veteranen Platform ging de nieuwe minister van Defensie, A.L. ter Beek, aan de slag. Hij bracht in maart 1990 de allereerste beleidsnota inzake veteranenbeleid uit onder de titel *Zorg voor veteranen in samenhang*. Als doelstellingen van het veteranenbeleid werden het 'bevorderen en betonen van respect' en 'het beperken en zo draaglijk mogelijk maken van de immateriële gevolgen van dienstvervulling onder oorlogsomstandigheden' vermeld.

In de veteranennota schreef de minister op korte termijn een aantal maat-

regelen te zullen uitvoeren. Ten eerste zou Ter Beek een Inspecteur der Veteranen aanstellen als aanspreekpunt voor de veteranen. Vervolgens kondigde hij aan 500.000 gulden ter beschikking te stellen voor het plaatsen van herdenkingszuilen bij het monument in Roermond, de defensiefaciliteiten voor reünies te verruimen en een Draaginsigne Gewonden in te stellen. Het BNMO zou bovendien subsidie krijgen om beleidsinformatie te verzamelen over de nazorg aan oud-militairen. Ten slotte initieerde de bewindsman de oprichting van de Stichting Dienstverlening Veteranen (SDV) als centraal aanspreekpunt voor wat betreft de zorgaspecten.

Doorbraak

De beleidsnota werd in brede kring als een ware doorbraak beschouwd. Voor het eerst werden de late, niet-materiële gevolgen van oorlogservaringen bij militairen erkend. De invloed op dit veranderende 'veteranendenken' die uitging van het toenemend aantal vredesoperaties op dit veranderingsproces speelde hierbij zonder meer een rol. Het was immers duidelijk dat veteranen geen uitstervend ras vormden. De aangekondigde maatregelen, die inderdaad snel werden doorgevoerd, maakten van het jaar 1990 een waar 'veteranenjaar'. Vandaar dat ook de Open Dagen van de krijgsmachtdelen op 10 mei van dat jaar, precies vijftig jaar na het ontstaan van de eerste groep 'oudere veteranen', in het teken van deze veteranen stonden.

Bij de onthulling van de 'Roermondse' zuilengalerij met daarop de namen van in de 'Oost' gevallen militairen, stond het nieuwe veteranenbeleid centraal. Minister Ter Beek betuigde nogmaals zijn spijt over de gebrekkige opvang die Nederland zijn Indiëveteranen had geboden. Het was echter nog niet te laat voor erkenning, zo sprak hij:

Lang, te lang zijn zij in ons land naamloos gebleven. Door deze zullen hebben zij hun naam weergekregen. Hiermee is een nieuwe stap gezet op de weg naar erkenning.

erkenning waarop de overledenen en hun nabestaanden en zij die toentertijd wel uit de strijd zijn teruggekeerd, recht kunnen en mogen doen gelden. (...)

Met het instellen van de Commissie Maatschappelijke Erkenning Veteranen zette de minister een nieuwe stap voorwaarts. Deze commissie, die onder leiding stond van prof. dr. P. Thoenes, benadrukte in haar eindverslag (1991) het grote belang van de SDV op het gebied van immateriële steunverlening. De stichting, die in november 1991 met haar werkzaamheden begon, ontpopte zich al snel tot het belangrijkste aanspreekpunt voor individuele veteranen. Onder leiding van oud-minister van Defensie dr. P.B.R. de Geus, breidde de stichting haar takenpakket snel uit. Behalve de rol van centraal aanspreekpunt voor veteranen, nam de SDV een fiks aantal taken op de schouders: voorlichting, materiële dienstverlening, kortdurende psychosociale hulpverlening, samenwerking en coördinatie met specifieke en algemeen hulpverlenende instanties voor oorlogsgetroffenen, en het verspreiden van kennis over veteranenproblematiek.

Ten slotte begon de SDV met de uitgave van het populaire veteranentijdschrift *De Opmaat*. De SDV stelde zich met dit alles ten doel de maatschappelijke erkenning van veteranen te vergroten. Dat de veteranen zelf de stichting als hun 'eigen club' zijn gaan beschouwen, blijkt wel uit het feit dat vele tienduizenden veteranen bij de SDV staan ingeschreven, onder wie ook steeds meer 'jonge' veteranen.

Aanvullende maatregelen

In de laatste jaren zijn de verschillende bewindslieden en veteranenorganisaties erin geslaagd de vaart in het veteranenbeleid te houden. Hiervan zijn verschillende voorbeelden te noemen. Voorbeelden die bovendien ook andere groepen 'oudere veteranen' ten goede zijn gekomen. Zo kondigde minister Ter Beek in augustus 1992 aan dat de ongeveer duizend veteranen van de krijgsmacht die tus-

sen 1938 en 1962 meer dan vijf jaar hebben gediend en die geen overheidspensioen genieten, alsnog een eenmalige pensioenvervangende uitkering van 7500 gulden tegemoet konden zien. Hierop nam het Veteranen Platform zich voor om te trachten hetzelfde te bereiken voor de dienstplichtigen, vrijwilligers en reserveplichtigen die in de periode 1938-1962 tussen de twee en vijf jaar hebben gediend. Deze wens is inmiddels werkelijkheid geworden, ook voor de betreffende categorie veteranen met een overheidspensioen en voor de partners van overleden veteranen.

Met de verruiming in de toekenning van onderscheidingen, het instellen van de Veteranenpas en het inrichten van het Veteranen Informatie Punt in het Delftse Legermuseum hebben de veteranenorganisaties andere successen geboekt op het gebied van maatschappelijke erkenning. De snelle groei aan monumenten en gedenksteden op lokaal niveau getuigt er de laatste jaren bovendien van dat maatschappelijk erkenning voor Indiëveteranen niet langer als 'politiek incorrect' wordt beschouwd.

Toenemende aandacht

Uit recente resultaten van het veteranenbeleid als het toekennen van de uitkering voor langdurig dienstverband blijkt dat de vorige en huidige minister van Defensie, dr. ir. J.J.C. Voorhoeve en mr. F.H.G. de Grave, de door hun voorgangers ingeslagen weg verder hebben bewandeld. De binnen en buiten het departement en de krijgsmacht toenemende aandacht voor oudere en jonge veteranen zorgt ervoor dat veteranen de toekomst met meer vertrouwen tegemoet kunnen zien. De bereidheid van overheid, zorginstellingen, dienstverleners en veteranenorganisaties om binnen het dezer dagen officieel geopende Veteraneninstituut in Doorn de kwaliteit van veteranenzorg en maatschappelijke erkenning ook gezamenlijk te bewaken en verbeteren, versterkt dit vertrouwen. De openlijke erkenning dat de overheid tekort is geschoten

in de nazorg voor de Indiëveteranen, heeft er bovendien toe geleid dat het huidige militaire personeel beter voorbereid wordt uitgezonden en kan rekenen op een professionele psychosociale ondersteuning.

Ter afsluiting

Het staat buiten kijf dat de voor Indiëveteranen scheve balans tussen offers en maatschappelijke waardering de laatste tien jaar behoorlijk is rechtgetrokken. Dit heeft zich ook vertaald in een toenemende publieke waardering voor de veteranen. Zo bleek uit in 1990 en 1995 gehouden opinie-onderzoeken dat een ruime meerderheid van de Nederlandse bevolking respect zegt te hebben voor de Indiëveteranen.¹⁵ Ook verklaarde deze meerderheid destijds sympathiek te staan tegenover het verlangen van de veteranen naar meer erkenning. Door publiekelijk te benadrukken dat de inzet in het voormalig Nederlands-Indië op democratische wijze en met instemming van de meerderheid van de toenmalige bevolking had plaatsgevonden, legde minister-president W. Kok bovendien een stevig politiek fundament onder deze toenemende maatschappelijke erkenning.¹⁶

Dilemma's

Nu we hebben uiteengezet waarom juist de Indiëveteranen halverwege de jaren tachtig in beweging kwamen en wat hen dit uiteindelijk heeft opgeleverd, kunnen we ons afvragen of het verhaal hiermee rond is. Voor wie de laatste jaren zijn oor bij de media te luister heeft gelegd, zal duidelijk zijn dat dit in ieder geval niet voor alle Indiëveteranen geldt. Uit de commotie rond de visumaanvraag van Poncke Princen in 1994, het staatsbezoek van koningin Beatrix aan Indonesië in 1995 en de recente publieke overweging van minister-

Afb. 10 Wageningen, 5 mei 1966. Trotse veteranen defileren voor 'hun' prins (Foto: Jos Morren, BNMO)

president Kok om de Indonesische regering excuses voor het naoorlogse Indiëbeleid aan te bieden, blijkt dat een deel van de Indiëveteranen van mening is dat de recent verworven positie met hand en tand moet worden verdedigd. Waar het de maatschappelijke positie van hun voormalige strijdmakers betreft, wegen zij iedere stap en uitspraak van de overheid op een goudschaaltje.

Vanuit hun rol als belangenvertegenwoordiger hebben zij natuurlijk weinig oog voor de spagaat waarin de overheid zich vanaf 1995 bevindt. Deze lijkt immers gedwongen te kiezen tussen het erkennen van de offers van haar veteranen of het erkennen dat hun oorlog zinloos en verkeerd is geweest. Dat juist die latere maatschappelijke veroordeling van het Indiëbeleid een van de fundamenten onder het veteranenbeleid is geweest, betekent dat de betreffende veteranenwoordvoerders ook met dilemma's uit het verleden blijven worstelen. Met een andere doelstelling – het voor hun achterban verkrijgen van (im)materiële compensatie voor de negatieve gevolgen van hun uitzending – hebben zijzelf immers ook datzelfde Indiëbeleid ter discussie gesteld.

Maatschappelijke dialoog

Maatschappelijke erkenning – zo mogen we afsluitend vaststellen – is blijkbaar een voortdurend proces, een continue weging van de positieve en de negatieve kenmerken van een historische gebeurtenis of periode, waarbij juist de veteranen gebaat zijn bij een open en kritische maatschappelijke dialoog. Dat deze dialoog voor veteranen behalve tot de erkenning van inzet en offers ook tot voor hen minder aantrekkelijke standpunten of conclusies kan leiden, hoort nu eenmaal bij het proces van historische bewustwording.

Maatschappelijke erkenning en een kritische historische nabeschouwing behoeven elkaar zeker niet te bijten. Sterker nog, beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het maatschappelijk debat over de militaire inzet in voormalig Nederlands-Indië heeft ons dat in ieder geval overduidelijk aangetoond. Zonder het voor Indiëveteranen soms pijnlijke Indiëdebat zouden immers ook de erkenning van hun weinig benijdenswaardige positie tijdens en na het conflict én de aandacht en waardering voor hun inzet en de daarbij gebrachte offers goeddeels naar de marge van de geschiedschrijving zijn verwezen.

¹⁵ Zie noot 4.

¹⁶ Toespraak van minister-president W. Kok op 7 september 1995 tijdens de herdenking in Roermond.

Veteranen van 'goede' en 'foute' missies

drs. J.R. Schoeman*

De voormalige Bosniëganger Jürgen H. (25) uit St. Jansteen heeft zaterdagmiddag in een schietclub in het Zeeuwse Clinge een eind aan zijn leven gemaakt. (...) De jongen zat drie jaar geleden in Bosnië als militair. Hij had het altijd over de oorlog. Hij kon de huidige beelden van het drama in Kosovo volgens betrokkenen niet langer verwerken.¹

Het was maar een klein krantenberichtje, en niet méér dan een voetnoot bij de etnische zuiveringen in Kosovo die kort daarop de aanleiding zouden vormen voor de eerste échte oorlog uit de geschiedenis van de NAVO – inclusief Nederlandse inbreng daarbij. 'Onverwerkte ervaringen', denk je in eerste instantie als je zoiets leest, '...daar zouden ze zulke militairen toch beter op moeten voorbereiden'. En: 'psychisch labiel, jazeker', '...maar dat kán toch ook nauwelijks anders met een beroepskrijgsmacht waar ze iedere kneus moeten aannemen om niet met halflage bataljons te zitten?'

Stereotypen

Dit soort stereotype redeneringen en oppervlakkige benaderingen doet onrecht aan moderne beroepssoldaten en het werk dat zij verrichten, en

* De auteur is communicatiewetenschapper. Hij werkt bij de Stichting Dienstverlening Veteranen en bij het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut in Doorn.

¹ In: *De Telegraaf*, 6 april 1999.

levert daarmee geen bijdrage aan een relevant debat over de krijgsmacht en haar actuele missies. In zo'n debat wordt namelijk op z'n minst stil gestaan bij de vraag hoe het komt dat zo'n hedendaagse soldaat ook jaren na beëindiging van een militaire operatie toch telkens over die oorlog blijft spreken, en uiteindelijk zelfs zelfmoord pleegt omdat hij – aldus de opinie van zijn omgeving – de gevolgen ervan nooit goed heeft kunnen verwerken.

Antwoorden op zulke vragen formuleer je niet clichématig. Integendeel, zulke antwoorden vragen om een grondige en eigentijdse doordenking van wat hedendaags militair optreden inhoudt, welke spanning en geestelijke belasting daarbij kunnen optreden, en – in dit verband niet onbelangrijk – hoe een samenleving reageert op de prestaties van haar militairen, en op de offers die zij hebben gebracht.

Dit artikel biedt een aanzet tot zo'n doordenking. Daartoe wordt in eerste instantie stilgestaan bij geestelijke belasting als gevolg van deelname aan vredesmissies, en in de tweede plaats bij de maatschappelijke erkenning die veteranen in Nederland ondervinden.

Geestelijke belasting

Shell shock, Kriegsneurose, gevechtsuitputting, combat stress. Benamingen voor ziektebeelden die sinds het begin van de eeuw de militaire psychiatrie als zelfstandig vakgebied hebben vorm gegeven. Bij de verken-

ning van dit vakgebied² is een belangrijk gegeven dat deze discipline wordt beïnvloed door de context waarbinnen gewerkt moet worden. Militaire psychiaters opereren met andere woorden binnen organisatorische, culturele en vooral morele grenzen die tot op zekere hoogte door de militaire leiding worden bepaald, maar die van hun eigen medische opvattingen en inzichten kunnen afwijken. Daarbij komt dat nut en noodzaak van de militaire psychiatrie in militaire kring soms een tikje worden ondergewaardeerd.³ Dat leidt bij sommige militairen tot bagatellisering en afwevende reacties; twee verschijnselen die misschien moeten worden herleid tot de manier waarop de militaire psychiatrie een lang gekoesterde militaire moraal en cultuur ter discussie stelde door zaken als heldenmoed, heroïek en vastberadenheid te relativiseren en tot menselijke proporties terug te brengen.

Bovendien werd tijdens de ontwikkeling van dit vakgebied geleidelijk duidelijk dat zich bij federe soldaat, – dienstplichtig, maar ook beroeps, bepaalde dan wel onbepaalde tijd – in feder soort eenheid een geestelijk breekpunt laat aanwijzen. Belangrijk daarbij zijn bijvoorbeeld de psychische maar ook fysieke conditie van de militair in kwestie, en ook zaken als

² Een uitstekend overzicht biedt: H. Binneveld, *Om de geest van Jan Soldaat*. Rotterdam, 1995.

³ Zie bijvoorbeeld de opmerkingen van MAJ-MARNS Ingo Piepers daaromtrent in: *Vrij Nederland*. 30 september 1995.

het soort wapens waarmee hij wordt geconfronteerd, de moraal binnen de eigen eenheid, het vertrouwen daarin, de manier van leidinggeven die hij binnen die eenheid ondervindt, en de gevoelens van onmacht die voortvloeien uit bijvoorbeeld het mandaat waarmee moet worden gewerkt.

Die verschillen in achtergrond en benadering kunnen er in concrete vorm toe leiden dat de militaire leiding meent dat een individuele soldaat die de gevraagde/vereiste moed niet langer kan opbrengen, een bestraffing verdient, terwijl die soldaat vanuit psychiatrisch perspectief vooral hulp nodig heeft. Zo'n verschil van inzicht zie je treffend in de speelfilm *Patton* (1970), waarin de gelijknamige Amerikaanse generaal een aan gevechtssuitputting lijdende militair en plein public van lafheid beschuldigt en bij wijze van therapie in het gezicht slaat.

Ontwikkeling van de militaire psychiatrie

In de ontwikkeling van de militaire psychiatrie laat zich telkens de *state of the art* van de psychiatrie in het algemeen aflezen. Zo verschoof na de Eerste Wereldoorlog het accent van het curatief naar het preventief optreden, en daarbij ontwikkelde het vakgebied zich tegelijkertijd veel meer multidisciplinair: naast psychische en medisch-biologische invalshoeken bepalen steeds vaker ook sociaal-psychologische en sociologische beschouwingswijzen de vakdiscussies. Deze ontwikkeling illustreert tevens hoe iedere oorlog min of meer zijn eigen syndromen creëert, die (ten dele) verschillen van die uit andere oorlogen.⁴

Zo melden zich na de shell shock uit 1914-1918, de *combat exhaustion* uit

⁴ Een handzaam overzicht van deze ontwikkeling geeft: K.C. Hyams (et al). War syndromes and their evaluation: from the US civil war to the Persian Gulf War. In: *Annals of internal medicine*. Vol 125, no 5. September

de Tweede Wereldoorlog en de combat stress uit de Vietnamoorlog tegenwoordig ook militairen die lijden aan de jongste vorm van militaire gedragsstoornissen, hier gemakshalve aangeduid als 'vredesmissie-frustratie'. Het begrip staat – bij wijze van verzamelnaam – voor geestelijke problemen die zijn terug te voeren op stressfactoren die voortvloeien uit het unieke karakter en de eigen dynamiek van vredesoperaties – waarover later meer.

Crisisbeheersing, humanitaire taken en vredesmissies, de optredens die momenteel min of meer de *raison d'être* voor westerse krijgsmachten vormen, zijn voor de militairen die daarbij worden ingezet – ten minste qua uitgangspunt, en generaliserend gesproken! – aanzienlijk minder gewelddadig dan grote conflicten als bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog.

Als het goed is, is men immers tijdens de uitvoering van die nieuwe missies zélf geen partij, maar staat men juist boven die partijen. 'Minder gewelddadig' is in dit geval echter niet automatisch synoniem met 'minder stress', of beter gezegd: zoals een vredesmissie op duizend-en-één manieren afwijkt van regulier militair optreden, zo is er tevens sprake van andersoortige spanningen waardoor ook wat betreft psychologische aspecten de accenten anders moeten worden gelegd.

Niet-traditionele stressfactoren

Ook vredeswerk door militairen leidt tot geestelijke belasting en soms ook tot psychische beschadiging. En alhoewel vredesmissies zich doorgaans afspelen in het lagere deel van het geweldsspectrum is – zoals gesteld – de gevolgtrekking dat het daaraan verbonden ogenschijnlijk lage(re) spanningsniveau automatisch ook zal leiden tot een lage stressbelasting niet per definitie juist. Die belasting kan namelijk, op de langere

termijn, wel eens net zo serieus blijken als van soldaten die in daadwerkelijke gevechtssomstandigheden hebben verkeerd.

Zo laten zich op basis van onderzoek terzake wel enkele factoren aanwijzen die als stressveroorzaker kunnen worden aangemerkt, en die je vanwege hun specifieke verbondenheid met vredesmissies vanuit militair perspectief tevens als niet-traditioneel mag kwalificeren.⁵ Bij wie de televisiebeelden van bijvoorbeeld UNIFIL, en later misschien wel vooral die van UNPROFOR in het voormalig Joegoslavië, nog duidelijk voor ogen staan, is niet verbaasd dat het dan gaat om factoren als:

- de machteloosheid en onwennigheid die voortkomen uit het feit dat wordt geopereerd vanuit een attitude waarin eerder 'de andere wang wordt toegekeerd' dan teruggeslagen;
- de weerzin en vijandigheid die soms wordt ondervonden van de lokale bevolking die men juist wil helpen;
- het moeten opereren op een manier die regelmatig indruist tegen de eigen professionele expertise waardoor, bijvoorbeeld, het eigen personeel meer gevaar loopt (zowel wat betreft letsel als de kans op gijzeling) dan militair gezien strikt noodzakelijk is;
- het moeten opereren samen met en soms onder commando van militairen en/of burgers met een geheel verschillende vakinhoudelijke, religieuze en/of culturele achtergrond;
- de eigen veiligheid, en vooral de eerbiediging van het politieke mandaat en de daarop gebaseerde *rules*

⁵ Zie bijvoorbeeld het hoofdstuk 'Soldiers for peace: ordeals and stress' in: Y. Danieli (et al). *International responses to traumatic stress*. Amityville, 1996. Zie tevens: J.M.P. Weerts, L. Weisaeth. Epiloog: stressfactoren, vredeslegers en toekomstscenario's. In: H.M. van der Ploeg, J.M.P. Weerts. *Veteranen in Nederland*. Lisse, 1995.

of engagement laten prevaleren boven bijvoorbeeld de verhindering van geconstateerde misdaden tegen de mensheid, die zich weliswaar buiten het mandaatgebied, maar nog wel binnen het blikveld van de betrokken militair afspeelen.

Dit zijn kwesties die voor iedere betrokkene spanning opleveren. Toch is het denkbaar dat juist deze zaken speciaal voor militairen extra moeilijk te verteren zijn: zij zijn immers, generaliserend gesproken, opgeleid en gesocialiseerd binnen een cultuur die van oudsher gewend is zélf initiatieven te nemen in plaats van zich afwachtend op te stellen. Een cultuur die zich tevens sinds mensenheugenis richtte op het opereren met alle beschikbare machtsmiddelen om daarmee zo snel mogelijk een maximale slagkracht te ontplooiën.

Ondanks het feit dat de huidige militaire cultuur op veel punten belangrijk afwijkt, leeft dit beeld nog altijd in brede kring; het wordt door middel van bijvoorbeeld films en televisieseries geaccentueerd, en daarnaast door de krijgsmacht zélf regelmatig gebruikt bij de werving van nieuw personeel.

Verschillende kwalificaties

Rechtvaardigen deze observaties nu het spreken over een specifiek 'post-vredesmissie stresssyndroom', als vorm van post-militaire shell shock? Daar lijkt het wel enigszins op. Als kenmerkend verschil met de eerder geconstateerde in de militaire context optredende gedragsstoornissen, waardoor zo'n aparte kwalificatie gerechtvaardigd lijkt, blijkt namelijk dat het mentale ziektebeeld als resultaat van deelname aan vredesmissies niet zozeer wordt bepaald door de angst voor éxtern geweld, maar vooral door een vorm van spanning die voortvloeit uit angst de éigen agressie niet of niet langer te kunnen controleren.

Onderzoek toont aan dat die angst reëel is, en een rechtstreeks gevolg van

het feit dat deze militairen hebben verkeerd in situaties waarin hun agressie telkens werd geprikkeld en geprovoceerd zonder dat daarvoor een afdoende uitlaatklep werd geboden.⁶ Deze militairen moesten in emotioneel en misschien levensbedreigende situaties zowel hun 'vecht'- als hun 'vlucht'-impulsen onderdrukken en tegelijkertijd, soms tegen hun eigen gevoel in, een neutrale opstelling bewaren.

Daarnaast openbaart zich, als tweede kenmerkende verschil, zo'n syndroom vaak pas ruimschoots na afloop van een vredesmissie, terwijl de meer traditionele militaire gedragsstoornissen zich regelmatig ook al tijdens de actie of het gevecht manifesteren. Misschien zou je meer in het algemeen kunnen vermoeden dat de gevolgen van deelname aan een conflict met een laag geweldsniveau zich minder snel en minder manifest openbaren, maar onderzoek zoals dat bijvoorbeeld werd verricht door de Vrije Universiteit in 1997 toont aan dat dat niet betekent dat er géén al dan niet ernstige gevolgen zouden zijn: ongeveer twintig procent van de militairen in kwestie vertoont na terugkeer aanpassingsproblemen, terwijl vier à vijf procent daadwerkelijk problemen ondervindt.⁷

Onderzoek

Een ander meerjarig en bovendien zeer grootscheeps onderzoek onder maar liefst 15.931 Noorse UNIFIL-militairen wees in dit verband eveneens uit dat – min of meer ernstige – gevolgen zich voordoen bij zo'n vijf procent van de betrokken militairen, die zich tot zes à zeven jaar na afloop van de missie met geestelijke problemen kwamen melden. Deze uitkomsten stem-

⁶ Zie: Daniëli (1996).

⁷ Zie: I. Bramsen, J.E. Dirkzwager, H.M. van der Ploeg. *Deelname aan vredesmissies: gevolgen, opvang en nazorg*. Amsterdam, 1997.

⁸ Zie bijvoorbeeld: Afdeling Gedragswetenschappen DPKL. *Nazorg ex-UNIFIL-militairen. Een evaluatie-onderzoek naar de nazorgbehoefte van ex-UNIFIL-militairen*. Den Haag, 1987.

men grosso modo overeen met het VU-onderzoek, en met de resultaten van eerder (veel kleinschaliger) onderzoek onder Nederlandse UNIFIL-lers.⁸

Deze late openbaring betekent in geval van voorheen dienstplichtigen en tegenwoordig militairen met een kort contract dat ze, op het moment dat de problemen zich gaan voordoen, het contract en in sommige gevallen ook het contact met hun voormalig werkgever hebben beëindigd. Het is daarbij niet ondenkbaar dat zo'n voormalige militair, vanwege het feit dat zijn of haar civiele omgeving zich minder goed kan inleven in deze problematiek, in een vorm van isolement dreigt te geraken. Dit risico is extra groot vanwege de in dit soort gevallen regelmatig voorkomende neiging tot ontkenning c.q. vermijdingsgedrag.

Vrouwelijke militairen

Dit Noorse onderzoek leverde overigens nog meer belangwekkende resultaten op, bijvoorbeeld dat vrouwen gelet op geestelijke belasting en emotionele verwerking op z'n minst net zo geschikt zijn als mannen voor de uitvoering van vooral humanitaire missies. Dat is onder meer een gevolg van het beeld en het verwachtingspatroon waarmee vrouwen de krijgsmacht binnenkomen. Deze vrouwen voelen zich doorgaans minder verbonden met de traditioneel-militaire gevechtsrol, waardoor de spreekwoordelijke eigenschappen en attitudes van de warrior minder hoog scoren dan bij sommige van hun mannelijke collega's.

Een dergelijke instelling maakt dat vrouwen zich eerder openstellen voor niet-militaire en vooral niet-gewelddadige oplossingen van conflicten. Daar kan dan nog aan worden toegevoegd dat het juist die gevechtsrol en de daaraan gekoppelde attitude zijn die tijdens vredesoperaties als eerste in het gedrang komen, waardoor degenen die zich daar het meest mee geïdentificeerd hebben – mannen in elite-eenheden dus, generaliserend gesproken – daarvan ook de meeste frustratie zullen ondervinden. →

Afb. 1 UNIFIL-militairen op post 7-17 in Libanon, 1979 (Foto: SMG/KL)

Vroegtijdige aanpak

Resumerend lijkt psychische begeleiding van militairen, óók en misschien wel juist van militairen op vredesmissie, allerm minst een overbodige zaak, te meer omdat de vroege opsporing van geestelijke problemen de meeste kans op een succesvolle behandeling biedt. Terzijde: een dergelijke vorm van begeleiding biedt ook nog andere voordelen waarover minder vaak wordt gesproken. Het is namelijk een bekend verschijnsel dat onder operationele omstandigheden militairen anders gaan functioneren dan thuis in de 'kazerne'-situatie, en dat als gevolg van die andere omstandigheden allerlei groepsprocessen, bijvoorbeeld aangaande het leiderschap, gaan optreden. Vormen van disfunctioneel c.q. deviant gedrag kunnen daarvan het gevolg zijn, en de aanwezigheid van een gedragswetenschappelijke deskundige helpt dit gedrag te herkennen, en daarop adequaat te reageren. Hetzelfde kan worden gezegd met betrekking tot een vroegtijdige aanpak van toenevend drank- en/of drugsgebruik. Aandacht voor de kans op psychische verwonding, niet alleen tijdens

en na de missie maar ook in de periode daaraan voorafgaand, is ten slotte ook om een geheel andere reden nog van belang. De Maatschappelijke Raad voor de Krijgsmacht formuleerde het begin jaren negentig als volgt:

Waar de Raad echter in het bijzonder op wil wijzen is het gevaar dat (...) uitsluitend het ultieme risico aandacht krijgt. Die neiging bestaat toch al en dat is logisch genoeg. Toch moet vanaf het begin onder ogen worden gezien dat er militairen zullen zijn die gewond raken, lichamelijk of geestelijk, meer of minder zwaar. Ook zij moeten op voorhand verdisconteerd worden in het debat over risico's en over de aanvaardbaarheid daarvan. Dat is mede, zou men kunnen zeggen, een vorm van preventieve veteranenzorg.⁹

Nazorg

En daarmee is tevens de stap gezet naar het tweede deel van dit artikel, dat handelt over de zorg voor terug-

gekeerde militairen. Binnen die zorg kan een onderscheid worden gemaakt tussen de materiële en de immateriële nazorg. De eerste categorie heeft betrekking op bijvoorbeeld financiële compensatie, verlening van scholingsmogelijkheden of, zoals ten tijde van de demobilisatie van de Indiëveteranen: arbeidsbemiddeling en hulp bij het vinden van passende woonruimte.

De tweede categorie richt zich veel meer op hulp bij psychische problemen, maar bijvoorbeeld ook op het streven maatschappelijke erkenning en zo mogelijk waardering voor de prestaties van deze groep (ex-)militairen te verkrijgen. Daar waar deze immateriële vorm van nazorg uitblijft, of op onderdelen tekort schiet, kunnen gevoelens van frustratie ontstaan bij de betrokken militairen.

De Indiëveteranen zijn daarvan een voorbeeld, zoals onder meer werd betoogd door de militair-historicus dr. J. Hoffenaar.¹⁰ In de jaren tachtig kreeg die frustratie en woede omtrent een gebrek aan maatschappelijke erkenning van deze categorie veteranen concreet vorm in een stroom egodocumenten, gevolgd door de oprichting van diverse belangenorganisaties, waaronder het overkoepelende Veteranen Platform.

Daaraan voorafgaand moest de Nederlandse krijgsmacht in Libanon voor het eerst in lange tijd en zonder daarbij zelf partij te zijn onder oorlogsomstandigheden gaan optreden. Dat leidde ertoe dat het vraagstuk omtrent de nazorg weer actueel werd. Deze beide ten dele parallelle ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat er in de eerste plaats een zowel materieel als immaterieel op recente inzichten gebaseerd nazorgbeleid van de grond kwam, en in de tweede plaats dat er vanaf begin jaren

⁹ MRK. Advies 14/2. Evaluatie maatschappelijke aanvaarding van de krijgsmacht. Den Haag, 1994.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld G. Teitler, J. Hoffenaar. *De Politieke acties: afwikkeling en verwerking*. Amsterdam, 1990. Pagina 79 en verder.

negentig door onder meer de Stichting Dienstverlening Veteranen werd gestreefd naar respect en waardering voor de inzet en prestaties van de Nederlandse militair tijdens diens optreden in oorlogssituaties – en bovendien: voor de officers die daarbij door individuele militairen werden gebracht.

Goed of fout?

In een literaturessay wordt door de Amerikaanse socioloog W.J. Scott de stelling geponeerd dat de mate van maatschappelijke erkenning samenhangt met het antwoord op de vraag in hoeverre een bepaalde oorlog c.q. militaire actie naderhand door de politiek, de betrokken militairen én de publieke opinie als zinvol, succesrijk en vooral rechtvaardig wordt beoordeeld.¹¹

Een eensgezind positief oordeel op deze punten helpt de veteraan bij de mentale verwerking van zijn oorlogservaringen en bij de zingeving van de offers die door hem werden gebracht, en kan als zodanig helpen voorkómen dat er een kloof ontstaat tussen de veteraan en de samenleving waarvan hij deel uitmaakt.

Discrepancies tussen de verschillende componenten van dit 'collectieve geheugen', zo betoogt hij verder, bemoeilijken daarentegen maatschappelijke erkenning, en in het verlengde daarvan de psychische verwerking van oorlogservaringen door de veteraan.

Twee voorbeelden

Scott baseert zich daarbij op de mate van erkenning van militairen uit twee (vooral achteraf) als 'fout' beoordeelde, en – zeker na de onmiddellijke afloop ervan – in sommige opzichten uit het geheugen verdrongen oorlo-

¹¹ W.J. Scott, *French veterans of the war in Algeria: a description and comparison with American veterans of the Vietnam war*. A paper presented at the biennial IUS-conference, Baltimore, October 22-24, 1993.

Afb. 2
...iedere stad
en ieder
dorp in
Frankrijk...
(Foto:
J.R. Schoeman)

gen, namelijk het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam, en de Franse militaire ingreep in het toenmalige Frans-Algerije. Ondanks in het oog springende verschillen tussen beide oorlogen, trekken zekere overeenkomsten inzake de maatschappelijke erkenning van de soldaten die daar vochten de aandacht.

Alhoewel de Amerikaanse Vietnamveteranen het zeker de eerste jaren na die oorlog beslist niet eenvoudig hebben gehad, constateert Scott dat het lot van hun Franse Algerije-collega's

minstens even schrijnend was. Ondanks het feit dat er in dit conflict bijna 30.000 Franse militairen sneuvelden, weigerden namelijk de Franse autoriteiten 'Algerije' als een werkelijke oorlog te erkennen, waardoor de teruggekeerde militairen geen aanspraak konden maken op de status van oorlogsveteraan en de daaraan verbonden privileges. Pas in 1974, dus ruim tien jaar na deze oorlog, maakte een wetwijziging een einde aan deze situatie. Bovendien lijkt de Franse samenleving ook nu nog liever niet aan de Algerijeoorlog te worden

herinnerd: daar waar iedere stad en ieder dorp in Frankrijk een monument heeft waarop de gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog staan vermeld (meestal aangevuld met de namen van de militaire slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog en Indochina), zal men goed moeten zoeken naar een vergelijkbaar monument dat de herinnering aan de doden uit de Algerijnse oorlog hoog houdt.

Onbekend conflict

Ten slotte: Franse films over deze periode zijn er in positieve of in kritische zin niet of nauwelijks gemaakt, Algerijeveteranen (en dat zijn er toch zo'n twee miljoen!) spreken hooguit in eigen kring over hun ervaringen, en al met al is daardoor de bekendheid met dit conflict onder de Franse bevolking, vooral de jeugd, niet groot. Illustratief in dit verband is de titel van een in 1989 gepubliceerd boek over de Algerije-oorlog: *De stilte en de schaamte*, een boektitel die de ook door sommige Nederlandse veteranen regelmatig hooggeprezen Franse veteranenzorg op z'n minst een tikje relativeert.

'Goede' oorlogen hebben niet automatisch tevreden veteranen tot resultaat. Echter: in tegenstelling tot als 'fout' beoordeelde oorlogen bevatten 'goede' en mede daarom grootschalig en onbeschroomd herinnerde oorlogen, vanuit Amerikaans perspectief bijvoorbeeld de Tweede Wereldoorlog, en vanuit Frans gezichtspunt de Eerste, wél kenmerken die de militaire oorlogservaringen en -offers rechtvaardigen, en die vervolgens ook de terugkeer van de militair in de burgersamenleving helpen vergemakkelijken.

Bijvoorbeeld het feit dat tijdens maar vooral na dit type oorlogen de militair ervaart dat zijn inspanningen 'natiebreed' worden gedragen, hetgeen op zich al een vorm van maatschappelijke erkenning is, en dat de mening van politici, geschiedschrijvers én het grote publiek over de juistheid en het effect van zijn missie overeenstemt met zijn eigen (positieve) oordeel op deze punten.

Nederland

Ook Nederland kent zijn vergeten dan wel verdrongen militaire acties en oorlogen. Volgens sommigen kan de militaire inzet in het voormalig Nederlands-Indië daartoe worden gerekend, en in het verlengde daarvan ook het militair optreden in Nederlands Nieuw-Guinea in de jaren 1949-1962. Werden al tijdens deze acties de zin, het succes en de juistheid ervan bestreden door vooral de CPN, na afloop ervan gebeurde dat op veel bredere basis, bijvoorbeeld ook in sociologische en historische studies.

De maatschappelijke waardering voor de inspanningen en offers van de betrokken militairen is dan ook nooit manifest geweest, hetgeen, zoals al werd opgemerkt, tot ergernis en frustratie bij met name veel Indië-militairen heeft geleid. Zij hadden immers, zo meenden zij zelf, niet anders gedaan dan naar beste kunnen uitvoering geven aan toenmalig Nederlands regeringsbeleid – waarbij ze bovendien ruim zesduizend collega's hadden verloren.

Negatieve context

Tot en met de jaren tachtig had de Nederlandse samenleving daarvoor nauwelijks aandacht, en wanneer 'Indië' dan eindelijk wél eens ter sprake kwam dan was dat nog vaak in een negatieve context. Bijvoorbeeld naar aanleiding van ontsporingen van geweld waaraan, zo meenden de veteranen, met overschaduwning van hun goede werk ter plaatse een onevenredige hoeveelheid aandacht werd besteed. De discrepanties tussen de verschillende onderdelen van het collectieve geheugen, die Scott constateert met betrekking tot Algerije en Vietnam, zijn daarmee grosso modo ook voorgekomen tijdens 'de verwerking van Indië'.

'Ons laatste oorlogje'

Datzelfde geldt voor Nieuw-Guinea, waarbij er nog een complicerende factor lijkt mee te spelen: de mate

van maatschappelijke erkenning voor een bepaalde groep veteranen lijkt namelijk niet alleen af te hangen van de vraag of de samenleving zich dat conflict nog wel wíl herinneren, maar ook en misschien wel vooral of die samenleving zich dat conflict nog wel kán herinneren. Het is wat betreft maatschappelijke erkenning dus niet alleen een kwestie van een 'goede' versus een 'foute' oorlog, maar ook of het handelt om een 'grote' dan wel een 'kleine'. Niet voor niets werd Nieuw-Guinea een tikje badinerend wel getypeerd als 'ons laatste oorlogje'.¹²

Libanon was wat dat betreft ook een optreden met een beperkte Nederlandse inbreng, en het was bovendien een optreden dat weinig succesvol moest worden afgesloten. Maar, zo zegt Scott, aangezien dit soort kwalificaties áchteraf niet van invloed is geweest op de motieven die de soldaat vóóraf had, en niets zegt over de offers die hij tijdens een bepaald optreden heeft gebracht, zouden die kwalificaties niet van invloed mogen zijn op de mate van maatschappelijke erkenning.

Motieven

Wat betreft motieven van soldaten werd een aantal jaren geleden meer bekend via onderzoek onder voormalig militairen uit 'dat vergeten oorlogje' in Nieuw-Guinea.¹³ Daaruit blijkt namelijk dat de drijfveren van de Nederlandse militairen die zich als vrijwilliger meldden, uiteenvallen in twee hoofdgroepen: bijna veertig procent van de ondervraagden noemt een min of meer 'hoger' motief, zoals bescherming van de Papoea's en/of bescherming van Nederlandse belangen, en ruim dertien procent geeft daarnaast te kennen geboeid te zijn geweest door het avontuurlijke

¹² Titel van een boek (uit 1984) over deze oorlog van de hand van J. Jansen van Galen.

¹³ SDV. *Om het laatste stukje Indië. Eindrapport Nieuw-Guinea enquête*. Utrecht, 1994.

Afb. 3 ...herdenken heeft grenzen... (Foto: Martin Roemers)

aspect. Een andere door twintig procent genoemde factor, die echter specifiek voor deze situatie geldt, is 'voortzetting van het leven in de tropen'. Alhoewel in andere verhoudingen, komen vergelijkbare motieven pakweg twintig jaar later terug onder de Nederlandse Libanongangers: van hen noemt ongeveer vijftig procent een hoger c.q. idealistisch motief, zoals het zelf willen bijdragen aan vrede in de wereld, terwijl ruim zestig procent het Libanese avontuur verkoos boven het Nederlandse kazerneleven.

Bij deze vergelijking mag echter niet uit het oog worden verloren dat de Libanongangers veel sneller na uitzending werden ondervraagd dan de Nieuw-Guineaveteranen. De eerlijkheid gebiedt daarnaast te zeggen dat ten tijde van Libanon door zo'n dertig

procent van de ondervraagden ook de financiële verbetering ten opzichte van het dienen in Nederland als argument wordt genoemd.¹⁴ Nogmaals: de rangorde van de motieven is weliswaar in de tijd veranderd, en sommige motieven zijn situationeel bepaald, maar grosso modo zie je wel hetzelfde soort soldatenmotieven terugkomen. In wat achteraf goede of foute oorlogen blijken te zijn, in grote en in kleintjes.

Discrepantie

Er kan zich echter naderhand een discrepantie openbaren tussen het beeld en de opvattingen van de (ex-)militair over zijn werk, waaraan hij vol idealisme begon, en het uiteindelijke

oordeel van bijvoorbeeld de samenleving over de zin en juistheid van de betreffende missie – met in het verlengde daarvan de mate van maatschappelijke erkenning voor de veteraan. Ondanks alle inspanningen werd het toen immers geen vrede in Libanon, en uiteindelijk kon men na de overdracht van Nieuw-Guinea de Papoea's toch niet langer beschermen – een overdracht overigens die begin jaren negentig door meer dan driekwart van de ondervraagde Nieuw-Guineaveteranen nog altijd als 'onjuist' (45.5 procent) of zelfs 'verwerpelijk' (32.5 procent) werd beschouwd. Eén van hen verwoordde zijn Nieuw-Guinea-ervaringen als volgt:

Ondanks alle pijn een leerzame periode die ik achteraf niet had willen missen. Alleen ben ik tot op de

¹⁴ Percentages ontleend aan: Afdeling Gedragswetenschappen DPKL (1987).

dag van vandaag nog steeds verbit-
terd over het in de steek laten van
de Papoea's en de politieke ontken-
ning van hun gestadige ondergang.
Het geeft me het gevoel belazerd te
zijn.¹⁵

Erkenning

Met een idealistisch motief begonnen, geprobeerd er het beste van te maken en uiteindelijk terugkomen met het gevoel belazerd te zijn: hoe ga je daar als veteraan nu verder mee om? Hoe ga je, als samenleving in het algemeen, om met veteranen uit wat achteraf gezien 'foute' oorlogen blijken te zijn geweest, die je het liefst zo snel mogelijk zou willen vergeten? En hoe maak je, als ministerie van Defensie of als Stichting Dienstverlening Veteranen, in de richting van de samenleving duidelijk dat ook de veteranen uit dat soort oorlogen recht hebben op een eerlijke en op de individuele prestatie gebaseerde beoordeling? Dat is met name belangrijk, omdat een dergelijk oordeel veteranen kan helpen bij het verwerken van hun ervaringen.

Scott heeft zich over die vragen gebogen, en ziet een mogelijke oplossing in de manier waarop in de Verenigde Staten de Vietnamveteranen zélf erkenning hebben weten af te dwingen. Hun strategie was eenvoudig: laten we niet langer stilstaan bij een bepaalde oorlog als zodanig, maar gedenk vooral de moed en de offers van de soldaat die daarin vocht, en gedenk dus óók de prestaties van de soldaat uit oorlogen die je als zodanig liever zou willen vergeten. Een minder collectieve en minder anonieme vorm van herdenking, als het ware.

Op basis van dat uitgangspunt, en na initiatieven vanuit eigen kring, konden de Vietnamveteranen uiteindelijk een zichtbaar bewijs van erkenning in de vorm van hún monument in

Washington realiseren, met daarop ingebeiteld de namen van de ruim 58.000 omgekomen Amerikanen uit die jaren. Een vergelijking met de (late) totstandkoming van een monument voor de gevallen uit een andere lang verdrongen oorlog, het Indië-monument in Roermond, ligt voor de hand.

Het niet-gedenken van de oorlog zelf maar van de soldaten die daarin vochten (en sneuvelden), kent overigens zijn grenzen. Toen namelijk de Amerikaanse president Ronald Reagan in mei 1985 op basis van juist dit principe door middel van een bezoek aan een Duits militair oorlogskerkhof in de stad Bitburg ook de door Duitse militairen gebrachte offers wilde erkennen en gedenken, staken er stormen van protest op – vooral toen bleek dat er zich onder die Duitse doden nogal wat ss-ers bevonden. Zelfs 'foute' oorlogen kennen hun gradaties, en herdenken heeft grenzen, zeker als het gaat om soldaten uit het andere kamp.

Bosnië

Sinds een aantal jaren krijgt Nederland te maken met steeds groeiende aantallen militairen die hebben deelgenomen aan soms grootschalige en soms kleine humanitaire en crisisbeheersingsoperaties, die al dan niet in VN-verband in opdracht van de Nederlandse samenleving werden en worden uitgevoerd. Deze militairen, een groep die voor het grootste deel bestaat uit beroeps met een kort contract, zullen zich op korte of middellange termijn voegen bij de groep zogenoemde jonge veteranen van vredesoperaties.

Gemengde gevoelens

Tot op heden kunnen als gevolg van allerlei oorzaken de resultaten van al die operaties, voorzichtig uitgedrukt, met gemengde gevoelens worden gezien. De gebeurtenissen in Bosnië, culminerend in de genocide in Srebrenica, in juli 1995, vormen daarvan een triest makend voorbeeld. Nu, enige jaren later, kan het optreden van

de VN inclusief de rol van Dutchbat daarbij als mislukt worden beschouwd, en als niet meer dan een tijdelijk pappen en nathouden. Bosnië en de Nederlandse betrokkenheid daarbij herbergen daarmee alle elementen in zich om de volgende liever snel vergeten en graag verdrongen oorlog te zullen worden.

Zoals de publieke opinie over Dutchbat is heengewalst, stemt brigade-generaal Gerard Bastiaans nog steeds bitter. Al die veroordelingen, al die meningen en waarheden, vooral door mensen die niet gehinderd worden door enige kennis van zaken. En nooit enige waardering. Dutchbat had nergens om gevraagd, was gewoon gestuurd en probeerde zo goed mogelijk te werken. Als je als soldaat in het buitenland je werk hebt gedaan, dan volgt in Nederland onwillekeurig de afrekening.¹⁶

Hier lijkt zich, in navolging van wat er in het post-Indiëtijdperk plaatsvond, een discrepantie te gaan aftekenen tussen de verschillende componenten van het collectieve geheugen wat betreft de zin en juistheid van de Nederlandse rol in het Srebrenica-drama. Tussen – zoals generaal Bastiaans dat ervaart – Dutchbat dat enerzijds probeerde zo goed mogelijk te werken, maar dat vervolgens na terugkeer in Nederland zonder enige vorm van waardering werd 'afgerekend'.

Daar waar immers sinds juli 1995 alle politieke en wetenschappelijke analyses zich lijken te richten op de mislukking en de factoren die daartoe hebben geleid, zal de individuele (ex-) militair vooral stil willen staan bij al het goede werk dat er desondanks door hem (of haar) kon worden verricht – en hij zal daarvoor maatschappelijke erkenning verlangen. Die heeft hij ook nodig bij de verwerking van alle ellende en frustratie die hij gedurende, maar misschien wel vooral na zijn verblijf in Bosnië ondervond. De

¹⁵ SDV (1994), p. 33.

¹⁶ In: *Eindhovens Dagblad*, 7 juni 1996.

geciteerde persoonlijke frustraties van generaal Bastiaans zijn wat dat betreft gerust veelzeggend te noemen.

Een eigentijdse strategie

Het is met het oog op de bewerkstelling van maatschappelijke erkenning voor veteranen van vredesmissies van eminent belang te weten wat in dit verband wel, en wat zeker niet wordt gewaardeerd door met name de groep jonge veteranen. Wat zien zij nu zelf als blijken van maatschappelijke belangstelling en waardering voor hun in opdracht van de Nederlandse samenleving geleverde prestaties?

Voor een gefundeerd antwoord op die vraag is het zaak een beroep te doen op een aantal basisprincipes van de marketing, namelijk in de eerste plaats vaststellen hoe je 'de doelgroep' (in dit geval dus de groep jonge veteranen) kunt bereiken. Zij hebben immers na afloop van hun contract de draad van hun burgerbe-

staan weer opgepakt, waardoor ze als groep nog maar moeilijk te bereiken zijn, en bovendien voelen ze zich naar alle waarschijnlijkheid (nog) niet aangesproken door maatregelen en voorzieningen zoals die ooit werden getroffen voor de groep 'oude' (met name Indië-) veteranen. Mogelijkerwijze voelt zelfs een deel van de recent afgezwaaide jonge militairen zich niet eens aangesproken door het begrip 'veteraan'.¹⁷

Om de kans op succes te optimaliseren, moet vervolgens dan ook door de ogen van 'de klant' (hier: de jonge veteraan) worden gekeken naar 'de leverancier' (hier dus de samenleving). Wat willen die jonge veteranen zélf? Wat verwachten zij in dit opzicht van die samenleving, wat beschouwen ze als signalen en symbolen van maatschappelijke erken-

¹⁷ Een aanwijzing daarvoor biedt het onderzoek *De behoeften van jonge veteranen* van de Stichting Dienstverlening Veteranen uit juli 1997, met name pagina 11.

ning, en welke niveaus worden daarin door hen onderscheiden?

Wat zijn überhaupt de wensen en behoeften van deze groep, in kwalitatieve én in kwantitatieve zin? Momenteel bestaan er niet veel meer dan intuïtieve antwoorden op deze vragen, die bovendien doorgaans zijn ontleend aan ofwel buitenlandse inzichten, ofwel aan lessen die zijn geleerd naar aanleiding van de post-Indië-ervaringen.

Alhoewel als zodanig waardevol, kleven daaraan met het oog op de formulering van adequaat eigentijds beleid toch zekere risico's, al is het maar omdat daarin noch de specifieke aspecten van Nederlandse vredesmissies noch belangrijke aspecten uit de hedendaagse jeugdcultuur zijn verdisconteerd. In die lacunes zal in de tweede helft van 2000 worden voorzien door middel van onderzoek dat zal worden gehouden door het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut. Onderzoek dat antwoorden op bovenstaande vragen moet genereren en dat vervolgens dus kan dienen als vertrekpunt waarop slagvaardig en aansprekend beleid met het oog op de maatschappelijke erkenning voor de jonge veteraan kan worden geformuleerd.

Brede communicatie

Het realiseren van dat beleid mag daarbij niet geïsoleerd worden gezien. Dat moet namelijk worden ingepast in een veel bredere communicatie-inspanning, die er mede op gericht moet zijn meer feitelijke bekendheid aan en kennis omtrent het hedendaagse militaire handwerk te verschaffen. Zo'n communicatie-inspanning vormt daarmee een reactie op de door generaal Bastiaans gesuggereerde situatie waarin allerlei kritiek wordt geleverd 'door mensen die niet worden gehinderd door enige kennis van zaken'. Immers, en even los van de vraag of de generaal nu een objectieve werkelijkheid beschrijft of meer zijn eigen frustraties ventileert: feit is dat een goede kennis van de (on-) mogelijkheden van

Afb. 4 Medaille-uitreiking aan teruggekeerde vn-militairen (Foto: smg/kl)

hedendaagse militaire organisaties, en van de individuele soldaten die daarvan deel uitmaken, een absoluut noodzakelijk fundament is voor een grotere maatschappelijke erkenning.

Ter afsluiting

De groep jonge veteranen groeit in hoog tempo, en daarmee gaat ook het aantal voormalig militairen met psychische problemen toenemen. Het zou in dit verband niet behoeven te verbazen als de zelfmoord van Jürgen H. – zoals gerapporteerd in de

Het hiervoor genoemde onderzoek zou bijvoorbeeld kunnen uitwijzen dat – in de optiek van de jonge veteranen aan zélf – aan de totstandkoming van maatschappelijke erkenning wordt bijgedragen door specifiek voor de groep veteranen van vredesoperaties een plaats te creëren waar wordt stilgestaan bij het werk dat in opdracht van de VN en Nederland werd verricht, en bij de offers die daarbij werden en nog steeds worden gebracht.

Een qua vorm, uitstraling en locatie voor deze groep aansprekend gedenkteken biedt daartoe gelegenheid. Een

Dat geldt ook, en misschien wel juist voor veteranen uit conflicten en missies die zich niet onmiddellijk kenmerken als 'just cause' of klinkende militaire overwinning. Want je kunt je als samenleving misschien permitteren bepaalde oorlogen en andere militaire optredens liever te willen vergeten, maar het zou onrechtvaardig zijn daarmee tegelijkertijd ook de betrokken militairen te willen vergeten.

Solidariteit

Maatschappelijke erkenning als uiting van solidariteit zal nooit kunnen voorkómen dat wereldwijde humanitaire drama's – onder meer – een proces van herbeleving veroorzaken, en als resultaat daarvan op diverse niveaus ook binnenlandse tol vragen. Erkenning als uiting van solidariteit kan er echter wél toe bijdragen dat voormalig militairen niet het gevoel krijgen de gevolgen van zulke herbeleving in isolement te moeten verwerken, en als zodanig kan het de kans op nieuwe 'Jürgen H's' misschien helpen beperken.

Verantwoordelijkheid

Dat is een politieke en maatschappelijke verantwoordelijkheid want hij, en met hem wereldwijd ontelbare collega's, hebben zich immers naar beste kunnen ingespannen voor zaken die soms, met het inzicht en de kennis van een historicus achteraf, als zinloos, onjuist of onterecht moesten worden gekwalificeerd. Dat mag echter die soldaten niet worden aangerekend. Het waren namelijk politiek én samenleving die hun inzet verlangden. In Indië en Algerije, in Nieuw-Guinea, Vietnam, Libanon en Kosovo. En ook in Bosnië – begin jaren negentig.

Afb. 5 Nederlandse militairen in Lukavaç, 1994

(Foto: AVDKM, Collectie SMG/KL)

Telegraaf – het topje van de ijsberg blijkt te zijn. En alhoewel 'maatschappelijke erkenning' geen hedendaagse variant van Haarlemmerolie is, zal ook de jonge veteraan die erkenning ervaren als vorm van belangstelling en solidariteit. Op basis daarvan wordt het voor hem vervolgens makkelijker zijn ervaringen, inzichten en emoties te uiten, waardoor een vroegtijdige aanpak van de psychische problematiek mogelijk wordt en de kans op escalatie daarvan omgekeerd evenredig afneemt.

dergelijk monument als symbool van maatschappelijke erkenning zou aldus de jonge veteraan kunnen helpen bij de mentale verwerking van zijn of haar ervaringen, zoals dat ook is gebeurd bij de groep Indiëveteranen.¹⁸

¹⁸ Op het belang daarvan werd op 7 september 1999 in Roermond ook gewezen door minister van Defensie Frank de Grave tijdens de herdenking van de tussen 1945-1962 in Indië en Nieuw-Guinea gesneuvelde Nederlandse militairen.

Uitzendingen in de krijgsmacht

Is er voldoende waardering?

prof. dr. C.W. Vroom*

Uitzendingen worden steeds frequenter

De laatste tien jaar, maar ook al in mindere mate daarvoor, is vrijwel elk lid van de krijgsmacht geconfronteerd met het verschijnsel uitzending. Was er in eerste instantie vooral binnen de landmacht te horen dat men daarvoor niet had getekend, nu is er eerder sprake van een zelfs objectief vaststelbare overbelasting.

Nederland is politiek van mening dat men tegelijkertijd aan vier acties op bataljonsniveau moet kunnen meedoen. Bij de gegeven beperkte vulling van de krijgsmacht legt dat een hoge druk op de mensen die het allemaal waar moeten maken. Men is een tijd van huis. Men doet zijn werk in eigenaardige omstandigheden. Dingen die je thuis als normaal ervaart, zijn dat nu even niet. Er is een onmiskenbaar 'afbreukrisico' aan verbonden. Carrières verlopen toch op een iets andere manier dan ten tijde van de Koude Oorlog. Degenen die je geacht worden bij te staan, denken daar niet zonder meer altijd even positief over. Als je terug bent, ben je ook anders geworden en niet iedereen in je omgeving wenst daar rekening mee te houden. Binnen je werk in Nederland

doen zich ontwikkelingen voor waar jij even geen weet van hebt en waaraan je slechts met moeite weer kunt aansluiten.

De krijgsmacht als internationaal bedrijf?

De oplettende lezer van de civiele en de militaire pers vallen twee dingen op. Soms hoort men in de discussie wel zeggen dat de krijgsmacht inderdaad steeds meer op een 'gewoon' internationaal bedrijf begint te lijken. Daar stuurt men immers ook expatriates (in het vervolg expats) uit om klussen te klaren bij de vestigingen in het buitenland. En dat geeft – hoort men in zulke discussies wel – toch helemaal geen bijzondere problemen. Het is daarom een interessante vraag

om eens stil te staan bij de overeenkomsten en verschillen tussen uitzending van militairen en het gebruik maken van de figuur van de expat. Vooraf reeds vastgesteld: er zijn opvallende overeenkomsten, maar evenzeer opvallende verschillen.

En dat leidt tot de tweede vraag: geven wij maatschappelijk wel voldoende waardering aan het werk dat namens ons in het buitenland door uitgezonden militairen wordt verricht? Tot hoever reikt de rol van de overheid daarbij of moet het geheel aan het vrije, particuliere initiatief worden overgelaten? Is er sprake van een zorgplicht? Die vragen kunnen natuurlijk ook worden gesteld aan expats, maar dan eerder binnen de context van de hen uitzendende orga-

Afb. 1 Marineschepen vertrekken naar de Golf, november 1990

(Foto: AVDKM, Collectie SMG/KL)

* De auteur is hoogleraar Comparative Management aan de Universiteit Maastricht en associé bij Wagenaar, Hoes & Associés, organisatieadviseurs te Driebergen. Hij is bovendien bestuurslid van de Stichting Maatschappij & Krijgsmacht.

nisatie. Het zal blijken dat de zaken toch wat verschillend liggen. Nog een laatste waarschuwing: deze analyse is niet direct gebaseerd op vergelijkend wetenschappelijk onderzoek in beide sectoren van de samenleving, maar wel op signalen die in allerlei literatuur te vinden zijn. Daarbij is het goed vast te stellen dat er ondertussen in beide sectoren al heel wat onderzoek is gedaan naar het feitelijk verloop van zowel uitzendingen van militairen als het gebruik maken van expats.

Militairen versus expats

Het is altijd goed te beginnen met een definitie van beide vormen. Ik omschrijf een uitzending van militairen als volgt – en ik heb daarbij niet het militaire woordenboek geraadpleegd:

een uitzending vindt plaats op grond van een politieke beslissing tot inzet van (een deel van de) militaire organisaties in het kader van operaties waarbij enige vorm van geweld en dus ook persoonlijk risico aan de orde is en die niet direct de verdediging van het eigen staatsgebied betreffen.

Gebruik maken van expats is wat anders:

expatriation vindt plaats op grond van beslissingen van (de leiding van) een organisatie om (meestal) individuele functionarissen in te zetten in vestigingen van deze organisatie in andere landen in het kader van taakopdrachten die gewoonlijk te maken hebben met het opbouwen, instandhouden of uitbreiden van de invloed van deze organisatie ter plaatse.

Dat zijn twee monden vol en het is ongetwijfeld mogelijk daar nog heel wat aan toe te voegen. Voor mijn redenering kan ik met deze omschrijvingen vooruit en dat is voorlopig voldoende.

Als een uitzending zo wordt omschreven, betekent dat bijvoorbeeld dat het plaatsen van een militaire attaché in Jakarta of Paramaribo daarbuiten valt. Dat is wel terecht, want de man is hoogstwaarschijnlijk niet uit op toepassing van enig geweld en loopt slechts – zelfs in die landen – een tamelijk beperkt risico. Hij kan eventueel vrouw en kinderen meenemen. De plaatsing duurt gewoonlijk langer

dan een half jaar. Zo'n opdracht kan heel goed worden beschreven aan de hand van de definitie van expatriation.

Persoonlijk risico

Er zijn dus kennelijk andere dingen aan de orde bij uitzendingen. Voor mijn gevoel gaat het daarbij vooral om de mogelijke toepassing van geweld en het persoonlijk risico dat de uitgezondene erbij loopt. Daar is namelijk slechts bij buitengewoon hoge uitzondering sprake van in het geval van de expat. Men moet al teruggaan naar een grijs koloniaal verleden waarin bijvoorbeeld rond Kaap de Goede Hoop de expats *avant la lettre* van de VOC zekere risico's liepen (en namen...) in de al dan niet gewelddadige contacten met de plaatselijke bevolking. Ik denk ook dat anno 2000 de eigen ervaring van uitgezonden en expats precies op dat punt verschilt en dat zij daarom ook verschillende vragen stellen aan de organisaties die hen hebben ingezet. Misschien is het goed eerst eens schematisch weer te geven welke belangrijke verschillen en overeenkomsten tussen uitzending van militairen en het gebruik maken van expats naar mijn inzicht waar te nemen zijn.

	Uitzending van militairen	Gebruik maken van expats
Soort beslissing	Politiek en extern	Organisatorisch en intern
Duur	Kort (een half jaar)	Langer (meestal zo'n 3 jaar gemiddeld)
Frequentie	Hoog (elke anderhalf jaar)	Lager (hoogstens enkele keren gedurende hele carrière)
Alternatieven	Eigenlijk geen	Meer lokalen inzetten Frequente korte bezoeken vanuit het 'moederland'
Taakvervulling	Van peace-keeping tot ...	Technologie-overdracht in brede zin Versterking controle door moederorganisatie
Risico's voor de functionaris	Hoog (eigen leven, voortzetting carrière)	Beperkter (vooral ten aanzien van voortzetting carrière als het misgaat)
Risico's voor de organisatie	Hoog, want vanwege opdracht nauwelijks tot geen alternatieven	Beperkt, want alternatieve vormen van inzet denkbaar
Zorgplicht	Hoog door de organisatie, ook maatschappelijk	Tamelijk hoog, met name organisatie-intern

Oorzaken

Het is wellicht interessant op grond van tamelijk veel onderzoek te constateren dat tussen de 35 en 50 procent van de expats in civiele organisaties mislukken. Mislukken wordt gewoonlijk gedefinieerd als voortijdig teruggaan, c.q. teruggehaald worden. Maar dat mislukken kan ook plaatsvinden nadat de betrokkene regulier is teruggekeerd en zijn of haar draai niet meer kan vinden in de thuissituatie. De oorzaken daarvan zijn meestal gelegen in één of meer van de volgende factoren.

- De voorbereiding is onvoldoende geweest. Men is niet op de hoogte van de organisatorische, maatschappelijke, culturele, huiselijke, medische, et cetera situatie ter plaatse en valt dus met andere woorden in een vacuüm waarin het moeilijk overleven is.
- Mensen blijken na aankomst moeite te hebben met zich aan te passen aan de lokale omstandigheden. Het is heel wat anders om als toerist ergens heen te gaan of er metterdaad aan de slag te gaan. In het eerste geval is alles mooi en aardig, in het tweede geval wordt men geconfronteerd met alle, meestal kleine, vervelende aspecten van het wonen in een ander land.
- Er is weinig tot geen rekening gehouden met het leven van de partner en de eventuele kinderen. Opgesloten worden in theekransjes of in sportclubs, of gedwongen worden tot lange-afstandsonderwijs zonder vriendjes kan een heel vervelende ervaring zijn.
- De cultuur van de moederorganisatie is niet gelijk aan die van de dochter. Dat maakt het functioneren van de expat ingewikkelder omdat de ongeschreven regels van het spel afwijken van hetgeen hij (of zij) gewend is.
- De terugkomst is slecht voorbereid. In het algemeen is er dan sprake van een noodzakelijke fase van decompressie, waarin de eigen ervaringen een plaats moeten krijgen en men weer opnieuw aansluiting moet zoeken bij de dagelijkse gang van zaken

in de moederorganisatie. Daar zijn de zaken gewoon voort gegaan en zit men niet te wachten op sterke verhalen uit de 'bush', laat staan op een andere blik op zaken die men wellicht tijdens het verblijf in het buitenland heeft ontwikkeld.

Er zijn ongetwijfeld nog meer punten te noemen, maar in het kader van deze bijdrage beperk ik me tot deze. In een vergelijking tussen militairen die uitgezonden worden en civiele expats zijn alleen het punt van het verschil in risico voor de betreffende functionaris en dat van het verschil in cultuur tussen de situatie hier en op de plek van de uitzending van belang. De rest speelt waarschijnlijk min of meer even sterk voor beide typen. Dat neemt niet weg dat een andere en kritische analyse van het uitzenden van militairen aan de hand van de hiervoor vermelde punten wellicht interessante inzichten oplevert voor de belangenverenigingen.

Ingewikkeld netwerk

Werken in de context van een internationaal samengestelde krijgsmacht is wat anders dan werken in Gilze Rijen, Oirschot of Den Helder. De oefeningen binnen NAVO-verband hebben militairen in principe gereed gemaakt voor het functioneren in een internationaal samengestelde commandostructuur. Maar dat is toch niet gelijk aan daadwerkelijk te maken hebben, tot op het laagste niveau, met collega's van andere krijgsmachten. En dat geldt waarschijnlijk sterker voor de landmacht dan voor de marine en de luchtmacht, omdat de laatste twee meer vanuit een eigen positie zonder veel inmenging van derden kunnen opereren.

Er bestaan legio verhalen over het gebrek aan professionaliteit van collega-soldaten uit het voormalige Midden- en Oost-Europa die deelnemen aan dezelfde acties. Ook Canadezen, Nederlanders en Belgen weten hun mannetje te staan als het gaat om onoirbaar gedrag in den vreemde. En ten slotte is er bijna altijd sprake van een min of meer georganiseerde lokale krijgsmacht op

de plaats waar de opdrachten moeten worden vervuld. Zie bijvoorbeeld het geval Kosovo, waarbij Serviërs en Albanezen allerlei moeite doen om minstens ondergronds een soort van militaire organisatie te handhaven.

De uitgezonden militair moet in dat netwerk van ingewikkelde betrekkingen zichzelf weten te handhaven en zijn opdracht vervullen. Nu geldt dat ook wel voor de civiele expat. Hij moet eveneens rekening houden met het feit dat zijn lokale collega's en concurrenten anders over de dingen kunnen denken dan hij gewoon is. Maar, zoals gezegd, is daaraan in het geval van de uitgezonden militair meteen een groter risico verbonden. Het betreft immers steeds de mogelijke toepassing van geweld, actief of als slachtoffer daarvan.

Ongeschreven regels

Het gaat dus kennelijk om drie soorten ongeschreven regels:

- die van de professioneel opererende militair;
- die van samenwerkende krijgsmachtorganisaties;
- die van de lokale 'contraorganisatie'.

Als men de ongeschreven regels van deze spelsoorten niet kent, neemt het persoonlijk risico voor de betrokkene tamelijk forse vormen aan. En daar zit volgens mij precies het wezenlijke verschil tussen een uitgezonden militair en een expat die voor een civiele organisatie wordt uitgestuurd. Het spraakgebruik houdt daar ook rekening mee: men zal een civiele expat na terugkeer niet gemakkelijk met 'veteraan' aanduiden, en zeker niet in de betekenis die dat heeft in het geval de militair.

Alles overziende ben ik de mening toegedaan dat de rol van een expat en die van een uitgezonden militair in den vreemde, ondanks een aantal overeenkomsten, toch aanzienlijk van elkaar verschillen. Het is daarom ongewenst een al te simpele gelijkstelling in beleid na te streven. Dat leidt ook tot verschil in de nazorg voor veteranen. Gegeven de context

van dit artikel beperk ik me nu tot de laatste categorie en besteed ik geen aandacht meer aan de nazorg voor expats.

Nazorg voor veteranen

Overheid en particulier initiatief

Zoals gezegd, worden militairen uitgezonden op grond van een politieke beslissing en dus namens ons allen. Wie beslissingen neemt, moet ook verantwoordelijkheid dragen voor de gevolgen daarvan. Derhalve kan de beslisser – in dit geval de wetgevende en de uitvoerende macht – zich niet onttrekken aan een actief beleid op het gebied van de nazorg voor veteranen. In het verleden is aan deze stelling slechts mondjesmaat aandacht en

voor de uitgezondenen rijst het beeld dat zij namens de Nederlandse samenleving zulke taken vervullen. Uit allerlei motivatie-onderzoek blijkt dat steun van het thuisfront – en daarbij hoort dus ook politieke steun – van wezenlijk belang is voor een militair in actie.

Verantwoordelijkheid

Het kan dus niet zo zijn dat een veteraan na thuiskomst aan zijn lot wordt overgelaten door de hem of haar uitzendende organisatie. Dat heeft vanzelfsprekend te maken met een fatsoenlijke voortzetting of afwerking van allerlei rechtspositionele zaken. De belangenverenigingen spelen daarin een voor de hand liggende rol. Voortdurende belangstelling en aan-

Organiseer een moment van bezinning

Maar er is nog een punt dat ik al wel eens eerder naar voren heb gebracht. Als uitzending gebaseerd is op een politieke beslissing en daarmee ook op de verantwoordelijkheid van ons allen, dienen wij op enigerlei manier vorm te geven aan onze maatschappelijke waardering voor veteranen. De Britten doen dat met hun Poppies Day, de Fransen op de veertiende juli. Als men zulke zaken eens ziet op televisie of er zelf bij aanwezig is, komt men onder de indruk van het feit dat de natie dan even stil staat en waardering uitspreekt voor het werk dat namens haar is verricht – en de ellende die dat met zich heeft meegebracht. Als de soms stokoude veteranen daarbij aanwezig zijn, zie je dat zo'n ritueel de mensen goed doet. Dat is oude menselijke wijsheid: je moet niet alleen je vreugde en trots samen vieren, maar ook je verdriet. Naar mijn stellige overtuiging moeten wij ook in ons land zo iets opzetten. Het initiatief daartoe komt niet van mijn kant, want ik ben geen veteraan. Het zou moeten ontstaan in een gelijkgericht en elkaar goed begrijpend samenspel tussen politiek, defensie en veteranen, waarbij de eerste twee zo'n initiatief van de laatsten met warmte, en dus niet met formaliteit, tegemoet zouden moeten treden.

Wij herdenken op twee momenten in het jaar onze doden uit het krijgsgeweld: op 4 mei en op 15 augustus. De eerste herdenking heeft al een lange traditie. Wij nemen daarbij ook enige stilte in acht. Wat is er tegen om op dat moment ook te denken aan onze veteranen, mensen die voor ons allen tamelijke vervelende taken hebben verricht? Ze moeten dan een plaats krijgen in de rituelen; dat is een opdracht die goed aan de krijgsmacht is over te laten. Het betekent wel dat het herdenken van de doden 55 jaar na de bevrijding een bijkomende invulling krijgt: een invulling die aan deze bezinning een extra dimensie kan geven. Wij waarderen onze veteranen nog onvoldoende, in kwaliteit en in kwantiteit.

Afb. 2
Ontvangst
van
Dutchbat-
militairen
bij terug-
keer in
1995

(Foto: SMG/KL)

vorm gegeven. Het strekt tot eer van de beslissers dat daarvoor tegenwoordig veel meer oog is. Er zullen er altijd zijn die denken dat het particulier initiatief ook hier een belangrijke rol kan spelen en zelfs een aanzienlijk deel van de overheidsverantwoordelijkheid kan overnemen. Dat past in de geest van de tijd. Ik heb echter op dit punt een tamelijk uitgesproken mening: het particulier initiatief kan slechts aanvullend zijn op de primaire verantwoordelijkheid van de overheid, die zeker in dit geval ons allen representeert.

Militairen worden uitgezonden omdat wij politiek besluiten zo iets te doen. Het is goed gebruik in zulke gevallen te streven naar een zo breed mogelijke meerderheid in de Kamer. Zeker

dacht van de zijde van de krijgsmacht is eveneens van groot belang. Daar reiken particulier initiatief en zorg door de uitzender elkaar de hand. Activiteiten ter herdenking, viering, rouw, et cetera van (groepen) veteranen hebben hun natuurlijke plaats in de context van de militaire organisatie, dus ook op de terreinen en binnen de faciliteiten daarvan.

Natuurlijk mag daarbij de redelijkheid niet uit het oog worden verloren, maar schraalhans spelen hoort daar niet bij. Bovendien kan daaruit ook een interessante doorsteek worden gepleegd naar het motiveren van de jongere garde binnen de krijgsmacht. Die ziet dan hoe met de veteranen wordt omgegaan en draagt daar tevens zijn steentje aan bij.

Het Nederlandse veteranenbeleid in internationaal perspectief

drs. J.M.P. Weerts*

Inleiding

Bij de ontwikkeling van het Nederlandse veteranenbeleid, en zeker tijdens de voorbereidingen voor het Veteraneninstituut is aandacht besteed aan het beleid en de zorg voor veteranen in andere landen. In 1997 is een inventarisatie gemaakt van een aantal kenmerken van de zorg voor veteranen in andere landen.¹ Vergegenwoordigers van de instellingen die in het Veteraneninstituut participeren hebben in oktober 1998 een studiereis gemaakt naar de Verenigde Staten en Canada. Zij bezochten daar beleidsmakers, zorginstellingen en veteranenorganisaties. Tijdens deze reis ging de aandacht vooral uit naar de rol van de overheid en de samenwerking tussen overheid, instellingen en veteranenorganisaties.² De resultaten van deze inventarisatie en van de studiereis, aangevuld met gegevens verkregen uit de literatuur en via internet, zijn in dit artikel verwerkt.

Achtereenvolgens komen aan de orde: de verschillende definities van

het begrip 'veteraan', de wijze waarop beleid tot stand komt, en de inrichting en werking van de zorg voor veteranen. Daarna volgt een beschouwing over enkele recente ontwikkelingen. Bij wijze van speciaal thema besteed ik ook aandacht aan de situatie van veteranen in de voormalige Sovjet-Unie. Het artikel sluit af met een korte beschouwing.

Definitie van het begrip veteraan

De *Veteranennota* van 1990 beschrijft helder en eenduidig over wie het gaat wanneer wij het over veteranen hebben. Als veteraan wordt aangemerkt iedere gewezen Nederlandse militair die gediend heeft 'in oorlogsomstandigheden of daarmee overeenkomende situaties, inclusief de internationale vredesmissies binnen en buiten het verband van de Verenigde Naties'. Ook de oud-militairen van het voormalige KNIL en het vaarplichtig koopvaardijpersoneel vallen onder deze omschrijving.³ De Nederlandse overheid kiest hiermee voor een vorm van erkenning waarmee niet alleen de voormalige militairen die in een klassieke oorlog zijn ingezet worden erkend, maar ook het personeel dat in hedendaagse, internationale militaire vredesoperaties heeft gewerkt. Essentieel is dat men gewerkt heeft in een situatie waarin sprake was gevaar

of dreiging, en dat men de dienst heeft verlaten. Met deze erkenning krijgen veteranen toegang tot alle voorzieningen en faciliteiten die in Nederland voor veteranen aanwezig zijn.

De definitie van het begrip 'veteraan' is van belang als aan de erkenning als veteraan of als oorlogsveteraan bepaalde rechten of privileges verbonden zijn waar de ex-militair anders geen aanspraak op kan maken.

Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk bijvoorbeeld, wordt elke voormalige militair aangeduid als veteraan ('old soldiers'). Dit land kent echter buiten het invaliditeitspensioen en de herdenkingen en onderscheidingen geen speciale voorzieningen voor veteranen. Wel is er in het Verenigd Koninkrijk een aantal fondsen voor de sociale ondersteuning van hulpbehoevende veteranen. Deze worden echter op particuliere basis beheerd door onderdelen van de krijgsmacht.

Overigens is het zaak om onderscheid te maken tussen veteranen en militaire oorlogsslachtoffers. Voor de groep veteranen als zodanig is vooral maatschappelijke erkenning belangrijk; voor de groep militaire oorlogsslachtoffers is adequate zorg geboden. In een aantal landen vinden wij dit terug in de wetgeving en in de structuur van de zorg doordat een aantal voorzieningen is voorbehouden aan militaire oorlogsslachtoffers, naast de voorzieningen die er zijn voor veteranen als zodanig. →

* De auteur is hoofd van het Kennis- en Onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut te Doorn.

¹ De zeven landen waarover toen informatie is ingewonnen zijn: de Verenigde Staten, Canada, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en Australië. Zie: De Swart, H.W. en A. Flach. Psychologische begeleiding rond uitzendingen. MS 168 (1999) (10): 542-549.

² Een verslag van deze reis is op verzoek verkrijgbaar bij de auteur, Veteraneninstituut, Kennis- en Onderzoekscentrum, Postbus 125, 3940 AC Doorn. E-mail: jweerts@knmg.nl.

³ *Zorg voor veteranen in samenhang. Hoofdlijnen van het veteranenbeleid.* Ministerie van Defensie, Den Haag, 1990.

Verenigde Staten

In de Verenigde Staten worden alle militairen na het verlaten van de dienst als veteraan beschouwd. Voorwaarde in dat land is wel dat men ten minste negentig dagen heeft gediend en dat men eervol is ontslagen. Wie behalve dat ook in oorlogsomstandigheden heeft gediend, al is het maar één dag, wordt erkend als veteraan met 'wartime service'. Dit kan van belang zijn omdat speciale voorzieningen alleen beschikbaar zijn voor veteranen met oorlogservaringen. Formeel is er alleen dan sprake van oorlog als het Amerikaanse congres officieel daartoe heeft besloten. De laatste keer dat dat gebeurde was tijdens de Tweede Wereldoorlog, na de aanval op Pearl Harbour.

Wel is een aantal andere conflicten door het congres erkend als conflicten die voor de wetgeving vergelijkbaar zijn met een oorlog. In dat geval wordt het begin en het einde van het conflict en het geografische gebied waar het zich heeft afgespeeld nauwkeurig omschreven. Dat is voor het laatst gebeurd tijdens de Golfoorlog. Voor de wet begon dit conflict op 1 augustus 1990. De einddatum is echter nog steeds niet vastgesteld. Dit betekent dat alle militairen die sinds die datum uitgezonden zijn, na afloop van hun dienst in aanmerking komen voor de voorzieningen die gelden voor de wartime service. Dat geldt dus ook voor huidige vredesmissie-militairen in het Middellandse-Zeegebied en op de Balkan.

Canada

Canada beperkt de omschrijving van het begrip veteraan tot alleen die voormalige militairen die gediend hebben tijdens de Eerste of Tweede Wereldoorlog, of tijdens de Korea-oorlog. Overigens zijn, zoals dat onder andere ook in Nederland het geval is, burgers die in oorlogstijd in een militair verband zijn ingezet en voormalig koopvaardijpersoneel in oorlogstijd hieraan gelijkgesteld. Deze beperkte definitie betekent dat voormalig personeel dat ingezet is

internationale vredesoperaties niet als veteraan wordt aangemerkt. Deze operaties worden omschreven als 'Special Duty Areas' (SDA).

Australië

De wetgeving in Australië is complex. Veteranen zijn zij die gediend hebben in een operationeel inzetgebied. Daarnaast kent men het begrip 'qualifying service'. Dit komt overeen met de Nederlandse omschrijving die uitgaat van dienst in oorlog of vergelijkbare omstandigheden. Zo is in een recent besluit bepaald dat het personeel van de vredesmacht in Oost-Timor, straks, na het beëindigen van de dienst, recht heeft op de volledige status van veteraan, en de daarbij behorende voorzieningen en faciliteiten. Deze inzet wordt aangemerkt als qualifying service; ditzelfde geldt ook voor voorafgaande vredesoperaties waaraan Australische militairen hebben deelgenomen. Steeds is per inzetgebied exact omschreven in welke periode men gediend moet hebben om voor deze speciale status in aanmerking te komen.

Noorwegen

Noorwegen rekent iedereen die tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de verdediging van het land betrokken is geweest, alsmede de oud-militairen die hebben deelgenomen aan internationale vredesoperaties, tot de veteranen. Dit land kent evenwel geen speciale zorgvoorzieningen voor veteranen. Eenzelfde beeld zien wij ook in België en Finland.

Frankrijk

In Frankrijk spreekt men van de 'anciens combattants'. Daaronder verstaat men iedereen die direct of indirect aan gevechtshandelingen ter verdediging van het vaderland heeft deelgenomen. Oud-militairen die in Algerije gevochten hebben, worden echter niet als veteraan erkend. Daarbij ging het namelijk niet om een oorlog, maar om het herstellen van de orde en het tegengaan van (binnenlandse) onlusten. Algerije-veteranen hebben dan ook een aparte status en minder rechten.

Duitsland

In Duitsland, ten slotte, is de situatie gecompliceerd. De term 'veteraan' is in dat land van toepassing op de voormalige leden van de Wehrmacht, die tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben gevochten. Oud-leden van de naoorlogse Bundeswehr heten ex-reservisten. En dan zijn er nog de veteranen van het leger van de voormalige DDR; deze heten NVA-veteranen (Nationale Volksarmee). Ook in dit land zijn geen speciale voorzieningen getroffen voor veteranen, behalve het invaliditeitspensioen.

Rol van de overheid, instellingen en veteranenorganisaties

Historie

De rol van de overheid en van de veteranenorganisaties heeft twee historische wortels: de mate waarin een land betrokken is geweest bij oorlogen en de wijze waarop de sociale voorzieningen zijn ingericht. De maatschappelijke orde in de westerse landen werd in het begin van de vorige eeuw ernstig verstoord door de Eerste Wereldoorlog. Voordien was de zorg voor hulpbehoevende individuen of groepen in de samenleving een zaak van liefdadigheid; als zodanig behoorde dit van oudsher tot het domein van de particuliere instanties, bijvoorbeeld kerken. De uitspraak van Thorbecke, in 1871, is tekenend voor deze periode:

zolang nog niet beslist is, of de sociale kracht in staat is te voorzien [in weldadigheid of armenzorg] mag de wetgever niet opkomen voor een taak die eigenlijk de zijne niet is.⁴

De sociale zorg voor veteranen en oorlogsinvaliden neemt hierbij een aparte plaats in. De voorzieningen voor deze oud-militairen (pensioenen en tehuizen voor revalidatie, verzorging of verpleging) waren de eerste

⁴ Geciteerd in Verdoorn, pag. 509.

voorbeelden van wettelijk geregelde sociale voorzieningen. Zo was de wet op het militair invaliditeitspensioen uit 1851 de eerste vorm van sociale wetgeving die in Nederland tot stand kwam. De sociale zorg voor veteranen en militaire oorlogsslachtoffers vormde dan ook een nieuw uitgangspunt voor de invulling van de sociale verantwoordelijkheid van de staat. Hiermee werd ook het element van de maatschappelijke erkenning ingevoerd. Oud-militairen hadden recht op respect en waardering. Zij waren immers de verdedigers van het vaderland, en daarmee ook verdedigers van de vrede en de welvaart.⁵

Financiële problemen

Daar komt bij dat veel westerse landen voor een groot probleem werden geplaatst door de grote aantallen veteranen en militaire slachtoffers ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog. Een aantal landen kon de financiële verplichtingen nauwelijks aan. In Duitsland in de jaren twintig ging bijvoorbeeld eenderde van de nationale begroting op aan pensioenen en uitkeringen voor veteranen.⁶

In Frankrijk werden in 1939 meer dan één miljoen uitkeringen wegens een militair invaliditeitspensioen uitgekeerd, exclusief de uitkeringen aan weduwen en wezen van veteranen.⁷ In de Verenigde Staten gaat de geschiedenis van het veteranenvraagstuk terug tot de Burgeroorlog. Bij het einde van die oorlog is een pensioensysteem ingevoerd, eerst voor oud-militairen die als gevolg van de oorlog leden aan een handicap of ziekte, later uitgebreid tot een pensioen voor alle veteranen.

⁵ Verdoorn, J.A. *Arts en oorlog. Medische en sociale zorg voor militaire oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa*. Erasmus Publishing, Rotterdam, 1995.

⁶ Whalen, R.W. *Bitter wounds. German victims of the Great War, 1914-1919*. Cornell University Press, London, 1984.

⁷ Prost, A. *Les anciennes combattants en la société Française 1914-1939*. Press de la fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1977 (3 delen).

Afb. 1 Herstelingsoord 'Aerdenburg' te Doorn, 1949 (Foto: SMG/KL)

Aan het begin van de twintigste eeuw waren er bijna een miljoen pensioengerechtigden. Een andere schatting komt uit op een budget van 8 miljard dollar voor pensioenen aan het begin van de twintigste eeuw. De zorg voor veteranen was in die periode een verantwoordelijkheid van de plaatselijke gemeenschap. De voorzieningen voor hulp bij psychische problemen en gedragsproblemen bestonden uit de gevangenis of de psychiatrische inrichting (voor zover er plaats was in een van beide).

Dean beschrijft het verhaal van Clinton Anderson, een veteraan uit de Burgeroorlog, die na terugkeer thuis periodes kende van grote agitatie en agressiviteit. In zo'n toestand werd hij veiligheidshalve, zonder rechterlijk bevel, opgesloten in de plaatselijke gevangenis. Daar vond hij als het ware een nieuw tehuis en hij verbleef er uiteindelijk ruim twintig jaar.⁸

⁸ Dean, E.T. *Shook over hell. Post-traumatic stress disorder, Vietnam and the Civil War*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts/London, 1997. Zie pag. 138.

Nieuwe voorzieningen

Het gaat echter steeds om meer dan een economisch probleem. Al tijdens de Eerste Wereldoorlog werd duidelijk dat er een medisch en sociaal probleem ontstond van tot dan toe ongekende omvang. Wij zien dan ook dat in landen als Frankrijk, Duitsland, Engeland, de Verenigde Staten en Canada de bestaande wetgeving rond 1920 wordt herzien en dat nieuwe organisaties en voorzieningen voor veteranen ontstaan. In Frankrijk ontstonden al tijdens de Eerste Wereldoorlog grote veteranenorganisaties, die van de overheid een oplossing verlangden voor de noden onder veteranen.

Speerpunten daarbij waren een goede pensioenregeling en goede voorzieningen voor rehabilitatie. In de Verenigde Staten werd in 1921 het Veterans Bureau opgericht, de voorloper van het huidige ministerie van Veterans Affairs. Dit bureau coördineerde voortaan de medische zorg en de sociale rehabilitatie voor veteranen en militaire oorlogsslachtoffers. In 1920 ontstond de 'Disabled American

Afb. 2 Het monument voor de omgekomen Vietnamveteranen in Washington (Foto: J.M.P. Weerts)

Veterans', een vereniging van gehandicapte veteranen met als doelstelling maatschappelijke bewustwording te bevorderen van de sociale, economische en emotionele problemen van gehandicapte veteranen. Deze doelstelling weerspiegelt de overgang van een veteranenbeleid, gericht op medisch-somatische revalidatie naar een beleid waarin de maatschappelijke erkenning en de emancipatie van de veteraan centraal staan.

Het aantal veteranen en militaire oorlogsslachtoffers in Nederland is relatief klein, vergeleken met de landen die zowel bij de Eerste als bij de Tweede Wereldoorlog betrokken zijn geweest. In Nederland zien we dan ook dat pas na de Tweede Wereldoorlog, meer concreet in de tweede helft van de jaren tachtig, een modern veteranenbeleid tot stand komt.⁹ Ook hier hebben de veteranenorganisatie daartoe een belangrijke aanzet gegeven. Vooral de oprichting van het

Veteranen Platform, op 21 september 1989, was hierbij een belangrijke factor.¹⁰

Veteranenbeleid

In de organisatie van het overheidsapparaat dat betrokken is bij het veteranenbeleid zien wij grofweg drie verschillende modellen. In een aantal landen is er een apart ministerie voor

veteranenzaken, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, Canada, Australië en Frankrijk.

In Nederland is dit beleidsterrein evenwel onderdeel van het ministerie van Defensie (Directoraat-Generaal Personeel, Directie Plannen en Beleid). In het Nederlandse beleid worden enkele voorzieningen en regelingen speciaal voor veteranen gemaakt, in aanvulling op en in combinatie met de algemene voorzieningen. Er is dan ook sprake van een gecombineerde verantwoordelijkheid van het ministerie van Defensie en andere, algemene ministeries. Dit model treffen wij ook aan in Duitsland en in het Verenigd Koninkrijk.

Een derde variant vinden wij bijvoorbeeld in Noorwegen en Finland; in die landen valt de zorg voor veteranen geheel onder verantwoordelijkheid van een algemeen ministerie, dat zich bezighoudt met sociale zaken en gezondheidszorg. De zorg voor veteranen wordt in deze landen geregeld door de algemene zorgvoorzieningen; er is geen speciale, exclusieve zorg voor veteranen.

Een aparte vermelding verdient de samenwerking met het ministerie van Onderwijs in Canada en Noorwegen. Hiermee wil het ministerie van Veteranenzaken, respectievelijk het ministerie van Defensie, voorlichting

Afb. 3 Logo van het Veteranen Platform

⁹ Zie de bijdrage van H.W. de Swart en C.J. Thuijsman aan dit themanummer.

¹⁰ Weerts, J.M.P., H.M. van der Ploeg en I. Bramsen. *Veteranen in Nederland. Een onderzoek naar late gevolgen van oorlogservaringen*. In H.M. van der Ploeg en J.M.P. Weerts. *Veteranen in Nederland. Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politie Acties - Korea*. Swets & Zeitlinger Publishers, Lisse, 1995.

geven over de gevolgen die de oorlog voor veteranen kan hebben. Op deze manier wil men tevens een bijdrage leveren aan de maatschappelijke erkenning van veteranen.

In de Verenigde Staten is het 'Department of Veterans Affairs' (DVA) het op één na grootste ministerie. Er werken 250.000 mensen en de begroting voor het jaar 2000 bedraagt 32 miljard dollar. Het DVA kent drie beleidsterreinen: uitkeringen en voorzieningen (Veterans Benefits Administration), gezondheidszorg (Veterans Health Administration) en de eregraven (National Cemetery System). In de Verenigde Staten ontbreekt een systeem van nationale gezondheidszorg als onderdeel van een algemeen stelsel van sociale voorzieningen. Er bestaat dan ook een uitgebreid netwerk van gezondheidszorgvoorzieningen speciaal voor veteranen. Hiertoe behoren 173 ziekenhuizen, 150 verpleeg- en verzorgingstehuizen en 350 veteranencentra. Deze instellingen voor veteranenzorg zijn overheidsinstellingen en vallen rechtstreeks onder de verantwoordelijkheid van dit ministerie.

Onderzoek

Een bijkomend voordeel van dit stelsel zijn de mogelijkheden om wetenschappelijk onderzoek te doen. Dat gebeurt in de ziekenhuizen, die altijd samenwerken met een medische faculteit, maar ook op nationaal niveau. Voorbeelden van dit laatste soort onderzoek is het lopende onderzoek naar kenmerken van het Golf-oorlogsyndroom en het onderzoek naar effecten van therapeutische behandeling. Het eerste bestaat uit zo'n honderd deelonderzoeken, die op centraal, federaal niveau gecoördineerd worden. Het tweede onderzoek is centraal opgezet en wordt met federale subsidie op tien locaties, verspreid over de Verenigde Staten, uitgevoerd.

Grote veteranenorganisaties, zoals het 'American Legion' en de 'Disabled American Veterans' treden op als belangenbehartigers. Ook organiseren deze organisaties aanvullende dien-

sten, bijvoorbeeld vervoer van en naar ziekenhuizen. Een vergelijkbaar beeld zien wij in Canada. Ook hier is er een apart ministerie, het 'Department of Veterans Affairs in Canada' (VAC), dat verantwoordelijk is voor pensioenen, voorzieningen en erkenning.

Canada kent, anders de Verenigde Staten, wel een algemeen systeem van gezondheidszorg voor de hele bevolking. De voorzieningen in Canada hebben dan ook een aanvullend karakter. Deze situatie treffen wij ook aan in Frankrijk en Australië.

Een sterke lobby

In al deze landen zien wij een sterke lobby van veteranenorganisaties. Deze organisaties zijn vaak opgericht door veteranen uit de Eerste Wereldoorlog. In die tijd groeiden ze uit tot belangrijke maatschappelijke organisaties. Zij functioneerden niet alleen als belangenorganisaties, maar zij hadden ook een belangrijke sociale en morele functie.¹¹

Na de Tweede Wereldoorlog, in 1950, hebben veteranenorganisaties uit vijf landen zich verenigd in de 'World Veterans Federation' (WVF). De oprichting van de WVF kwam voort uit verontrusting over de mogelijkheid dat er opnieuw een oorlog zou uitbreken. Juist voor veteranen zag men een taak in het helpen voorkómen van een eventuele nieuwe oorlog.¹² Op dit moment zijn veteranenorganisaties uit tachtig landen aangesloten bij de WVF. De Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstsachtoffers (BNMO) is sinds 1951 lid van de WVF en heeft daarin steeds een prominente rol gespeeld.

Ook nieuwe generaties veteranen organiseren zich, bijvoorbeeld de Vietnamveteranen in de Verenigde Staten en Australië, maar ook de veteranen van internationale vredesmissies. In het algemeen geldt ook hier de wet van de grote getallen: naarma-

te er meer veteranen zijn, zien wij ook grotere en sterkere veteranenorganisaties.

Daarbij is door de jaren heen steeds dezelfde boodschap verkondigd: behandel ons fair. In de eerste plaats vragen veteranen respect en waardering van de samenleving. Daarnaast is er behoefte aan goede zorg. Voor veteranen zelf is dit geen gunst, maar een recht.

Veteranenzorg

Organisatie en inrichting

Het veteranenbeleid in Nederland kent drie onderdelen: materiële voorzieningen, zorg bij problemen van niet-materiële aard en maatschappelijke erkenning. Deze drie beleidsterreinen treffen wij ook aan in het beleid en de zorg voor veteranen in de andere landen die we hebben bestudeerd. Het stelsel van voorzieningen vertoont echter aanzienlijke verschillen tussen de bestudeerde landen.

Van oudsher ligt in de veteranenzorg in de Verenigde Staten een sterk accent bij de sociale rehabilitatie. Dit komt onder meer tot uiting in de mogelijkheden voor beroepsscholing en omscholing van veteranen. Na de Tweede Wereldoorlog is de zogeheten GI-bill ingevoerd; dit is een wet waarmee voor elke veteraan mogelijkheden voor opleiding en scholing worden geboden. Een woordvoerder van het House Committee on Veterans Affairs (vergelijkbaar met een Vaste Kamercommissie in Nederland) noemde deze wet dan ook een van de beste die de Verenigde Staten ooit hebben gemaakt. Volgens hem heeft het geleid tot de bloei van de naoorlogse economie en welvaart. Grote groepen gedemobiliseerde militairen konden na hun dienst tijdens de Tweede Wereldoorlog met steun van de overheid een opleiding volgen. Daarmee werd een ongekend hoog opleidingsniveau in de bevolking bereikt, en dit droeg op zijn beurt weer bij aan de groei van de economie.

Andere voorzieningen in de Ver-

¹¹ Zie o.a. Prost, deel III, pag. 125 e.v. en Whalen, pag. 181 e.v.

¹² Zie Verdoorn, pag. 532 e.v.

enigde Staten zijn bijvoorbeeld speciale levensverzekeringen, financieringsmogelijkheden bij de aanschaf van een eigen huis en een door de staat verzorgde uitvaart en begrafenissen op een erebegraafplaats.

Opvallend in het stelsel van pensioenvoorzieningen is de pragmatische benadering. Zo worden de niet verklaarbare lichamelijke klachten die bij veel veteranen uit de Golfoorlog zijn opgetreden, erkend als grondslag voor een invaliditeitspensioen. Een van de woordvoerders van de Veterans Health Administration formuleerde dit als volgt: 'Als er vóór de uitzending geen klachten waren en erna wel, dan is er een verband met de uitzending en heeft de persoon recht op een pensioen'.

Het ontbreken van een nationaal gezondheidszorgstelsel in de Verenigde Staten is een gegeven dat voor de veteranenzorg in dat land bijzonder relevant is. Een van de grootste verworvenheden is dan ook de onbeperkte toegang tot hoogwaardige, volledige gezondheidszorg door middel van uitgebreid stelsel van speciale voorzieningen voor veteranen.

Speciale voorzieningen

In andere landen zijn er speciale voorzieningen voor veteranen, als aanvulling op de algemene zorgvoorzieningen die voor elke burger beschikbaar zijn. Zo kent Canada zijn zogeheten 'Programs of Choice' (POC's): speciale voorzieningen voor veteranen, die aanvullende zorg bieden, variërend van gehoorapparaten tot ziekenvervoer (in totaal zijn er veertien aanvullende Programs of Choice). In het kader van het 'Veterans Independence Program' (VIP) wordt hulp geboden die erop gericht is om veteranen zo lang mogelijk zelfstandig in hun eigen omgeving te laten wonen. Al deze voorzieningen zijn gekoppeld aan het invaliditeitspensioen: het militair invaliditeitspensioen verschafft toegang tot de overige veteranenvoorzieningen.

In Australië is het pensioen één van de voorzieningen, naast andere voorzieningen zoals toegang tot gezondheidszorg, speciale leningen voor veteranen die een huis willen kopen en bureaus voor dienst- en hulpverlening aan Vietnamveteranen. Toegang tot de gezondheidszorg is geregeld via een speciale veteranenkaart. De

zogenaamde Gold Card vergoedt alle kosten voor gezondheidszorg bij elk voorkomend gezondheidsprobleem. De White Card vergoedt alleen de zorg in verband met aandoeningen die in of door de dienst zijn ontstaan.

Ook Frankrijk kent een veteranenkaart, de Carte du combattant. Veteranen die drie maanden in oorlogsomstandigheden hebben gediend of die gewond zijn geraakt hebben recht op deze kaart. Aan deze Carte du combattant, die is ingevoerd in 1927, is een groot aantal verschillende rechten en privileges verbonden, onder meer korting op openbaar vervoer en telefoonkosten, parkeerfaciliteiten en fiscale voordelen.

Recente ontwikkelingen

In genoemde landen doen zich twee ontwikkelingen voor die om een eigentijds antwoord vragen. In de eerste plaats is dat de veroudering van de oudere generatie veteranen (Tweede Wereldoorlog, Korea) en in de tweede plaats de toename van het aantal veteranen uit vredesmissies en andere internationale militaire operaties. Ook in Nederland zijn beide ontwikkelingen actueel.

Behoud van zelfstandigheid

In Canada, Finland en Australië, maar ook in Nederland is recentelijk studie verricht naar de veranderende behoeften van de ouder wordende veteranen.¹³ Een algemene trend in de zorg voor ouderen is de verschuiving van langdurende institutionele zorg naar langdurende zorg voor ouderen in hun eigen omgeving. In de Verenigde Staten leidt deze accent-

Afb. 4 Minister A.L. ter Beek biedt op 11 juli 1993 aan elf veteranen de eerste veteranenpassen aan (Foto: SMG/KL)

¹³ Zie onder andere het zgn. Pollara-rapport van het Department of Veterans Affairs Canada (juni 1999), het rapport *War Veterans* in Finland. Ministry of Social Affairs and Health, Advisory Board on Veterans Affairs in Finland (maart 2000). Het BNMOCentrum heeft in 1999 een studie verricht naar de veranderende nazorgbehoefte van ouder wordende veteranen (P.G.H. Aarts, *Inventarisatie hulpbehoefte oudere veteranen*. BNMOCentrum, mei 1999).

verschuiving tot meer nadruk op ambulante programma's in de zorg voor veteranen en, daarmee samenhangend, tot een afname van de klinische voorzieningen (opname en verblijf in ziekenhuizen, verpleeg- en verzorgingstehuizen).

Canada kent een pakket van maatregelen om de zelfstandigheid van oudere veteranen te bevorderen in de vorm van het 'Veterans Independence Program'. Het Canadese onderzoek signaleert onder meer hiaten op het gebied van de deelname aan sociale en fysieke activiteiten, de communicatie en informatievoorziening, steun door middel van contact met lotgenoten en assistentie voor familieleden in de thuissituatie.

Als oplossing voor deze en andere belemmeringen wordt voorgesteld één centraal adres te creëren waartoe veteranen zich kunnen wenden als zij iets nodig hebben en de verschillende voorzieningen en zorgonderdelen beter op elkaar af te stemmen.

Een onderzoek onder alle veteranen in Finland leidde tot vergelijkbare uitkomsten. Ook hier is er bovenal behoefte aan hulp bij het behoud van de persoonlijke zelfstandigheid in de eigen omgeving. Een belangrijk bij-

Afb. 5 Russische veteranen uit de oorlog in Afghanistan, die in een lied het leven en werk van hun omgekomen kameraden herdenken, op de erebegraafplaats in Archangelsk. Men maakt in Rusland liederen over bepaalde voorvallen, over een gedenkwaardige dag, over andere onderwerpen die veteranen herkennen (Foto: J.M.P. Weerts)

komend doel van het Finse onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de situatie van veteranen die tot dan toe geen contact gezocht hadden met de dienstverlening. Een verrassende uitkomst van dit onderzoek was de hoge deelname; maar liefst 94 procent van de aangeschreven 240.000 veteranen heeft de vragenlijst ingevuld teruggestuurd. De plaats die veteranen van een vredesmissie krijgen in het beleid en in de zorg is hiervoor al behandeld.

Klantgerichte zorg

Een tweede ontwikkeling is het cliëntgericht werken. Niet de beschikbare voorzieningen, maar de behoeften van de veteraan (en zijn of haar naaste familieleden) bepalen wat goede veteranenzorg inhoudt. In het Canadese ministerie voor Veteranzaken is dit uitgewerkt in de zogenaamde 'Client Centered Service Approach'.

Hierbij gaat het niet om de inhoud van de zorg en de voorzieningen, maar om de filosofie en de houding waarmee deze worden aangeboden.

Een actieve betrokkenheid van de veteraan zelf bij de besluitvorming over de toe te passen zorg is een belangrijk onderdeel van deze benadering. Een actief communicatie- en informatiebeleid is hierbij een belangrijke voorwaarde. In toenemende mate speelt internet daarbij een belangrijke rol.¹⁴

Onbegrepen klachten

Een derde aspect dat in verschillende landen speciale aandacht krijgt zijn de onbegrepen lichamelijke klachten die bij veteranen kunnen optreden en de psychische problemen. In Nederland is onderzoek verricht naar de klachten bij de militairen die geleverd waren in Lukavaç en bij degenen die in Cambodja hebben gediend.¹⁵ In de Verenigde Staten kampt een groot aantal Golfoorlogveteranen met lichamelijke klachten die niet verklaard kunnen worden. Op dit moment lopen in de Verenigde Staten zo'n honderd onderzoeken naar dit zogenaamde Golfoorlogsyndroom. Inmiddels is wel een wet aangenomen die deze veteranen gelijke rechten geeft als andere veteranen met een

¹⁴ Er zijn fraaie en uitgebreide websites onder andere van de ministeries in Canada, de Verenigde Staten en Australië (de respectievelijke adressen zijn www.vac-acc.gc.ca, www.va.gov en www.dva.gov.au). Ook het Nederlandse ministerie van Defensie beschikt over een uitgebreide website: www.mindef.nl.

¹⁵ Mulder, Y.M. en S.A. Rijnveld. Gezondheidsonderzoek UNPROFOR. Een onderzoek onder militairen die uitgezonden zijn geweest naar Lukavaç, Santici en Busovaça (Bosnië-Herzegowina) in de periode 1994-1995. TNO, Preventie en Gezondheidszorg, Leiden, 1999.

Esch, S.C.M. van, et al. Het Post-Cambodja klachtenonderzoek. Het welbevinden van de Cambodjagangers en hun behoefte aan hulp en nazorg. EMGO, Vrije Universiteit Amsterdam, 1998.

Vries, M. de, et al. Het Post-Cambodja klachtenonderzoek Fase I. Een inventariserend onderzoek naar aard, omvang en ontstaanswijze. Academisch Ziekenhuis Nijmegen, Nijmegen, 1998.

Afb. 6 Een Russische veteraan uit de eerste Tsjetsjeense oorlog herdenkt zijn omgekomen kameraad (Foto: J.M.P. Weerts)

dienstgerelateerde aandoening of beperking.

Omdat deze klachten ook bij andere veteranen en in andere omstandigheden voorkomen, zijn internationale samenwerking en uitwisseling van gegevens van groot belang.

Wat betreft de psychische klachten doet zich bij de toekenning van pensioenen en andere voorzieningen het probleem voor dat deze moeilijk in objectieve zin zijn vast te stellen. In elk geval bestaat er ook onder vakgenoten lang niet altijd consensus. Bij lichamelijke klachten en beperkingen is er een lange traditie, waarbij zo objectief mogelijke criteria voor de beoordeling zijn vastgesteld. In dit kader is interessant dat de Canadese overheid zeer recent richtlijnen heeft opgesteld om te beoordelen in hoeverre klachten behorend bij de post-traumatische stress-stoornis voldoende grond vormen om een veteraan een pensioen of een andere voorziening

toe te kennen.¹⁶ In Frankrijk heeft een commissie in 1992 richtlijnen opgesteld over hoe om te gaan met de psychische gevolgen van oorlogservaringen. Ook in dat land wordt vandaag de dag over dit probleem een intensieve discussie gevoerd.¹⁷

Veteranen in de voormalige Sovjet-Unie

Een speciaal thema betreft de situatie van veteranen in de landen van de voormalige Sovjet-Unie. Traditioneel stond het veteranenbeleid daar in het teken van de grote patriottische oorlog tegen nazi-Duitsland. Vooral de maatschappelijke erkenning stond daarbij op de voorgrond (herdenkingen, onderscheidingen en parades). De zorg bleef beperkt tot medisch-somatische revalidatie (binnen de gegeven mogelijkheden).

Nadien zijn er grote groepen veteranen bijgekomen als een gevolg van de oorlog in Afghanistan en de conflicten op de Kaukasus. De positie van deze veteranen verdient aandacht omdat er sprake is van een desintegratie van het overheidssysteem en van een falende economie.

In 1996 vond, met steun van de

Europese Unie, in Archangelsk een conferentie plaats van veteranenorganisaties. Deze conferentie was onderdeel van een groter programma dat erop gericht was om de publieke opinie te informeren over de sociale situatie en de problemen van veteranen. Hiermee wilde men de bewustwording over dit onderwerp bevorderen en zo uiteindelijk bijdragen aan een verbetering van de maatschappelijke positie van veteranen. Die opzet is toen niet geslaagd; de tijd was er nog niet rijp voor. Duidelijk werd dat veteranen nog te zeer bezig waren met hun eigen ontwikkelings- en emancipatieproces. Daarin werd een aantal belangrijke stromingen zichtbaar.

'Moeders van soldaten'

De belangrijkste organisatie op dit gebied is het comité van de 'Moeders van soldaten'. Deze organisatie is in het begin van de jaren negentig ontstaan. Zij vervult twee functies. Enerzijds functioneert zij als een sociale steungroep. Moeders kwamen elkaar tegen bij de graven van hun gesneuvelde zonen. In de uitwisseling van gevoelens en ervaringen werd duidelijk dat het leger weinig of geen boodschap had aan humanitaire en ethische aspecten. Dat bracht hen ertoe zich ook als actiegroep te organiseren om zo gemeenschappelijk voor hun belangen op te komen.

Dat belang begint overigens al wanneer een Russische jongeman in dienst komt. De eerste vrees van de moeders wordt veroorzaakt door de omstandigheden in de kazerne. Vooral de terreur van de oudere soldaten tegenover de jonge recruten is berucht. De tweede vrees ontstaat wanneer een soldaat de oorlog in wordt gestuurd, zoals medio jaren negentig het geval was tijdens de eerste Tsjetsjeense oorlog. Lang niet altijd werden familieleden hiervan in kennis gesteld.

Ten slotte was er de vrees wanneer berichten van het front uitbleven. In de onzekerheid of hun zoon nog wel in leven was, hebben vele moeders het

¹⁶ Protocol for disability pensions and health care. Management and adjudication of cases. Clients with post traumatic stress disorder. Veterans Affairs Canada, 17 februari 2000.

¹⁷ Crocq, L. *Les traumatismes psychiques de guerre*. Editions Odile Jacob, Parijs, 1999.

initiatief genomen om een lange reis te ondernemen en ter plaatse op zoek te gaan naar informatie. Vaak werd het thuisfront immers niet geïnformeerd wanneer hun zoon iets was overkomen. Er zijn voorbeelden bekend waarbij de lijken van omgekomen militairen verdwenen en commandanten de salarissen van de omgekomen soldaten uit hun eenheid lieten doorlopen om deze in hun eigen zak te steken. Tegen deze en andere wantoestanden zijn deze vrouwen in opstand gekomen.

Conferenties

De tweede belangrijke stroming zijn de veteranen uit de oorlog in Afghanistan. In tal van plaatsen in de voormalige Sovjet-Unie zijn recentelijk grote, actieve organisaties van deze veteranen ontstaan. Net als de organisaties van veteranen in de westerse landen, streven zij naar twee doelen: erkenning en zorg. Inmiddels is er op de Kaukasus ook een aantal organisaties ontstaan van veteranen uit de oorlogen en conflicten in die regio. Daarbij gaat het om de oorlogen in de grensgebieden van Georgië, in Nagorno-Karabach en Tsjetsjenië.

In 1998 en 1999 vonden in die regio twee internationale conferenties plaats van organisaties van veteranen en militaire oorlogsslachtoffers uit deze gebieden. Zowel bij de organisatie van deze contacten alsook vanwege de inhoudelijke, wetenschappelijke informatie is internet daarbij van grote waarde gebleken.

In de Georgische hoofdstad Tbilisi werd in 1999 een bureau van de nationale organisatie van veteranen en oorlogsinvaliden geopend.¹⁸ Uit deze conferenties en uit gesprekken met vertegenwoordigers van deze organisaties wordt duidelijk dat deze veteranen vooral behoefte hebben aan voorzieningen op het gebied van de ortho-

pedie en protheses, en aan hulp bij de psychologische verwerkingsproblemen.

Zo is, na herhaaldelijk aandringen van veteranenorganisaties, in Tasjkent (Uzbekistan) in 1999 een revalidatiekliniek geopend, waar ook psychologische begeleiding geboden wordt. In Armenië heeft de regering, eveneens na een krachtige lobby van veteranen, middelen vrijgemaakt om de programma's te intensiveren op het gebied van de orthopedische hulpmiddelen en protheses.

Duidelijk is dat veteranen in deze landen bezig zijn zich te organiseren in belangen- en hulpverleningsorganisaties. In de onzekere economische en politieke situatie waarin zij verkeren is hulp vanuit westerse landen dringend gewenst.

Slotbeschouwing

De toenmalige minister van Defensie erkende in 1990 in de *Veteranennota* dat het veteranenbeleid in Nederland tekort was geschoten. Het Veteranen Platform schrijft op zijn website dat in Nederland, in tegenstelling tot andere landen, geen sprake is van een veterancultuur. Inmiddels heeft Nederland zijn relatieve achterstand ten opzichte van enkele andere landen ruimschoots ingelopen. De Nederlandse deelname aan internationale militaire operaties sinds eind jaren zeventig versterkt de behoefte aan een geloofwaardig veteranenbeleid en een geïntegreerd nazorgstelsel.¹⁹

Historisch gezien vormen veteranen een kwetsbare groep. Na terugkeer in de burgersamenleving, in vreedstijd, moeten zij een nieuw perspectief zien te vinden. Dat geldt zowel in individueel-psychologisch opzicht als in sociaal-economisch opzicht. Voor het individu, maar ook voor de samenle-

ving kunnen hierdoor risico's ontstaan. Veteranenbeleid en veteranenzorg is dan ook gericht op het (opnieuw) bevestigen en eventueel herstellen van de band tussen veteraan en samenleving.

Bindende factor

In zijn magistrale studie over de Franse veteranen in de Franse samenleving tussen 1914 en 1939 beschrijft Antoine Prost dat veteranenorganisaties niet alleen een functie vervullen doordat zij een politieke lobby vormen ten dienste van de belangen van veteranen. Zij vervullen ook een belangrijke functie doordat zij voor veteranen een bindende factor vormen. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de evenementen die veteranenorganisaties voor de leden organiseren. Prost ziet in deze organisaties een afspiegeling van de nationale identiteit, van datgene waar het land in ideologisch en cultureel opzicht voor staat. Zo vinden in Frankrijk bij herdenkingen niet alleen de daarbij behorende ceremoniën plaats, maar er is bijvoorbeeld ook een feest en een feestelijke maaltijd.

Volgens deze auteur vertegenwoordigen veteranenorganisaties dan ook datgene dat karakteristiek is voor een samenleving. Ze vormen een manifestatie van nationale solidariteit, in het teken van datgene waar een land voor staat. Daarbij gaat het, volgens Prost, om de waarden die als het ware van de ene generatie op de andere overgaan. De kandidaat van de Amerikaanse presidentsverkiezingen, John McCain, zelf een veteraan en een zoon en kleinzoon van een veteraan, heeft zijn biografie als titel meegegeven *Faith of my fathers*.²⁰

Ongetwijfeld geldt dat in Nederland in het algemeen de nadruk meer ligt op een nuchtere, zakelijke benadering van het vraagstuk. Toch zou het interessant om vanuit dit perspectief ook een dergelijke sociologische studie te maken van de geschiedenis van het veteranenbeleid, de veteranenorganisaties en de zorg voor veteranen in Nederland.

¹⁸ Indirect heeft de Nederlandse regering hier een bijdrage aan geleverd door in het voorjaar van 1999 de Georgische regering een gift van 8 miljoen ter beschikking te stellen om de staatshuishouding te saneren.

¹⁹ Klep, C.P.M. en R. van Gils. *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945*. SDU Uitgevers, Den Haag, 1999.

²⁰ McCain, J. *Faith of my fathers. A family memoir*. Random House, New York, 1999.

'De' veteraan bestaat niet

Veteranen en traumabehandeling

H.H. Vogelaar, drs. J.W. Reerds en prof. dr. B.J.N. Schreuder*

Inleiding

Centrum '45, opgericht in 1973, is het landelijk centrum voor de behandeling van oorlogsgetroffenen en vervolgden en voor onderzoek en onderwijs op het gebied van de psychotraumatologie. In Centrum '45 worden mensen behandeld die ernstige psychische klachten ondervinden als gevolg van verzet, deportatie, opsluiting in een concentratie- of interneringskamp tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tevens worden behandeld: burger-oorlogsgetroffenen, veteranen en partners van de genoemde groepen en de naoorlogse generatie.

Het centrum omvat een polikliniek, een dagkliniek en een kliniek in Oegstgeest. Daarnaast beschikt Centrum '45 over een klinische, dagklinische en poliklinische behandelvoorziening in Noordwijkerhout ten behoeve van getraumatiseerde vluchtelingen en asielzoekers.

Veteranen worden sinds 1991 in Centrum '45 behandeld. Aanleiding daarvoor was de beleidsnota van het ministerie

van Defensie in 1990 *Zorg voor veteranen in samenhang*. Hierin werden de hoofdlijnen geschetst voor het toekomstig veteranenbeleid, waarbij een belangrijke plaats werd ingeruimd voor immateriële hulpverlening. In de nota werd onder meer als uitgangspunt voor het toekomstige beleid de wens geuit om de expertise die Centrum '45 had opgebouwd bij de behandeling van verzetsdeelnemers en oorlogsgetroffenen uit de Tweede Wereldoorlog, ook toegankelijk te maken voor veteranen.

Overleg tussen het ministerie van Defensie, het toenmalig ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en Centrum '45 leidde ertoe dat in 1991 kon worden begonnen met de behandeling van veteranen die ernstige psychische klachten ondervonden als gevolg van hun ervaringen tijdens oorlogsomstandigheden.

Veteranen werden als behandelcategorie als volgt omschreven:

Alle gewezen militairen met de Nederlandse nationaliteit, die het Koninkrijk hebben gediend in oorlogsomstandigheden of daarmee overeenkomende situaties, inclusief internationale vredesmissies van de Verenigde Naties.

Sinds 1991 hebben zich ruim driehonderd veteranen aangemeld voor een behandeling (allen mannen). Veelal na verwijzing door de huisarts, de Stichting Dienstverlening Veteranen of de BNMO. Diegenen die zich tot nu

toe aanmeldden hadden de volgende (gevechts-)achtergrond:

- 75% – voormalig Nederlands-Indië, positionele acties;
- 8% – Nederland, meidagen 1940;
- 5% – Nieuw Guinea;
- 4% – Korea (vaak in combinatie met Nederlands-Indië);
- 8% – Libanon, Cambodja en Bosnië.

De laatste jaren is een toename van aanmeldingen van jonge veteranen te constateren. Van de veteranen die zich sinds 1997 hebben aangemeld voor behandeling had veertien procent deelgenomen aan de VN-vredesmissies in Libanon, Cambodja en voormalig Joegoslavië.

Vrijwel alle veteranen die zich bij Centrum '45 aanmeldden hadden in ernstige mate last van een post-traumatische stressstoornis: herbelevingen in de vorm van nachtmerries, flash-backs, het (moeten) vermijden van situaties die angstige herinneringen aan de gevechtssituaties oproepen, slaapstoornissen, overmatig schrikachtig of alert, en lichamelijke verschijnselen als verhoogde angst en bloeddruk.

Moeilijk hanteerbare woede-uitbarstingen verstoren vooral de intieme relaties. In sommige gevallen leidt dit tot sociaal isolement. Schuld- en schaamtegevoelens en de angst niet begrepen te worden bemoeilijken het delen van de ervaringen met anderen.

Veteranen kunnen in Centrum '45 gebruik maken van alle beschikbare behandelvoorzieningen: individuele psy-

* H.H. Vogelaar is functionaris behandelinformatie en voorlichting van Centrum '45. Drs. J.W. Reerds is psycholoog-psychotherapeut en clustermanager van de afdeling getroffen Tweede Wereldoorlog en veteranen van Centrum '45. Prof. dr. B.J.N. Schreuder is psychiater en directeur van Centrum '45. Tevens is hij bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Leiden en aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

chotherapie, groepspsychotherapie, partnerrelatie-therapie en gezinstherapie. Ook zijn er mogelijkheden voor een meer intensieve behandeling in de kliniek en biedt de dagkliniek een specifiek veteranenprogramma waarbij ook de partners en kinderen worden betrokken.

Opzet

In dit artikel** wordt aan de hand van interviews met vijf behandelaren van Centrum '45 een beeld geschetst van de veteraan zoals wij deze meemaken bij aanmelding en behandeling. De volgende aspecten komen daarbij aan de orde. Hoe beleefde de veteraan de oorlogssituaties waarin hij verkeerde? Welke factoren hebben dit beeld voor, tijdens en na de gevechtssituatie beïnvloed? In hoeverre hebben de terugkeer in de oude civiele situatie, latere maatschappelijke ontwikkelingen en publiciteit (de media) een rol gespeeld in zijn leven?

Voorts wordt ingegaan op de factoren die van invloed waren op het ontstaan van de psychische klachten bij veteranen en welke klachten het meest op de voorgrond treden. Tevens komen de overeenkomsten en verschillen tussen oudere en jongere veteranen aan de orde. Uiteraard wordt ook aandacht besteed aan de onderlinge betekenis van al deze facetten in relatie tot de post-traumatische klachten.

Allereerst gaan we in op het begrip post-traumatische stressstoornis (PTSS).

Post-traumatische stressstoornis

Ingrijpende schokkende ervaringen of existentiële psychotrauma's hebben een sterke invloed op het functioneren van de mens. Existentiële psychotrau-

ma's worden onderscheiden van normale stresssituaties en *life-events*.

Als reactie op een stressvolle gebeurtenis reageert de mens over het algemeen met 'mastering' en een poging een nieuwe integratie te vinden van deze gebeurtenis in zijn huidige bestaan. Stress ontstaat als het individu het gevoel ontwikkelt de situatie niet meer de baas te kunnen. Distress kan omschreven worden als het resultaat van een niet-geslaagde wisselwerking tussen persoon en omgeving. Coping-gedrag wordt omschreven als een wijze van aanpassen aan relatief moeilijke omstandigheden; manieren om de spanning te verminderen en het psychisch evenwicht te herstellen.

Een existentieel psychotrauma is een toestand waarbij iemand zich in zijn existentiële bestaan bedreigd voelt, met de daarbij passende gevoelens van hopeloosheid en afschuw. Een vorm van extreme stress die zich onderscheidt van gewone stress op een zestal punten (Kahana, 1988):

- het totale leven wordt door de gebeurtenis ontwricht;
- er zijn geen veilige gebieden meer;
- de nieuwe situatie is extreem vijandig en gevaarlijk;
- er is nauwelijks of geen gelegenheid om de situatie te veranderen;
- er is geen voorspelbaar einde aan de situatie waar te nemen;
- het lijden lijkt zinloos en is rationeel niet te verklaren.

Beschadiging van het zelfbeeld

De gevolgen van een dergelijk ingrijpende schokkende ervaring of existentieel psychotrauma kunnen zich op korte of lange termijn uiten in een post-traumatische stress-stoornis. Vanuit de psychodynamische traumatheorie wordt verondersteld dat het psychotrauma het zelfgevoel en het zelfbeeld beschadigt. Vooral het wegvallen van de onbewuste beschermende fantasieën over onkwetsbaarheid en grootheid. Deze beschermende fantasieën, opgebouwd in de vroege kindertijd, worden door de schokkende ervaringen aangetast of vernietigd.

Militairen die worden ingezet in de krijgsvloering kunnen reeds op het gevechtsterrein psychische symptomen als gevolg van schokkende krijgservaringen ontwikkelen, maar ook achteraf. Onder verschillende benamingen werden deze symptomen aanvankelijk samengevat: 'irritable heart of the soldiers', 'combat neurosis', 'combat fatigue', 'combat exhaustion', 'operational fatigue', 'battle fatigue', 'battle neurosis' en 'shell shock'. Deze symptomen maakten dat militairen niet meer konden worden ingezet en vormden dus een probleem voor de krijgsvloering.

Na de operationele inzet bleven bij sommigen de verschijnselen bestaan of men kreeg er in een later stadium last van, vaak gekoppeld aan maatschappelijk isolement en onvermogen om weer aan het werk te gaan dan wel aan het werk te blijven.

In verband met compensatieclaims zocht men naar een nauwkeurige en eenduidige omschrijving van de post-traumatische symptomen en naar criteria om vast te stellen of deze al dan niet aanwezig waren (Gersons en Carlier, 1992).

Criteria

De betrokkenheid van Amerikaanse soldaten bij de Koreaoorlog en vooral de Vietnamoorlog leidde tot epidemiologisch onderzoek en tot de uiteindelijke conceptualisering van het begrip PTSS. Sindsdien werd in de Verenigde Staten uitvoerig epidemiologisch onderzoek gedaan bij de oudere veteranen van de Tweede Wereldoorlog, de Koreaoorlog en de Vietnamoorlog.

Een belangrijk resultaat van deze onderzoeken was, dat het voorkomen van PTSS en andere psychologische aanpassingsproblemen significant en dramatisch hoger was onder diegenen die aan gevechtshandelingen en daarmee vergelijkbare situaties waren blootgesteld (de zogenaamde 'Theatre Veterans') in vergelijking met degenen die dit niet waren (de zogenaamde 'Era Veterans'). Dit wijst erop dat blootstaan aan traumatische gevechts-

** Dit artikel kwam tot stand door middel van interviews met de volgende behandelaren van Centrum '45: M.L. Helleman, psycholoog-psychotherapeut; J. Kelders, psychomotorisch therapeut; A.A.M. Oostveen, psycholoog-psychotherapeut; B.J. Steilberg, psycholoog-psychotherapeut; D. Wepster, psycholoog-psychotherapeut.

handelingen een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van psychiatrische symptomen en psychologische problemen, en dat voor deze groep het herstel na de operationele inzet zeer moeilijk was en mogelijk ook zal blijven (Kulka, Schlenger, Fairbank, e.a., 1990). Ook uit onderzoek onder veteranen van de Tweede Wereldoorlog en de Koreaoorlog (Archibald, 1965) bleek dat veteranen die krijgshandelingen hadden meegemaakt, zich duidelijk onderscheiden van veteranen waarbij dit niet het geval was. De symptomen die de eerste groep vertoonde bestonden uit: verhoogde prikkelbaarheid, schrikachtigheid, concentratie- en geheugenmoeilijkheden, slapeloosheid, snelle vermoeidheid, depressie en fysieke problemen, gecombineerd met moeilijkheden in werk en gezin, sociale isolatie en vermindering van interesse.

Het beeld van de veteraan

Wat is het beeld van veteranen die zich hebben aangemeld voor een behandeling in Centrum '45?

Voor we deze vraag beantwoorden een kanttekening. Het is onvermijdelijk dat bij de beschrijving van dit beeld gemeenschappelijke achtergronden, overeenkomstige ervaringen en belevingen worden genoemd. Dit houdt het gevaar in van generalisatie en overbelichting van bepaalde ervaringen of onderbelichting van andere aspecten. We mogen niet uit het oog verliezen dat het uiteindelijk gaat om veteranen met eigen, specifieke gevechtservaringen, die ieder op hun eigen wijze de spanningen en angsten daarvan kennen, twijfels hebben over de zin van hun inzet, die kampen met schaamte en schuldgevoelens over situaties die zich onvermijdelijk voordoen tijdens oorlogsomstandigheden. Het is uiteindelijk die individuele beleving van de ervaringen en de soms zeer individuele omstandigheden die mede bepalend zijn geweest voor de traumatische klachten op latere leeftijd.

Indiëveteranen

De militairen die zijn ingezet tijdens de periode 1945-1949 in het voormalig Nederlands-Indië zijn voor het merendeel opgegroeid in kommerkelijke omstandigheden. Allen maakten in hun jeugd de crisisperiode in de jaren dertig mee en vervolgens, tijdens de puberteit, de Tweede Wereldoorlog. Het ouderlijk milieu behoorde veelal tot de lagere sociaal-economische klasse en de kleine middenstand. Een milieu van harde werkers, met veel problemen, soms verliezen door de dood van ouder(s) of broertjes en zusjes. Bij een aantal Indiëveteranen is er ook duidelijk sprake geweest van affectieve tekorten in de jeugd.

Opleidingsniveau

Kenmerkend is dat bij een zeer groot percentage de schoolopleiding is afgebroken als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Het opleidingsniveau beperkt zich daardoor veelal tot lagere school of enkele jaren vervolgopleiding. Opvallend is dat ondanks de gevolgen die het niet voltooiën van de schoolopleiding heeft gehad voor de latere beroeps carrière, hierover relatief weinig verbittering wordt geuit.

Traumatische ervaringen

Bij ongeveer de helft was reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog sprake van traumatische ervaringen. Een aantal nam deel aan verzetsactiviteiten, anderen werden geconfronteerd met razzia's en moesten onderduiken om te ontkomen aan tewerkstelling. Een niet gering aantal werd in Duitsland tewerkgesteld in het kader van de 'Arbeitseinsatz'. Deze groep maakte soms zeer traumatische gebeurtenissen mee tijdens transporten en werk, onder meer door de bombardementen op de fabriekssteden in Duitsland. Een aantal noemt ook dat men na de bevrijding psychisch niet in staat was de dienstplicht te vervullen.

Ik leefde als een zombie na het kamp, het was volstrekt onverantwoord mij een geweer in m'n hand te geven.

Voor de groep beroepsmilitairen die als krijgsgevangene waren tewerkgesteld aan de Birmaspoorweg of in de Japanse mijnen, waren fysiek nog lang niet hersteld van de ontberingen toen zij werden ingezet.

Lichamelijk was ik nog een wrak, erger was, nu ik terugkijk, dat ik zo

Afb. 1 Een ernstig zieke Nederlandse voormalige krijgsgevangene wordt uit Pakan Baru overgebracht naar Singapore, 1945 (Foto: SMG/KI)

Afb. 2 De lijken van circa vijftig personen op de aloen-aloen (het dorpsplein) van Barroe, Zuid-Celebes. Zij waren geëxecuteerd door militairen van het DST. Een deel van de geëxecuteerden was voor de gelegenheid uit de gevangenis gehaald. De executies vonden 's ochtends om 7.00 uur plaats. De lijken bleven liggen tot 12.00 uur, waarna zij door de bevolking werden afgevoerd om te worden begraven (Foto: SMG/KL)

vol zat met haatgevoelens dat ik beschermd had moeten worden tegen mezelf. Ik was tot alles in staat om wraak te nemen om wat me was aangedaan.

Klachten over de voorbereiding

Bijna allen hebben klachten over de voorbereiding op de militaire inzet. Deze klachten betreffen enerzijds de militaire opleiding, die als zeer summier werd ervaren. Anderszins is er kritiek op informatievoorziening over de situatie in Nederlands-Indië. Men wist onvoldoende over het spanningsveld waarin men terecht zou komen. Ook de voorbereiding op de cultuuromslag werd als onvoldoende ervaren.

Op de boot werd af en toe een praatje gehouden over cultuur en geslachtsziekten en dat was het.

Uitzondering hierop zijn de oorlogsvrijwilligers (ovw-ers) die een militaire training kregen in Engeland of de Verenigde Staten. Ook de omstandigheid dat zij een aanvullende tropentraining kregen in Malakka, toen men

in Indië niet aan wal mocht, maakt dat bij deze groep de voorbereiding wel als adequaat wordt ervaren. Moeilijk voor deze groep was dat men zich had gemeld als vrijwilliger om Indië te bevrijden van de Japanse bezetter en uiteindelijk in een andere oorlog terecht kwam.

De groep Indiëveteranen, zowel de ovw-ers als de dienstplichtigen, onderscheidt zich door een grote mate van plichtsbesef en patriotisme. Slechts bij een kleine groep was er sprake van een vlucht vanuit een slechte thuissituatie, een zoektocht naar avontuur of juist scepsis vanuit politieke achtergrond.

Nederlands-Indië

In Indië kwam men in een oorlogssituatie terecht waar men vooraf geen flauw vermoeden van had. Verbijs tering was er over de werkelijke militaire situatie. De slechte voorbereiding en de cultuurschok vergde een enorme aanpassing. Vanaf het schip kwamen zij terecht op buitenposten, moes-

ten wachtlopen, mee op patrouille, zonder daar goed op te zijn voorbereid.

Tijdens het wachtlopen was ik zo bang, dat ik zelfs de vuurvliegjes voor Indonesiërs aanzag en in staat was om te gaan knallen.

Twijfels

Een niet gering aantal veteranen verhaalt over de twijfel die er al snel was over het juistheid en het rechtvaardige van het militair ingrijpen in Indië. Toch lijkt deze twijfel ter plaatse slechts summier te zijn geuit. De groepsvorming, de onderlinge solidariteit in gedeeld gevaar, maakte dat men zijn mond hield, maar de gedachten erover waren er wel.

Men kwam terecht in een maalstroom van gebeurtenissen, van geweld, waarin men, ondanks de jonge leeftijd en de gebrekkige voorbereiding, zijn weg moest zien te vinden. Men werd geconfronteerd met de dood, met maten die werden gedood, het zelf iemand doden, soms met lijf-aan-lijfgevechten. Velen omschrijven het als een roes waarin ze terecht kwamen; een roes waarin de angst en besef van de werkelijke situatie werd weggedrukt.

Ik zag het, het werd wel ergens opgeslagen, maar drong niet echt tot me door.

Angst

Momenten dat de angst wel door-drong, zo blijkt uit de verhalen, waren kort voor een actie. De stilte, het wachten, werd als het meest beklemmend ervaren. In die stilte nam de angst de militair in zijn greep. Kwam de actie op gang, werd er eenmaal geschoten, dan ontstond een soort black-out, een bewustzijnsvernauwing waarbij geen ruimte was om nog ergens bij stil te staan.

Was de actie afgelopen, dan kreeg je een terugslag. Maar de spanning reageerde je af met grappen en grollen. En vooral natuurlijk niet te veel praten over de maten die het niet hadden gehaald. →

Schuldgevoel

De Indiëveteraan werd in deze 'pressure-cooker' van geweld al snel een ervaren soldaat, met over het algemeen een hoog moreel besef. Toch lijkt dit morele besef te hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van traumatische klachten. Geconfronteerd

met de schokkende gebeurtenissen die oorlog met zich meebracht, ontstonden schuld- en schaamtegevoelens over wat men zag gebeuren, over het eigen handelen of over datgene wat men juist had nagelaten.

Enkele situaties komen daarbij uit de verhalen frequent en als het meest

schokkend naar voren. De dood van 'maten' was op zich al schokkend. Soms kreeg de dood van een maat een extra dimensie.

Ik was brenschutter en moe. Ik vroeg mijn maat het even van me over te nemen. Vijf minuten later was hij dood.

Afb. 3 Een militair van het NDVN staat een stervende kameraad bij tijdens de gevechten om heuvel 975, in mei 1951 (Foto: W.W. Dussel, Collectie SMG/KI)

Dergelijke gebeurtenissen in het kader van een persoonlijke relatie geven de traumatische gebeurtenis een extra lading. Veteranen omschrijven de verbondenheid als een soort gezinssituatie, waarin je als broers met elkaar leefde, afhankelijk was van elkaar om te overleven. Dit gaf een enorme binding, een binding die ook nu nog in de onderlinge verhoudingen naar voren komt. De dood van een maat door een dergelijke gebeurtenis was een diep-traumatische ervaring die later in het leven vaak tot een schuldgevoel, namelijk zelf nog wél te leven, leidde.

Schuldgevoelens waren er ook over acties waarbij vrouwen en kinderen betrokken waren.

We kregen bevel om een woning aan te vallen waarin zich vijandelijke soldaten zouden bevinden. Toen het stil was geworden en we de woning binnendrongen, bleken er alleen vrouwen en kinderen te zijn.

Ook het terugvinden van gedode en moedwillig verminkte maten was zeer ingrijpend en stelde buitengewone eisen aan het eigen moreel besef en zelfbeheersing.

Toen ik dat had gezien en de volgende dag moest deelnemen aan een actie, was ik werkelijk tot alles in staat.

Van belang hierbij is dat we beseffen dat veteranen in die periode in een ontwikkelingsfase verkeerden waarin innerlijke verwarring rond het omgaan met agressieve impulsen zich al voordoet zonder deze uitgesproken gevechtservaringen. Situaties waarin

Afb. 4 Herbegravenis en herdenking van Nederlandse gevallen militairen, Semarang, 1949 (Foto: SMG/KL)

agressie zowel wordt gestimuleerd als gelegitimeerd, kunnen ertoe leiden dat de grenzen van de eigen morele standaard worden overschreden en wraakgevoelens tot gevolg hebben. Problemen met de agressieregulatie, het zelfgevoel en schuldgevoelens zijn daardoor op latere leeftijd waar-schijnlijk.

Schaamte

Ook schaamte komt veelvuldig voor, zoals bij diegenen die werden gecon-fronteerd met het verhoren van gevangenen door de Inlichtingendienst of met de acties onder leiding van kapitein Westerling.

Wat ik daar zag aan wreedheden stuitte me enorm tegen de borst. Ik verwijt mezelf nog steeds dat ik toen niets heb gezegd. Ook al weet ik dat dit niet had geholpen.

Een zeer hoog percentage wijst deze handelwijze af en betitelt het als vol-strekt immoreel.

Het doden van een vijandelijke soldaat, zeker wanneer dit gebeurde op korte afstand blijkt ook een ervaring die de veteraan moeilijk kan loslaten.

Het was hij of ik, maar die ogen die ik zag, net voor ik schoot, laten me nooit meer los.

Dergelijke gebeurtenissen maakten diepe indruk, werden onuitwisbaar gegrift in het netvlies. Veel van de klachten over schokkende ervaringen, over schuld- en schaamtegevoelens zijn hiertoe te herleiden.

Het thuisfront

Met deze ervaringen gingen de veteranen, tot hun woede vaak jaren later

dan was toegezegd, terug naar Nederland. En vaak naar een thuis-front dat veelal te weinig weet had van de werkelijke situatie. Voor een deel was dit te wijten aan een eenzijdige en rooskleurige berichtgeving door de overheid. Anderzijds hielden de veteranen dit ook in stand.

Opvallend is dat velen in brieven naar huis weinig vertelden over de werkelijke omstandigheden. Men wilde de dierbaren thuis niet onnodig belasten en hield hen onkundig van de ware omvang en intensiteit van de gebeurtenissen en hun angsten. Dat was ook een vorm van zelfbehoud.

Als iets op papier staat, zwart op wit, dringt het ook meer door tot jezelf.

De jaren na Nederlands-Indië

De terugkeer in Nederland werd een grote teleurstelling. De veteranen hebben het gevoel te zijn 'gedumpt' door zowel de overheid als de krijgsmacht. Na jarenlange inzet, die gepaard ging met vele schokkende ervaringen, was er nauwelijks sprake van opvang. Tot op de dag van vandaag is hierover bij de veteranen veel verbittering en woede. Een veteraan schetst de aankomst als volgt:

We gingen van de boot af, kregen op de kade een bekertje koffie en een plakje cake als je mazzel had.

Een ander:

We moesten zelfs verloren gegane kledingstukken afrekenen, kregen wat zakgeld en we konden gaan. Niemand keek verder nog naar je om.

De militairen waren vertrokken in een periode dat er een redelijk groot maatschappelijk draagvlak was voor het militair ingrijpen in Nederlands-Indië. In de tussenliggende periode had de maatschappelijke en politieke discussie hierover dit draagvlak ingrijpend gewijzigd. De jonge man-

nen die terugkeerden voelden zich daardoor miskend en in de steek gelaten. Iedereen leek ineens tegen het inzetten van troepen te zijn geweest en gemakshalve de zwartepiet te schuiven naar diegenen die het moeilijke werk hadden moeten verrichten.

Terug in het gezin

De terugkeer in het ouderlijk gezin verliep evenmin probleemloos. De veteraan werd gezien als de zoon die jaren daarvoor was vertrokken.

Ik vertrok als een kind en keerde terug als man.

Ouders konden of wilden zich niet realiseren dat jaren van ingrijpende ervaringen van hun zoon een ander persoon had gemaakt. Ervaringen die de zoon had verzwegen in zijn brieven uit Indië. Mede door dit onbegrip, zowel binnen het thuismilieu als de maatschappelijke omgeving en het feit dat men zijn naasten niet wilde belasten met gruwelverhalen, hield de veteraan de pijnlijke herinneringen voor zich en beperkte zich tot de leuke anekdotes. Verwerking van de ervaringen en het opbouwen van een gezonde identiteit is binnen een dergelijke levenssfeer een moeilijke opgave. Sommigen keerden zich in zichzelf, anderen botsten met de ouders en de maatschappelijke omgeving. Dit laatste werd nog gevoeld door de bitterheid over de houding van de overheid. In de beleving van velen was door de overheid medewerking en voorrang toegezegd bij het vinden van een baan en huisvesting. In de praktijk bleek hier niets van terecht te komen.

Achterstandspositie

Het hervinden van een plaats in de maatschappij werd mede bemoeilijkt door de achterstand die men had opgelopen door de afgebroken schoolopleidingen als gevolg van de Tweede Wereldoorlog. Ook bij het volgen van opleidingen en cursussen om deze achterstandspositie weg te werken, werd geen steun ondervonden van de overheid. Dit gaf het idee dat alle kansen voor een maatschap-

pelijke carrière aan hen voorbijgingen. Toch slaagden velen erin door eigen inzet en het volgen van opleidingen een goede maatschappelijke carrière op te bouwen.

Partners

De indruk bestaat dat velen niet lang na terugkeer in het huwelijk zijn getreden. Een aantal was al verloofd bij het vertrek naar Indië, anderen vonden een partner, en huwden vrij snel. Soms om de thuissituatie te ontvluchten. Met de huwelijkspartner werd over het algemeen evenmin gesproken over de traumatische kanten van de ervaringen. Partners die in Centrum '45 in behandeling waren, vertelden dat zij pas jaren later hoorden wat hun echtgenoot had meegemaakt. Opgemerkt moet worden dat daarbij ook het tijdperk een rol heeft gespeeld. De Indiëveteranen zijn van een generatie die zich minder gemakkelijk openlijk uitte over wat hen bezighield dan de huidige generatie. Men zou kunnen veronderstellen dat het snel in het huwelijk treden vele mislukte huwelijken tot gevolg heeft gehad. Dit blijkt niet het geval te zijn. Dat komt zeker ook door de partners die de veteranen hebben gevonden: deze onderscheiden zich door zorg en wilskracht om het samen te redden en de gave om zichzelf weg te cijferen, meestal ten koste van de eigen ontwikkeling als vrouw.

Klachten

Veel veteranen vertoonden al snel na terugkeer klachten. Ook waren er aanpassingsproblemen, botsingen op het werk, niets accepteren en het zich moeilijk voegen in hiërarchische situaties. Psychosomatische klachten en nachtmerries traden in deze periode het meest op de voorgrond. Echter, niet in die mate dat dit het functioneren dusdanig beïnvloedde dat hiervoor psychiatrische of psychotherapeutische hulp werd gezocht. Men had wel last van bepaalde klachten, bijvoorbeeld slaapproblemen en agressieve uitbarstingen, maar dit werd niet gekoppeld aan wat men in Indië had meegemaakt. De klachten waren latent aanwezig, traden soms

periodiek wat meer op de voorgrond en verminderden daarna weer.

Een 'foute' oorlog

Veteranen hebben ondanks de latent aanwezige klachten over het algemeen gedurende een lange periode goed gefunctioneerd. Dit beeld verandert vanaf de jaren zeventig, toen in de media met regelmaat uitzendingen en publicaties verschenen over de rechtmatigheid van het militair ingrijpen in Nederlands-Indië en over de misstanden daarbij. De maatschappelijke discussie hierover, die in feite tot op de dag van vandaag voortduurt, werkte als 'trigger' op de sluimerende psychische klachten. Het verwijt te hebben deelgenomen aan oorlogsmisdaden, een foute oorlog te hebben gevoerd, werd ervaren als krenkend en kwetsend. Als een trap na, een volstrekt onbegrip voor de omstandigheden waarin men had verkeerd.

De verbittering die altijd al manifest aanwezig was geweest, ontlaadde zich in alle hevigheid. Dit werd nog versterkt door de houding van de overheid. Een in de ogen van de veteranen welwillende houding ten opzichte van Poncke Princen, een volgens hen benepen houding bij aanvragen van pensioenen of gewondenkruis, bevestigden de altijd al aanwezige gevoelens door de overheid in de steek te worden gelaten.

Daarbij kwam dat de veteranen in een leeftijdsfase zaten dat men uit het arbeidsproces stapte vanwege pensionering, VUT of lichamelijke klachten. Een periode dat een ieder begint terug te kijken op het leven tot dan toe, en de balans hierover opmaakt. Van veel oorlogsgetroffenen is bekend dat in die periode de klachten als gevolg van traumatische ervaringen fors toenemen. Bij veteranen is daarbij alle negatieve en diep kwetsende publiciteit zeker een versterkende factor geweest. Bij velen zijn in deze levensfase ernstige post-traumatische klachten zo manifest geworden dat hiervoor hulp werd gezocht.

Nieuw-Guineaveteranen

De militairen die werden ingezet tijdens het conflict rond Nieuw-Guinea waren voor het merendeel dienstplichtigen die waren geboren in de moeilijke periode kort voor of tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze maakten de hongerwinter mee en soms was er sprake van (een) ouder(s) met traumatische oorlogservaringen. Het lijkt dat deze tekortkomingen in de vroege jeugd geen aanwijsbare negatieve effecten hebben gehad op dienstperiode in Nieuw-Guinea.

Het beeld van de Nieuw-Guinea-veteranen die zich met psychische klachten hebben aangemeld, wijkt wel op een aantal punten af van het algemene beeld dat veteranen geven over de ervaringen in Nieuw-Guinea. Over het algemeen kijkt men redelijk positief terug op de diensttijd in

Nieuw-Guinea en was een ruime meerderheid niet betrokken bij gevechtscontacten met de Indonesiërs. Wel is er kritiek op de voorbereiding en voorlichting. Dit betreft de politieke en militaire situatie en onvoldoende kennis van de Papoeacultuur.

Schokkende ervaringen

De veteranen die zich hebben aangemeld met psychische klachten blijken voor negentig procent betrokken te zijn geweest bij schokkende oorlogservaringen. Dit betreft gevechtscontacten en/of de dood van vrienden uit dezelfde eenheid. Ook het bergen van gedode Indonesische para's komt frequent als een schokkende ervaring naar voren.

Ze waren gedood bij de landing in een moeras. Toen wij erbij kwamen was de ontbinding zo ver gevorderd

dat het hoofd en de armen los lieten toen we ze wilden vervoeren. Terwijl wij tot ons middel in datzelfde moeras stonden.

Behalve de klachten als gevolg van dergelijke ervaringen, komen de schuldgevoelens en schaamtegevoelens ten opzichte van de Papoea-bevolking significant naar voren. De Nieuw-Guineaveteranen hebben sterk het gevoel dat door de politieke ontwikkelingen de Papoea-bevolking in de steek is gelaten. Met veel warmte wordt gesproken over de trouw van de Papoea's en de samenwerking met de Papoea-eenheden en er is blijvende woede over de dood van vrienden voor een zaak die bij voorbaat als verloren werd beschouwd.

Klachten over de opvang

Klachten zijn er ook over de opvang in Nederland na terugkeer. Deze

Afb. 5
Bij Inje (Korea)
sneuvelden in
de nacht van
31 mei 1951
veertien
Nederlandse
militairen

(Foto: W.W. Dussel,
Collectie SMG/KL)

klachten hebben dezelfde inhoud als bij de Indiëveteranen.

Een koude ontvangst, een trein-kaartje en je moest het verder maar uitzoeken.

Toch heeft deze als slecht ervaren opvang niet geleid tot de grote verbit-tering zoals die wordt aangetroffen bij de Indiëveteranen. Mogelijke redenen daarvoor zijn het verschil in intensi-teit en duur van angstige ervaringen, het ontbreken van een maatschappe-lijke discussie achteraf over een 'foute' oorlog en niet steeds weer opblaaierende negatieve publicaties in de media over de Nieuw-Guineakwestie.

Veteranen van vredesmissies

De jongeren die zich aanmeldden voor een beroeps-carrière als BBT'er bij Defensie, lijken wat betreft de sociaal-economische klasse in eerste instantie vergelijkbaar met de Indië-veteranen. Toch is er een belangrijk verschil. Was er bij de Indiëveteranen toch sprake van een doorsnee van de bevolking in die tijd, bij de jongere veteranen is dit zeker niet het geval. Bij die categorie lijkt toch vaker personen met een avontuurlijke inslag te kiezen voor een loopbaan in het leger. Dit geeft andere persoonlijkheidsken-merken te zien en, in samenhang daarmee, ook een andere reactie op de uitzending.

Beeld van de uitzendingen

Jongere veteranen hebben, met uit-zondering van de Libanonveteranen – die grotendeels uit voormalig dienstplichtigen bestaan – minder klachten over de voorbereiding op de uitzending. Toch lijkt deze voorberei-ding bij sommigen zijn doel voorbij te schieten. De persoonlijkheid, de avontuurlijke inslag en de groepsvor-ming hebben tot gevolg dat de infor-matie niet echt beklifd en men soms toch met een enigszins geromanti-seerd beeld is vertrokken. Met een houding van: we lossen dat wel even op, zonder zich te realiseren dat men

in een situatie terechtkomt waar men in veel opzichten niet tegen opgewas-sen is en die een grote mate aan zelf-beheersing en tact vergt.

Ook lijkt het wij-gevoel dat voor de uitzending ontstaat, ertoe bij te dra-gen dat onderling te weinig wordt gesproken over twijfels over de eigen capaciteiten en kennis. Dit heeft tot gevolg dat angstige en machteloze gevoelens over de uitzending worden onderdrukt.

Machteloosheid

Aan militairen die worden uitgezonden in het kader van een vredesmissie worden bijzondere eisen gesteld. Getraind voor gevechtssituaties, komen zij in omstandigheden waarbij het gevecht moet worden vermeden en het wapen slechts mag worden gebruikt in geval van zelfverdediging. De omslag van *peacemaking*, zoals bij vroegere vredesmacht, naar *peace-keeping* stelt aan de soldaat bijzonde-re eisen. Allereerst wordt hij gecon-fronteerd met het verschil tussen wat op politiek niveau is besloten, veelal gebaseerd op een compromis, en dat-gene dat op het operationele terrein uitvoerbaar is. Veel jonge veteranen die zijn uitgezonden, klagen over de

kloof tussen de theorie van beleids-makers en de situatie ter plaatse.

Deze werkelijkheid dwong de vetera-nen ertoe zich permanent de vraag te stellen waar de grenzen lagen van de bevoegdheden, wat wel en niet was toegestaan, terwijl andere groeperin-gen juist met wapens hun doel pro-beerden te bereiken. Dit gaf een gevoel van machteloosheid en zin-loosheid. De onmacht niets te mogen doen en onophoudelijk uitgetest te worden door de diverse betrokken partijen hebben velen als een verne-dering ervaren.

Soms werden we beschoten op onze uitkijkpost, je had het idee dat het alleen maar te doen was om je te treiteren, om je uit de tent te lokken of uit verveling. Een andere keer reden ze met hun voertuigen dwars door onze basis heen.

Deze machteloosheid doorbrak het gevoel van onkwetsbaarheid, was een inbreuk op het gevoel van 'ons kan niets gebeuren, wij gaan daar even orde op zaken stellen', dat bij een deel van de uitgezonden militairen aanwezig was. In de klachten die zich

Afb. 6
Nederlandse
arts verzorgt
een onder-
voed
Koerdisch
kind tijdens
operatie
Provide
Care, 1991
(Foto: Hennie
Keeris, Collectie
SMG/KL)

bij jonge veteranen hebben ontwikkeld, zien we dit thans terug in problemen rond het omgaan met agressie en autoriteitsconflicten.

Geen levensbedreigende gevechtshandelingen

Een soldaat die wordt uitgezonden voor een vredesmissie wordt geacht geen vijand te kennen. In situaties waarbij de onmacht en de vernedering zo manifest was, is het voorstelbaar dat het moeilijk was deze onpartijdigheid te handhaven. Dit uitte zich onder meer in de bejegening van en de omgang met de plaatselijke bevolking, soms in discriminerende uitingen of in agressieve ontladingen. Een aantal worstelt thans met indringende schuldgevoelens hierover die deels worden afgegeerd.

Een ander verschil is dat er bij jonge veteranen niet zozeer sprake is van levensbedreigende gevechtshandelingen zoals bij de Indië- en Korea-veteranen. Wel is men frequent geconfronteerd met beschietingen. De jonge veteranen verhalen vooral over de beelden van vermoorde gezinnen die men aantroef tijdens patrouilles, het oog in oog komen met milities en bendes die anderen terroriseerden met verkrachtingen, executies en de ellende en slachtingen onder de plaatselijke bevolking. Ook de dood van maten, veelal door dienstongevallen, maakte diepe indruk.

Aanpassingsproblemen

Het merendeel van de militairen die hebben deelgenomen aan vredesmissies kijkt redelijk positief terug op deze ervaring. Bij diegenen bij wie zich psychische klachten hebben ontwikkeld valt op dat er al snel na terugkomst forse aanpassingsproblemen waren. Men had het gevoel niet meer te passen in de maatschappij, zich niet te kunnen voegen naar de eisen die werden gesteld. Sociale contacten en relaties leken op niets te berusten en werden soms verbroken. Contact leek enkel mogelijk met mensen die identieke ervaringen hadden opgedaan.

Hierbij heeft zeker meegespeeld dat het voor een deel jongeren waren die

ook bij vertrek niet konden bogen op een stabiele sociale omgeving en niet konden terugvallen op een vaste werkgever of een relatie. Wat onder de groep jonge veteranen die bij Centrum '45 in behandeling is vaak wordt genoemd, is de behoefte aan spanning. Alsof het zich bevinden in gevaarlijke situaties een verslavende werking tot gevolg had.

Niets kan mij hier meer opwinden.

In de leegte die dit geeft zoeken sommigen naar nieuwe bronnen van spanning. Neveneffecten hiervan zijn agressieve uitingen in allerlei situaties, soms crimineel gedrag en misbruik van alcohol en andere middelen. De aanpassingsproblemen hebben ook hun weerslag op de intiemere relaties. Vooral de vervlakking van emoties, zich soms vertalend in een cynisch wereldbeeld, of de ongecontroleerde woede-uitbarstingen binnen de vaak jonge gezinnen, geeft een fors aantal relatieproblemen te zien.

Conclusies

Eerder in dit artikel werd al gememooreerd dat veteranen die actief aan krijgshandelingen deelnamen, zich duidelijk onderscheiden van veteranen bij wie dit niet het geval is. Ook lijkt er een duidelijke relatie te bestaan tussen de intensiteit van de schokkende ervaringen en het ontstaan van psychische klachten later.

Uit een eigen onderzoek (Schreuder, Kleijn, Rooijmans en Vogelaar, 1997) onder de veteranen die zich hebben aangemeld voor een behandeling in Centrum '45 blijkt dat een zeer hoog percentage was blootgesteld aan schokkende oorlogservaringen. Van de oudere veteranen (meidagen 1940, Nederlands-Indië 1945-1950, Korea 1952-1953 en Nieuw-Guinea 1960-1962) zijn allen direct betrokken geweest bij gevechtshandelingen. Meer dan 95 procent heeft mensen gedood zien worden en ruim zestig procent heeft zelf mensen gedood. Bijna zestig procent is getuige

geweest van ernstige wreedheden en 36 procent raakte zelf in mindere of ernstige mate gewond.

Vrijwillig versus dienstplichtig

Dit onderzoek gaf geen opvallende verschillen te zien tussen degenen die zich vrijwillig voor de dienst hadden aangemeld en de dienstplichtigen. Opmerkelijk is dat ook bij de jongere veteranen (Libanon 1979-1985, Cambodja 1992-1993 (UNTAC) en voormalig Joegoslavië 1992-heden) die zich aanmeldden voor een behandeling, sprake is van een hoog percentage (tachtig procent) directe betrokkenheid bij schokkende ervaringen.

Gezien het aantal traumatische gebeurtenissen in de zin van slachtoffers door krijgshandelingen of dienstongevallen die zich hebben voorgedaan tijdens deze vredesmissies, is het opvallend dat velen van degenen die zich bij Centrum '45 aanmelden hierbij direct of zijdelings waren betrokken.

De uitkomsten van dit onderzoek geven steun aan de eerder genoemde onderzoeksresultaten die aantoonen dat betrokkenheid bij schokkende gebeurtenissen tijdens militaire operaties een groter risico met zich meebrengt en een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van klachten naderhand.

Factoren van invloed

Daarnaast komt een aantal factoren significant naar voren: het gebrek aan erkenning, een slechte opvang en negatieve publicaties achteraf heeft met name bij de Indiëveteranen geleid tot verbittering. Het gevoel persoonlijk verantwoordelijk te worden gesteld voor misstanden, zonder dat de positieve bijdrage die was geleverd werd erkend, leidde ertoe dat de veteraan zich in zichzelf keerde, veel niet kon worden verwerkt en de emotionele belasting aanwezig bleef.

Bij jonge veteranen die hebben deelgenomen aan recente vredesmissies staat dit aspect minder op de voorgrond. Men is positiever over de opvang en de uitzendingen hebben

over het algemeen een redelijk groot draagvlak in de samenleving. Een uitzondering geldt voor de betrokkenen bij de gebeurtenissen in Srebrenica. Gezien de mediapubliciteit die hierover waarschijnlijk nog lang zal voortduren, bestaat het gevaar voor eenzelfde effect als bij de Indië-veteranen voor de betrokkenen. De huidige opvangprogramma's binnen de krijgsmacht weten een dergelijk effect mogelijk te voorkomen.

Zwijgen

Het niet-praten na terugkomst over de schokkende ervaringen verhoogt het risico op late post-traumatische verschijnselen. Onbegrip van de sociale omgeving voor de ervaringen speelt hierbij zeker een rol. Ook de veteraan zelf was debet aan het zwijgen. Los van de kameraadschap en verbondenheid van de eenheid wordt hij teruggeworpen op zichzelf en zijn herinneringen. Dit ging hand en hand met de tendens om angstige en pijnlijke ervaringen weg te drukken. De intensiteit van de ervaringen, maar ook de schuld- en schaamtegevoelens zorgden ervoor dat er weinig onbegrip nodig was om de veteraan te doen zwijgen.

Dit pleit voor een zorgvuldige debriefing na een uitzending. Het individuele aspect, de individuele begeleiding, lijkt daarbij van eminent belang. Steeds weer blijkt uit de verhalen van veteranen dat de cultuur binnen de krijgsmacht het moeilijk maakt om over psychische klachten te praten temidden van maten. Ook Indiëveteranen noemen dit aspect. Veelvuldig soms bezoekt men reünies, en wordt uitgebreid gesproken over de leuke anekdotes en ervaringen. Op praten over de schokkende gebeurtenissen en de klachten die deze tot gevolg hebben gehad, lijkt een taboe te rusten. Nog steeds is er de angst voor gezichtsverlies temidden van de groep.

Persoonlijke problemen

Bij jonge veteranen speelt de persoonlijkheidsproblematiek een rol. Tijdens de intakefase bij jonge veteranen zien we vaker persoonlijkheids-

stoornissen dan bij Indië- en Nieuw-Guineaveteranen. Ernstige affectieve tekorten of verwaarlozing in de jeugd komen vaker voor.

Gezien de speciale eisen die worden gesteld aan militairen die deelnemen aan vredesmissies, betekent uitzending van deze personen een risico. Niet enkel tijdens de uitzending, maar ook daarna. De aard van de aanpassingsproblemen aan de samenleving achteraf, pleit voor een scherpere selectie en preventie voordat uitzending plaatsvindt. Een niet eenvoudige taak, gezien het te geringe aantal jongeren dat op dit moment kiest voor een dienstverband bij de krijgsmacht.

Epiloog

In dit artikel is een beeld geschetst van veteranen die kampen met post-traumatische klachten. Mensen die in dienst van de krijgsmacht schokkende ervaringen hebben meegemaakt tijdens oorlogsomstandigheden, die hun militaire dienst hebben vervuld onder zeer moeilijke omstandigheden. Veteranen die in de massaliteit en de hectiek van de oorlog als individu nauwelijks herkenbaar waren, maar die nu als individu uiteindelijk de terug-

slag ondervinden van hun ervaringen.

Kortom, 'de' veteraan bestaat niet. Veteranen zijn mensen met een gemeenschappelijke geschiedenis en ervaring, maar ieder met hun eigen identiteit, geschiedenis en verhaal. Een verhaal dat treffend is beschreven door de oorlogsjournalist Michael Herr tijdens de Vietnamoorlog:

Het probleem was dat je soms achteraf, pas jaren later wist wat je toen zag, dat een heleboel niet eens tot je doordrong en gewoon in je ogen opgeslagen bleef. Tijd en informatie, rock en roll, het leven zelf, de informatie is niet bevroren, dat ben je zelf.

Soms wist je niet of een handeling een seconde of een uur duurde, of dat je het misschien alleen maar droomde. In een oorlog besef je, meer dan in het andere leven, een groot deel van de tijd niet wat je doet, je gedraagt je alleen maar, en naderhand kun je erover lullen wat je wilt, zeggen dat je je goed of ellendig voelde, het heerlijk of afgrijselijk vond, dit of dat gedaan hebt, het goede of het verkeerde, wat gebeurd is, is nog steeds gebeurd.

Literatuur

- Archibald, H.C. en R.D. Tuddenham, *Persistent stress reaction after combat: a 20-year follow-up*. Archives of General Psychiatry (1965) 12: 475-81.
- Herr, M., *Verslagen uit Vietnam*, Anthos, Baarn, 1991.
- Kahana, E., B. Kahana, Z. Harel en T. Rosner, Coping with extreme trauma, In J.P. Wilson, Z. Harel & B. Kahana (eds.), *Human adaptation to extreme stress: From the Holocaust to Vietnam (55-79)*, Plenum Press, New York, 1988.
- Klep, C.P.M. en R. van Gils, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945*, SDU, Den Haag, 1999.
- Kulka, R.A., W.E. Schlenger, J.A. Fairbank, e.a., *Trauma and the Vietnam war generation*, Brunner/mazel, New York, 1990.
- Liempt, A. van, *Een mooi woord voor oorlog. Ruzie, roddel en achterdocht op weg naar de Indonesië-oorlog*, SDU, Den Haag, 1994.
- Oostveen, A.A.M. en B.J. Steilberg, *Trauma-behandeling van veteranen in Centrum '45*,

in: *Militair Geneeskundig Tijdschrift* 47 (1994) 158-162.

- Oostveen, A.A.M., Eens een veteraan, altijd een veteraan? Groeptherapie bij Indië-veteranen (artikel in *Psychoanalytische Psychotherapie: Persoon of Symptoom*, red.: R.C. van der Mast en O.N. Markx), Van Gorcum, Assen, 1997.
- Reerds, J.W. en B.J.N. Schreuder, *Repairing the social support system in treatment of PTSS*. Paper Conferentie 'Psycho-social consequences of war', Dubrovnik, 1998.
- Schreuder, B.J.N., W.C. Kleijn, H.G.M. Rooijmans en H.H. Vogelaar, e.a., Late psychische klachten en verschijnselen bij veteranen met schokkende krijgsvaardigheden. In: *Tijdschrift voor Psychiatrie* 39 (1997) 37-49.
- Schreuder, B.J.N., *Nachtmerries van de oorlog. Een onderzoek naar nachtelijke herbelevingen van psychotraumatische oorlogsvaardigheden*, Eburon, Delft, 1996.
- Stichting Dienstverlening Veteranen, *Om het laatste stukje Indië. Eindrapport Nieuw-Guinea enquête*, SDV, Utrecht, 1993.

De betekenis van herdenken

M. Maas en B. Hopman*

Inleiding**

Al zijn we een nuchter volkje, er lijkt toch sprake van een toenemende belangstelling voor herdenken, in de persoonlijke maar zeker in de publieke sfeer. Wellicht heeft dit te maken met de groeiende aandacht voor rouw en rouwverwerking en voor het verwerken van traumatische ervaringen. Misschien ook met het op de achtergrond raken van vertrouwde kaders waarin dit gebeurde, zoals de kerk. We herdenken gebeurtenissen waarbij mensen omkwamen, onverwacht, en op niet natuurlijke wijze. Te jong naar ons beleven, en niet verdiend. We lijken behoefte te hebben om deze mensen en deze gebeurtenissen te gedenken. Om iets van onze machteloosheid te laten blijken misschien, of als protest dat dit zomaar kon gebeuren. Om troost te vinden in het samen denken aan...

Met dit artikel willen we onderzoeken op welke manier herdenkingen in een behoefte voorzien, en op welke wijze herdenken zinvol kan zijn. Ten slotte bekijken we of er mogelijkheden zijn om ook in de toekomst op zorgvuldige wijze te blijven herdenken. Bij dit alles beperken we ons tot herdenkingen

waarbij veteranen betrokken zijn, zoals herdenkingen van oorlog en crisisbeheersings- en humanitaire operaties.

Hoe absurd oorlog ook mag zijn, er zal altijd wel oorlog blijven, en we zullen altijd blijven herdenken. De wijze van oorlogvoering is voor Nederland in de afgelopen vijftig jaar veranderd van de verdediging van het eigen land naar deelname aan internationale 'vrede-missies'. Het ligt in de rede dat de praktijk van herdenken mee verandert. En dat is niet eenvoudig.

Ontstaan van herdenkingen

In Nederland heeft zich naar het einde van de twintigste eeuw geleidelijk een

traditie ontwikkeld in het herdenken van oorlogen en conflicten op nationaal niveau. De herdenking van de Tweede Wereldoorlog op 4 mei bijvoorbeeld, bestaat in zijn huidige vorm sinds 1988 en het monument in Roermond voor de gevallen in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea werd in september 1988 door Prins Bernard onthuld.

Daarnaast bestaan er, en dat is misschien minder bekend, talloze kleinschalige herdenkingen in kazernes, bij monumenten en begraafplaatsen, in dorpen en steden.

Deze kleinschalige herdenkingen, bijvoorbeeld van de oorlog in Korea of Libanon, worden bijgewoond door kleine groepen direct betrokkenen en

Afb. 1 De cbs en Bevelhebbers bij de Nationale Herdenking op de Dam in Amsterdam (Foto: Jos Morren, BNMO)

* De auteurs zijn verbonden aan het BNMO-Centrum: het nazorgcentrum van de Bond voor Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstsachtoffers.

** Dit artikel is de bewerking van een studie onder dezelfde titel. Voor belangstellenden is deze studie te verkrijgen bij het BNMO-Centrum, tel. 0343-474200, vragen naar Bavo Hopman.

Afb. 2
Roermond,
meer dan
6000 namen...
 (Foto: Jos Morren,
 BNMO)

Afb. 3 Roermond, groeiende belangstelling... (Foto: Jos Morren, BNMO)

nabestaanden, en hebben een meer besloten karakter. Herdenkingen van recente vredesmissies hebben op nationaal niveau nog geen eigen plek gevonden. De minister van Defensie heeft in 1999 voorgesteld om van het monument in Roermond een gedenkplaats te maken voor alle vredesmissieveteranen.¹ Het is nog niet duidelijk hoe de betrokken veteranen daar zelf over denken.

Soms ontstaan er spontane herdenkingen, bijvoorbeeld naar aanleiding van de Bijlmerramp of van zinloos geweld op straat. In de militaire sfeer denken we hierbij aan de herdenking van de Herculesramp, ieder jaar op 15 juli, op de vliegbasis Welschap in Eindhoven.

Culturele uitingsvorm

Herdenkingen zijn te beschouwen als een uitingsvorm van onze cultuur. Andere uitingsvormen vinden we terug in historisch onderzoek, in monumenten, in film en in de media, in musea, in de literatuur, de poëzie en de beeldende kunsten. Al deze uitingsvormen gedenken de gebeurtenis uit het verleden en stellen het verleden daarmee present.

Herdenkingen lijken enerzijds een uitingsvorm te zijn van gevoelens en opvattingen over een gebeurtenis, terwijl ze anderzijds juist bijdragen aan het (re-)construeren van gezamenlijke opvattingen over die gebeurtenis. Zoals koningin Beatrix het verwoordde: 'herdenken is stilstaan bij de waarden, waarvoor velen hun leven gaven'.² Een herdenking is daarnaast een ritueel om te rouwen over degenen die omgekomen zijn. Herdenken voorziet dus in verschillende behoeften en er is een aantoonbare noodzaak voor herdenken.

Tijdens de herdenking worden de gevallen herdacht en vindt een bezinning plaats op wat gebeurd is en de betekenis daarvan voor de overle-

¹ Toespraak van de minister van Defensie, mr. F.H.G. de Grave, ter gelegenheid van de Nationale herdenking op 7 september 1999 in Roermond.

² Kersttoespraak van koningin Beatrix, 1995.

Afb. 4 Defilé voor het Indiëmonument te Den Haag 'De slachtoffers zijn symbolisch in het monument aanwezig' (Foto: BNMO-Centrum)

venden en nabestaanden. Meestal vinden herdenkingen plaats op de 'verjaardag', de dag die werkt als een reminder.

Nederland kent één grote nationale herdenking op 4 mei, de herdenking voor alle gevallen sinds de Tweede Wereldoorlog, op veel plaatsen in het land. Daarnaast zijn er nog twee grote herdenkingen op nationaal niveau en bij een nationaal monument. Ten eerste de herdenking van de capitulatie van Japan op 15 augustus (het einde van de Tweede Wereldoorlog) in Den Haag. En ten tweede de herdenking van de gevallen in Indië en Nieuw-Guinea, op 7 september in Roermond.

Kenmerken van een herdenking

De nationale herdenking bij het monument op de Dam in Amsterdam kent een vast ritueel en wordt volgens een strak protocol uitgevoerd. Daarbij behoren vorm- en inhoudsaspecten, die sterk traditioneel bepaald zijn. De aanwezigheid van het vorstenhuis, van vertegenwoordigers van de regering en militaire autoriteiten, en ook van vele betrokken (veteranen-)organisaties, kan gezien worden als een onderdeel van het ritueel.

Er is een militair orkest dat het Wilhelmus en koraalmuziek of andere bezinningsmuziek ten gehore brengt, en er staat een erewacht. De erewacht staat er als een eerbetoon aan de aanwezige autoriteit, maar vervult volgens sommigen ook de rol van dodenwake, of van plaatsvervanger van de gevallen.

Afb. 5 Kleinschalige herdenkingen (Foto: Jos Morren, BNMO)

De gevallen zijn symbolisch aanwezig in het monument. Er is een vlaggenwacht die zorg draagt voor het ceremonieel hijsen en strijken van de vlaggen. Er wordt voor de gevallen een moment stilte in acht genomen, en er worden kransen gelegd bij het monument ter nagedachtenis. Vaak worden gedichten voorgedragen in het teken van verlies of rouw. De verschillende toespraken staan in het teken van bezinning op de betekenis van wat is gebeurd en de lessen die daaruit getrokken kunnen worden voor de toekomst.

In de laatste jaren zien we dat de jongere generaties in toenemende mate actief bij de herdenking worden betrokken. Ook ontstaat er ruimte voor andere dan de traditioneel bepaalde keuzes voor muziek en teksten.

Tijdens de herdenking klinkt het taptoe-signaal, tegenwoordig eventueel in combinatie met het reveille-signaal. Het geldt als algemeen eindsignaal van de dag of van de activiteit, en bij herdenkingen als het begin van het in stilte gedenken. Het reveille-signaal roept symbolisch op tot wederopstanding, van de gevallen en van de overlevenden en nabestaanden.

Bij de overige herdenkingen vinden

we veel van deze elementen terug. Bij de kleinschalige herdenkingen wordt het militaire orkest meestal vervangen door een signaalblazer, en de autoriteit is meestal van een lagere rang. De vorm is vrijer en vaak worden kleinschalige herdenkingen gecombineerd met een reünie. De kleine herdenkingen kunnen over het algemeen veel persoonlijker zijn: de namen van de gevallen worden opgelezen en soms wordt een zogeheten dodenappèl gehouden, zoals bij de Koreaherdenking. Hier melden de leden van de eenheid zich present als plaatsvervanger van de gevallen. Voor de vermisten klinkt slechts stilte.

Cultuur van herdenken

Nederland kent geen sterke traditie in herdenken: de landen om ons heen besteden daar over het algemeen meer aandacht aan en zijn daarmee ook eerder begonnen, namelijk na de Eerste Wereldoorlog. Vooral in Frankrijk en België vind je in iedere stad en in ieder gehucht wel een monument, standbeeld of gedenkplaat die verwijst naar de 'Grote Oorlog'. Daarentegen vind je in Frankrijk niet gemakkelijk verwijzingen naar de oorlog in Algerije.

Het Verenigd Koninkrijk geldt als een land dat trots is op zijn veteranen. De Engelsen kennen dan ook naast vele lokale herdenkingen een speciaal 'Festival of remembrance', waarin ze alle conflicten vanaf de Eerste Wereldoorlog tot heden herdenken. Amerika is nog steeds trots op zijn rol in de Tweede Wereldoorlog. Sinds de jaren tachtig besteden de Amerikanen, onder grote druk van de veteranenorganisaties, de meeste aandacht aan de Vietnamoorlog. In november vieren ze een speciale 'Veterans day'.

Graadmeter

De nationale visie op het verleden, of de vermijding ervan, bepaalt hoe een natie met dat verleden omgaat. In die

zin kan de omgang met het oorlogsverleden beschouwd worden als een graadmeter voor de mate van verwerking en integratie in de nationale geschiedenis.

Daarbij maakt het uit of het een oorlog tussen landen betrof, zoals de twee wereldoorlogen, of een conflict binnen een land, zoals we in toenemende mate zien in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Ook maakt het verschil of het een oorlog op eigen grondgebied betrof, waarbij de totale bevolking sterk betrokken is, of een conflict in het buitenland, waar vooral de militairen en hun directe omgeving bij betrokken waren. Ten slotte bepalen onder andere de politieke opvattingen over de betreffende oorlog, de uitkomst ervan en de aantallen slachtoffers of er met trots of met schaamte op teruggekeken wordt. Al deze factoren hebben invloed op de interpretatie en de verwerking, en dus op de uitingen daarvan.

Oorverdovend zwijgen

In de jaren na 1945 wilde Nederland de oorlog vergeten en de schouders zetten onder de wederopbouw. De last van diverse oorlogsherinneringen kon men daarbij niet gebruiken. Ook was er in Nederland vanuit het verleden – Nederland nam niet deel aan de Eerste Wereldoorlog – geen ervaring met de enorme uitwerking die oorlog op burgers en militairen kon hebben. De algemene stemming was er een van 'vooruit kijken', een houding die de veteranen zelf vaak ook wilden en moesten aannemen. Daarbij was de welvaart in de naoorlogse jaren niet groot, en moest iedereen hard werken om het hoofd boven water te houden.

Dit leidde tot een maatschappelijke druk om de oorlog te vergeten, die enkele auteurs benoemen als een 'conspiracy of silence'.³ De samenleving als geheel was niet ontvankelijk voor de ervaringen van de veteranen, terwijl oorlogen wel nationale gebeurtenissen zijn, en dus vragen om een collectieve interpretatie.

In feite ontbrak deze collectieve interpretatie. In deze sfeer was er nauwelijks ruimte voor herdenken, wat gold voor 4 mei, de dodenherdenking, maar ook voor de vijfde mei als bevrijdingsdag.

Deze druk om te vergeten gold des te sterker voor de militairen die vaak verplicht naar Nederlands-Indië waren gezonden. Zij konden na terugkomst hun verhalen helemaal niet kwijt. Hier ging het bovendien in twee opzichten om een pijnlijke herinnering voor het land: een nederlaag en een verkeerde inschatting door de politiek om de oorlog te voeren. De ingezette militairen kwamen na de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland, waar voor hun verhalen nauwelijks belangstelling bestond.

Confrontatie

Het zwijgen na de Tweede Wereldoorlog had misschien ook te maken met wat het verhaal kan oproepen bij degene die luistert. De verhalen van overlevenden, van welke groep ook, zijn vaak ondraaglijk. Ze confronteren de luisteraar met zijn eigen kwetsbaarheid. De illusie van onkwetsbaar zijn wordt verstoord. Ook wordt het westerse beeld van de mens die invloed heeft op zijn levenslot doorbroken. Het is om deze redenen gemakkelijker een overlevende het zwijgen op te leggen. Door dit zwijgen wordt het feit dat het ook om een politieke geschiedenis gaat, ontkend. Daarmee ontkennen we de herinneringen van veteranen en negeren we hun behoefte aan erkenning en herstel.

Herinneringen

Toch heeft iedereen die extreme gebeurtenissen meemaakt hier zijn eigen herinneringen aan. De overle-

³ Swaan, prof. dr. A. de, De maatschappelijke verwerking van oorlogsverledens. Opstellen over de maatschappelijke, psycho-sociale en medische aspecten van de problematiek van oorlogsgetroffenen. In: Dane, J. (samengesteld door) *Keerzijde van bevrijding*, Van Loghum Slaterus, Deventer, in samenwerking met Stichting Icodu, Utrecht, 1984.

vende tracht zijn eigen belevenissen zo te ordenen dat er iets van een samenhang ontstaat, of althans een verklaring. De ervaringen vragen om interpretatie, en de interpretatie die we gebruiken hangt af van wat circuleert in de sociale context waarin iemand verkeert.⁴

Men zal bij het vertellen van zijn verhaal (onbewust) rekening houden met het collectieve beeld erover. Het maakt een groot verschil uit of een veteraan als bevrijder of als oorlogsmisdadiger wordt gezien door de publieke opinie, zoals ook Schoeman elders in dit nummer beschrijft.

Het beeld dat in de media geschetst wordt over een bepaalde periode, kan eenzijdig zijn, onwaar, of gericht op sensatie, en daardoor haaks staan op wat mensen zelf ervaren hebben en zich herinneren. Een sprekend en zeer recent voorbeeld hiervan is de maatschappelijke interpretatie van het Srebrenica-drama, waar de interpretaties van degenen die het meegemaakt hebben lijnrecht staan tegenover bepaalde opvattingen die in Nederland circuleren.

Discrepantie

Omdat in de jaren vijftig en daarna de maatschappelijke uitwisseling ontbrak, kon een discrepantie ontstaan tussen de grote schaal van de gebeurtenissen, en de kleine schaal van verwerking in intieme kring. Doordat er geen sprake was van een openbare verwerking, kon de oorlog een individueel probleem worden voor wie hem had meegemaakt. De Swaan en Withuis tonen aan dat een politiek probleem aldus kan verworden tot een medisch-psychoïatrisch probleem. De hulpverlening gaat daarbij als bufferzone functioneren tussen de particuliere en openbare sfeer. Want de spreekkamer is een veilige plek, waarin erkenning tot de professionele uitgangspunten hoort.

⁴ Withuis, J., *Communism as a mental survival strategy. The distortions of social memory*. Lezing in het kader van het ESTSS congres, Maastricht, juni 1997.

Ook Daniëli zegt dat 'sociaal zwijgen in de maatschappij leidt tot een zwijgen van de oorlogsgetroffenen zelf. Om de behoeften van oorlogsgetroffenen duidelijk te maken is een openbreken van dit zwijgen op nationaal niveau van belang'.⁵

De ontwikkeling van kennis over de ingrijpende gevolgen van traumatische ervaringen heeft in de jaren tachtig bijgedragen aan het openbreken van dit zwijgen en aan de erkenning van de positie van veteranen.⁶

Verantwoording

Pas in de loop van de jaren zestig kwam er echt aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Nog later, in de jaren tachtig, konden we gaan luisteren naar de ervaringen van Indiëveteranen en van burgers die uit Nederlands-Indië naar Nederland waren verhuisd. Pas in 1988 kwam er een monument voor gevallen in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea. De regering heeft pas in 1995 (!), in de persoon van premier Kok, de verantwoording genomen voor haar Indië-politiek, wat overigens voor de Indiëveteranen van zeer grote betekenis is geweest.

De veteranen van Srebrenica wachten nog op een dergelijke verantwoording. Het is voor hen te hopen dat zij geen tientallen jaren hoeven te wachten. (Dit geldt overigens ook voor de overlevenden en nabestaanden van de Herculesramp, maar dat valt buiten het bestek van dit artikel.)

Erkenning

In de Nederlandse samenleving is er op maatschappelijk en politiek niveau lange tijd nauwelijks oog geweest voor de verhalen en de problemen van veteranen, en deze tendens blijft zich

⁵ Daniëli, Y. (ed.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Plenum Press, New York en Londen, 1998.

⁶ Herman, J.L., *Trauma en herstel; De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1993.

voordoet. Daarmee is erkenning voor wat militairen gedaan hebben uitgebleven. De Stichting Dienstverlening Veteranen schrijft in dit licht:

*Bij de verwerking van de gevolgen van het dienen onder oorlogsomstandigheden, is de wijze waarop de omgeving reageert belangrijk. Het ondervinden van respect en waardering voor de bereidheid om in het belang van vrede en veiligheid in de wereld risico's te lopen is een voorwaarde om de nadelige gevolgen zo beperkt mogelijk te houden.*⁷

Erkenning is in deze context dus op te vatten als 'waardering van de maatschappij voor de inzet tijdens een uitzending'. Het is van belang om oog te hebben voor de speciale taken die militairen hebben verricht en de gevolgen die hieruit kunnen voortvloeien. Het huidige veteranenbeleid erkent dit belang en pleit voor erkenning van veteranen, door onder meer de nadruk te leggen op herdenkingen en op materiële en immateriële hulpverlening. Op deze wijze kan de bijzondere rol van veteranen gewaardeerd worden.

Withuis benadrukt het belang dat een erkenning niet algemeen is, maar dat het een specifieke erkenning betreft. Aan de ene kant moet iemands positie in het algemeen worden bevestigd, en aan de andere kant moet er aandacht zijn voor het unieke verhaal van elke persoon.⁸ Deze erkenning dient volgens ons een erkenning te zijn voor wat de militair tijdens de uitzending deed en hoe hij of zij dit heeft beleefd.

Erkenning moet naar onze mening losstaan van de politieke legitimering van de strijd en ook van de uitkomst in de zin van overwinning of verlies,

⁷ Beleidsplan spv, 1998-2002.

⁸ Withuis, J., Het verhaal van de een en het zwijgen van de ander. In: *Vier wijzen van omzien. Hulpverlening voor oorlogsgetroffenen in perspectief*. Van Gorcum & Comp B.V., Assen, 1994.

omdat dit factoren zijn die de verantwoordelijkheid van de afzonderlijke militairen overstijgen.

Een veranderende identiteit

Erkenning is ook nodig voor het feit dat iemand na het meemaken van een oorlog niet meer dezelfde is als daarvoor. Veteranen beschrijven hoe hun kijk op het leven door de oorlog is veranderd. In positieve zin hebben ze kameraadschap en mensenkennis opgedaan, hebben ze hun horizon verruimd en zijn ze sterker geworden. In negatieve zin kunnen ze gevoelsmatig zijn veranderd, bijvoorbeeld doordat ze er angsten aan hebben overgehouden, of omdat het 'gewone' leven zijn glans verloren heeft.

De oorlog kan het basale vertrouwen in anderen aantasten, of leiden tot cynisme. Iedereen verandert, maar ieder reageert op zijn eigen manier, een blauwdruk is hiervan niet te geven.⁹ Daarbij kan er sprake zijn van rouw om het verlies van kameraden, het verlies aan kansen en soms om het verlies van lichamelijke mogelijkheden. Over het algemeen misten de oudere veteranen hierbij de steun van overheid en samenleving en zijn ze daar verbitterd over.¹⁰

Soms zijn veteranen naast overlevende mogelijk ook 'dader' geweest in de zin dat door hun toedoen mensen zijn gesneuveld. Dit kan al dan niet in een direct gevecht of door het uitvoeren

van een militaire opdracht gebeurd zijn. Ook voor degene die dader is geweest geldt dat hij een nieuwe identiteit moet zoeken. Het feit dat hij een andere kant in zichzelf heeft leren kennen (namelijk dat hij kan doden), maakt dat hij hier achteraf mogelijk mee worstelt. Enerzijds hoort dit bij de militaire taak, en anderzijds moet hij als mens deze twee kanten in zichzelf integreren.¹¹

Bij deze worsteling zullen veteranen ook moeten kijken naar de verschillende factoren die op hun leven van invloed zijn, inclusief de historische context. Ze kunnen zichzelf dan beter plaatsen, zonder een (rigide) moreel oordeel te moeten vellen over goed en kwaad. Dit is belangrijk is om te komen tot een nieuwe levensvisie.

Betekenisverlening

Bovenstaande veranderingen hebben veel te maken met betekenisverlening. Hiermee bedoelen we dat het betekenis- en zingevingssysteem van iemand op de proef gesteld wordt. Fundamentele uitgangspunten kunnen worden aangetast, zoals de veronderstelling dat het leven goed en zin-

vol is, dat de oorlog de 'goede zaak' heeft gediend, dat je andere mensen kunt vertrouwen of dat je zelf waardevol bent.

De oorlog maakt iedereen een aantal illusies armer. Bij betekenisverlening gaat het niet om het herstel van illusies, maar wel om herstel van een reële kijk op het leven en op zichzelf. Er ligt dus een taak om zich te verzoenen met het leven dat nu eenmaal zo gelopen is.

Verzoening van mensen met zichzelf en met de ander is vaak verzoening met de herinneringen. Het verleden kan niet ongedaan gemaakt worden, maar wel verhaald en erkend. Dit laatste is het meest van belang. Het is voor veteranen belangrijk dat er erkenning kan zijn van de geldigheid van de eigen herinneringen door een ander. Hierdoor is het mogelijk om controle terug te krijgen over het gebeurde, ook al betekent dit niet altijd dat alles dan te begrijpen is. Dit principe is van groot belang voor herdenken.

Gedenken en getuigen

In het oorspronkelijke woord 'gedenken' staat niet zozeer het verleden

Afb. 6 De UNIFIL-herdenking in de Harskamp, Oldebroek, heeft een besloten karakter... (Foto: J. Morren, BNMO)

⁹ Hunt, N., *Remembering Normandy: The effects of the battle 50 years on*. Paper presented at the British Psychological Society's London Conference, december 1994.

¹⁰ Ploeg, H.M. van der & Weerts, J.M.P. (red.), *Veteranen in Nederland, Onderzoek naar de gevolgen van oorlogservaringen - Tweede Wereldoorlog - Politie Acties - Korea*. Swets & Zeitlinger Publishers, Lisse, 1995.

¹¹ Lifton, R.J., *From Hiroshima to the Nazi Doctors. The Evolution of Psychoformative Approaches to Understanding Traumatic Stress Syndromes*. In: Wilson, J.P. (red.) *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes*, p. 11-23, Plenum Press, New York en Londen, 1993.

centraal, maar een bewust, actief handelen vanuit het heden, gericht op de toekomst. Het gaat hierbij vooral om het trekken van consequenties uit het herinnerde. Verleden en toekomst komen zo bij elkaar. Gedenken kent dus een moreel verplichtende component.

Daarnaast is er sprake van een tegenwoordigstellend karakter. Hiermee wordt bedoeld dat we met de ogen van nu terugkijken naar het verleden, op zodanige wijze dat het betekenis krijgt voor de toekomst. Daarvoor is het nodig dat er getuigenis wordt afgelegd over het verleden. Hierbij gaat het niet om een historisch objectieve getuigenis, maar om een actuele persoonlijke ordening en interpretatie van herinnering: 'Weet wat er gebeurd is, opdat je aan de plicht die deze kennis met zich meebrengt niet voorbij zal gaan'.¹²

De betekenis van herdenken

Een herdenking is in de eerste plaats bedoeld als een manier om uitdrukking te geven aan gevoelens van verlies en rouw. We herdenken degenen die omgekomen zijn, en die ons dierbaar waren. In een oorlogssituatie, en tijdens een vredesmissie, is er vaak sprake van een bijzondere band tussen de militairen. Door het op elkaar aangewezen zijn, het gezamenlijk onder spanning leven en het samenleven op kleine oppervlakken kan al gauw een intense kameraadschap ontstaan.

Uit onderzoek onder veteranen blijkt dat veteranen de kameraadschap beschrijven als diepgaander dan vriendschappen, omdat zij gezamenlijk de dood van zo nabij hebben ervaren.¹³ Als een van de kameraden sterft, blijven de anderen achter met een grote leegte. Veel veteranen noemen het

sneuvelen van een kameraad de belangrijkste gebeurtenis in hun leven.¹⁴

Juist vanuit dit aangrijpende verlies hebben veteranen behoefte aan ceremoniën om deze overleden kameraden gemeenschappelijk te herdenken. Een herdenking waarin ruimte is voor het stilstaan bij de omgekomen kameraden kan een soort verbinding met hen tot stand brengen. Ook voor familieleden van militairen die omgekomen zijn, en voor hun kinderen en

worden als we zien wat er gebeurde na 1945, toen er gezwegen werd over de ervaringen uit de oorlog. Als het klimaat ontbreekt om openlijk over de ervaringen uit het verleden te spreken ontbreekt de collectieve acceptatie van wat er gebeurd is. Er kan dan geen ordening en interpretatie ontstaan van de persoonlijke en politieke context. De collectieve beeldvorming blijft hierdoor eenzijdig en ongenueanceerd.

De politieke geschiedenis wordt ont-

Afb. 7 Veteranen in Wageningen, 1995 (Foto: J. Morren, BNMO)

kleinkinderen is dit belangrijk. Door de namen te noemen van hen die omkwamen zijn zij als het ware weer even aanwezig. Dat maakt het voor achtergeblevenen mogelijk om gevoelens van verlies en rouw te beleven, en stil te staan bij de betekenis die deze mensen hadden en nog hebben in de herinnering.

Collectieve interpretatie

Een tweede betekenis van herdenken kan misschien het beste duidelijk

kend en daarmee de geldigheid van de ervaringen van veteranen. Hierdoor wordt het moeilijker om aan de ervaringen een plaats te geven, kan de 'verwerking' stagneren en kan verbittering en boosheid ontstaan.

Hiermee wordt een belangrijke functie duidelijk van herdenken, het bieden van een collectieve interpretatie, die overigens niet alleen in herdenkingen aan de orde is. Als een collectieve interpretatie ontbreekt, ontstaat er een vreemde discrepantie tussen de gebeurtenissen aan de ene kant en iemands persoonlijke gevoelens over deze gebeurtenissen aan de andere kant. Daardoor staat degene die ingrijpende ervaringen heeft meemaakt alleen. Daardoor kan oorlog een oorlog in jezelf worden. →

¹³ Hunt, 1994.

¹⁴ Harel, Z., Kahana, B., en Wilson, J.P., War and Remembrance. The Legacy of Pearl Harbor. In: Wilson, J.P. en Raphael B. (red.), *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes*. Chapter 22. p. 263-274. Plenum Press, New York, 1993.

¹² De Haan, I., De morele kracht van de blik. Over de ooggetuigen van Steven Spielberg. *Krisis, tijdschrift voor filosofie*, 72, Amsterdam, 1998.

Afb. 8 Canadese veteranen in Wageningen (Foto: J. Morren, BNMO)

Herdenken heeft dus een belangrijke functie, omdat het de individuele verhalen in een kader kan plaatsen. In die zin is een herdenking een verbinding tussen persoonlijke en collectieve herinneringen en opvattingen. De maatschappij laat zien dat ze oog heeft voor de ervaringen en voor het handelen van haar individuele leden voor de gemeenschap. Herdenken kan het collectieve verhaal beïnvloeden, door een genuanceerder beeld neer te zetten en het verhaal achter het gebeurde te laten zien.

Verleden en toekomst

Een herdenking heeft niet louter betekenis voor degenen die de gebeurtenis aan den lijve meemaakten, maar ook voor volgende generaties. Vanuit het heden kijken we met andere ogen terug op wat gebeurd is en wat niet meer ongedaan gemaakt kan worden. Door het gezamenlijk terugkijken en reflecteren op wat gebeurd is, kan een herinterpretatie ontstaan en kunnen verwachtingen, hoop en wensen voor de toekomst geformuleerd worden. En hierdoor kunnen we zin verlenen aan de ervaringen.

Om een actueel voorbeeld te geven: in deze tijd staan de opdracht en het effect van internationale interventies, en de Nederlandse inbreng daarin, nog

volop ter discussie. In deze discussie kunnen niet alleen individuen, maar ook de maatschappij in haar geheel, de ervaringen uit het verleden ter harte nemen om hiervan te leren voor de toekomst. Daarom is het ook wenselijk dat mensen van verschillende generaties aan een herdenking deelnemen. Ook volgende generaties kunnen gebeurtenissen uit het verleden

dan gedenken en meenemen voor de toekomst.

En de generatie die het heeft meegeemaakt kan zin ontleen aan het doorgeven van ervaringen. In die zin kan een herdenking een verbinding vormen tussen verschillende generaties en tussen verleden en toekomst. Een herdenking blijft dan niet louter een terugdenken, maar kan oproepen tot het voelen van verantwoordelijkheid en het daarnaar leven en handelen.¹⁵

Troost

Ten slotte is een belangrijk aspect van herdenken dat we dit gezamenlijk doen. Hoewel een ieder alleen staat in zijn eigen herinneringen en verdriet, is er op het moment van herdenken een intentie om dit verdriet te delen. Dit delen van verdriet kan steun en

¹⁵ Iersel, F. van, *Levend verleden. Bestaat er een verzoening van de herinnering?* Lezing gegeven op 12 maart 1998 op de studiedag 'Verzoening met herinneringen' van het OPOG, Oecumenisch Pastoraat Oorlogsgetroffenen in het BNMO-Centrum, 1998.

¹⁶ Johnson, D.R., Feldman, S., Lubin, H. en Southwick, S.M., *The Therapeutic Use of Ritual and Ceremony in the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder*. In: *Journal of Traumatic Stress*, vol. 8, no. 2. Plenum Publishing Corporation, New York, 1995.

Afb. 9 Herdenking bij het monument op de Grebbeberg, 1994
...verbinding tussen verschillende generaties... (Foto: BNMO/Centrum)

troost bieden. Zo lieten Johnson en anderen zien dat getraumatiseerde Vietnamveteranen het prettig vinden dat ook familieleden de herdenking bijwonen.¹⁶ Het blijkt belangrijk te zijn dat de omgeving ziet wat het de veteraan doet. Daardoor ontstaat meer begrip. Een herdenking kan dus een verbinding vormen tussen de mensen die gezamenlijk herdenken, vanuit welk perspectief dan ook.

De herdenking als ritueel

Een herdenking is een bijzondere vorm van een ritueel. Een ritueel is een vaste opeenvolging van symbolische handelingen, gericht op bepaalde onzichtbare dimensies, die vaak beter in symbolen dan in woorden kunnen worden uitgedrukt. Een ritueel biedt een structuur in moeilijke situaties en is daarmee veilig voor de betrokkenen. Het gaat altijd om beleving, om non-verbale communicatie, aangevuld met beperkte verbale communicatie. Doordat de woorden de rituele handelingen direct vergezellen en beschrijven, krijgen deze veel betekenis. En juist omdat de meest indrukwekkende gebeurtenissen in ons leven vaak vooral als beelden, geuren of geluiden in onze herinnering blijven, kan een herdenking hierbij goed aansluiten.

Waarden en gevoelens worden in het ritueel tot uitdrukking gebracht, zelfs als er niet over gesproken wordt. Een herdenking kent zoals gezegd een vaste structuur, met bepaalde muziekstukken, sprekers, krans- en bloemleggingen. De herdenking vindt plaats bij een bepaald monument dat verwijst naar de gebeurtenissen waar we bij stilstaan. De herdenking is als het ware een geobjectiveerde vorm van symbolische expressie.¹⁷

Het is juist deze geobjectiveerde vorm die mensen steun geeft. Door het nationale karakter wordt het col-

Afb. 10 Het delen van verdriet kan steun en troost bieden (Foto: SMG/KL)

lectieve aspect bekrachtigd. Een herdenking werkt in die zin als een krachtig ritueel, waarin diverse elementen van de beleving van en herinnering aan de oorlog kunnen samenkomen. Het verbindende karakter van een herdenking is hierbij van belang.

In onze visie draagt een herdenking als collectief ritueel bij aan het omgaan met oorlogsherinneringen. In herdenkingen worden symbolische verbindingen gelegd tussen schijnbaar onverzoenlijke facetten in het leven van de veteraan en zijn omgeving. Een herdenking verbindt het persoonlijke met het collectieve, verbindt overlevenden en gevallen, slachtoffers en ouders, verleden en toekomst.

Bovendien kan een verbinding ontstaan tussen oudere en jongere generaties, tussen de gemeenschap en haar getraumatiseerde leden, tussen actieve militairen en veteranen. Deze verbindingen kunnen zin geven aan gruwelijke ervaringen, troost en verlichting bieden, en het isolement verminderen. Voor veteranen kan het uitdragen van hun ervaringen bijdragen aan het voorkómen van oorlogsellende.

Juist daarom is het belangrijk dat een herdenking ook een onderscheid maakt in de verantwoordelijkheid

voor de politieke beslissingen uit het verleden en het individuele beleven van veteranen zoals trots, verdriet, verlies en veranderd zijn. Op deze wijze kan het herdenkingsritueel een helende werking hebben voor met name die veteranen die nog dagelijks gebukt gaan onder de zware last van de herinnering.

Compromis

Feitelijk is er geen structuur in onze cultuur om extreem geweld onder woorden te brengen. Het is vaak zo onbegrijpelijk, en staat zo buiten ons kader van beleven, dat dit nergens in past, dat we er geen woorden voor hebben.¹⁸ Met ingrijpende gebeurtenissen, pijnlijke herinneringen weten wij vaak geen weg. Herinneren is soms te pijnlijk en zwaar, en dan kan vergeten een middel zijn om te overleven. Verhoeven stelt zich de vraag hoe wij herdenken moeten bezien als het een poging is om niet te vergeten, terwijl het vergeten ook een poging is

¹⁸ Laub, D., en Auerhahn, N.C., Kennen en niet-kennen van ernstige psychische trauma's: Vormen van traumatische herinnering. Icode-Info: 94 - 3/4, pp. 55-79. Stichting Icode Utrecht, 1994.

¹⁷ Van Iersel, 1998.

om te overleven. Hij zegt:

Als wij herdenken proberen wij iets te doen wat wij nooit kunnen volbrengen. Dat moet het wel zijn wat ons op zulke momenten altijd zo ontroert en ons een gevoel van machteloosheid bezorgt. Wij willen de troost en het verdriet, de vergetelheid en de herinnering, wij willen overleven, en tegelijk het absurde voor de geest houden. We moeten dus tegelijk stilstaan en verdergaan, en we moeten leven met de dood, we moeten berusten in waar we ons het meest tegen verzetten. Daarbij ook nog de moeilijke taak dat we moeten vertrouwen dat het één keer is gebeurd en niet weer, en dat het niet zinloos is geweest.¹⁹

Hij noemt het dan ook een bijna onmogelijke opgave, een compromis tussen herinneren en vergeten. Een herdenking kan daarom alleen maar een poging zijn. We zullen de herdenking steeds moeten herhalen. We kunnen alleen maar herdenken vanuit een

¹⁹ Verhoeven, C., Een compromis tussen herinneren en vergeten. In: *Trouw*, 3 mei 1997.

Afb. 11 Veteraan tijdens herdenking te Roermond, september 1996

(Foto: SMG/KL)

steeds veranderend 'nu', een situatie waarin we nu leven en waarin we steeds opnieuw proberen betekenis aan het verleden te geven.

Toekomst

In het voorgaande hebben we geprobeerd de oorsprong, de functie en de betekenis van herdenken in beeld te brengen. Uitgaande van de betekenis van herdenken, kunnen we kijken naar de vragen over herdenken in de toekomst. Wat zijn de mogelijkheden om in de toekomst op zorgvuldige wijze om te gaan met herdenken?

- In de eerste plaats willen we een pleidooi houden voor een meer zichtbare cultuur van herdenken, zolang als daaraan bij (groepen in) de bevolking behoefte bestaat. Herdenkingen dragen bij aan een klimaat van openheid en reflectie, van leren van de geschiedenis en van verantwoordelijk zijn voor de toekomst. Hoe meer we de direct betrokken groeperingen actief betrekken bij de organisatie en vormgeving van herdenkingen, des te krachtiger zal de herdenking als

ritueel een helende werking hebben.

- In de tweede plaats willen we aanvoeren dat het belangrijk is om herdenkingen te organiseren op twee niveaus: het nationale en het 'lokale' niveau. Op nationaal niveau kan er aandacht zijn voor de formele maatschappelijke acceptatie en erkenning, op lokaal niveau kunnen we recht doen aan de verschillende belevenissen, aan de persoonlijke betrokkenheid en herkenbaarheid. Een herdenking nodigt uit tot het afleggen van verantwoordelijkheid over politieke keuzes (of deze nu achteraf juist of onjuist waren) en biedt daarnaast individuele personen de gelegenheid tot rouw, reflectie en verzoening.

- Het is van belang om de nationale herdenking voldoende herkenbaar te maken voor alle betrokken groeperingen. Daarnaast kan voor vredesmissies een plaats op nationaal niveau gevonden worden in aanvulling op de kleinschalige herdenkingen die reeds zijn ontstaan. Hierbij moeten we in de eerste plaats de (organisaties van) vredesmissieveteranen betrekken. Mogelijk is het in bepaalde gevallen zinvol om ook aandacht te besteden aan getroffen en aan de andere zijde.

- Wat de vorm betreft lijkt het gewenst om het vasthouden aan traditioneel bepaalde en maatschappelijk geaccepteerde vormen te combineren met meer eigentijdse vormaspecten. Die komen in de eerste plaats tot uiting in de keuze van muziek en teksten of van militair ceremonieel.

- Ten slotte, maar niet in de laatste plaats, is het van belang voor de interpretatie en de verwerking van onzegbaar leed, dat verantwoording over ons gemeenschappelijk verleden wordt afgelegd door het bevoegd gezag. Pas dan kan de poging om opnieuw betekenis te geven aan het verleden leiden tot verzoening met de herinneringen.

Het Veteraneninstituut

drs. H.W. de Swart – kolonel van de militair-psychologische en sociologische dienst*
drs. C.J. Thuijsman*

Inleiding

Mei 2000, de opening van het Veteraneninstituut in Doorn. Deze heuglijke gebeurtenis vormt zonder meer een nieuwe mijlpaal binnen het Nederlandse veteranenbeleid. Hoewel de aandacht voor veteranen¹ in Nederland de laatste jaren in een stroomversnelling is geraakt, mogen we veteranenzorg niet geheel als een historisch novum beschouwen. Prins Maurits en zijn opvolgers keerden bijvoorbeeld al in de zeventiende eeuw van tijd tot tijd jaargelden of eenmalige uitkeringen aan oorlogsveteranen uit, terwijl het Militair Invaliden Tehuis in Leiden en natuurlijk het KTOM Bronbeek reeds in de negentiende eeuw handen en voeten aan veteranenzorg gaven.

Ondanks deze voorbeelden van veteranenzorg uit een wat ver verleden, mogen we evenwel vaststellen dat de immateriële zorg voor, en de maat-

schappelijke erkenning van veteranen pas vele jaren na de Tweede Wereldoorlog op de politieke agenda terecht kwamen. Vele partijen – wij komen daar zo op terug – speelden en spelen daarbij een belangrijke rol.

De veteranenzorg in Nederland staat naar onze mening op een redelijk hoog niveau. Dit kan uit vier factoren worden verklaard. Allereerst de emancipatie van de 'oude' of traditionele veteranen van de Tweede Wereldoorlog, Indië en Korea (zie het artikel van M. Elands in dit nummer). Ten tweede, uit de (recente) aandacht voor de 'jonge' veteranen van VN- en NAVO-vredesoperaties (zie de bijdrage van J.R. Schoeman). Voor de derde factor, de (gedrags-)wetenschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot nazorg en veteranenzorg, kan de lezer het artikel van H.W. de Swart en A. Flach raadplegen in de *Militaire Spectator* van oktober 1999.² Ten slotte heeft Nederland zijn voordeel kunnen doen met buitenlandse ervaringen op het gebied van veteranenzorg. Over deze vierde factor schrijft drs. J.M.P. Weerts in dit nummer.

Dit artikel beschrijft de weg tot de oprichting van het Veteraneninstituut. Achtereenvolgens zullen we een korte schets geven van de vijf partijen die gezamenlijk het instituut gestalte geven, te weten de Bond van

Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers (BNMO), het BNMO-centrum, de Stichting Veteranen Platform (VP), de Stichting Dienstverlening Veteranen (SDV) en Defensie.

Vervolgens zullen we de recente ontwikkeling op het gebied van maatschappelijke erkenning op hoofdlijnen schetsen en de taken, organisatie en werkwijze van het Veteraneninstituut onder de loep nemen. Het artikel wordt afgesloten met een korte slotbeschouwing.

De BNMO

Na de bevrijding in 1945 komen ex-patiënten van 'Huize Kareol', een revalidatiecentrum voor Nederlandse militairen in Aerdenhout, weer bij elkaar voor steun en bijstand. Werk is in die moeilijke tijd voor een zwaar-gehandicapte nauwelijks te krijgen en de schadeloosstellingen van overheidswege voor bewezen diensten zijn zeer karig. Op 26 augustus 1945 besluit men daarom tot de oprichting van de Bond van Nederlandse Militaire Oorlogsslachtoffers. Naderhand vullen militair getroffen en Nederlands-Indië (1945-1949), de Koreaoorlog en alle strijdtoneelen die daarop nog zullen volgen, de BNMO-gelederen aan. Ook dient zich een flink aantal dienstplichtige militairen aan die in vredestand ietsel hebben opgelopen. In 1977 verandert de naam van de BNMO in Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers, maar de afkorting blijft dezelfde. →

* Hoofd Maatschappelijke Dienst Defensie respectievelijk plaatsvervangend directeur Stichting Dienstverlening Veteranen. De auteurs baseren dit artikel met name op de *Blauwdruk Veteraneninstituut*, waaraan door alle bij het Veteraneninstituut betrokken partijen is bijgedragen.

Onder 'veteranen' wordt verstaan: *alle gewezen militairen met de Nederlandse nationaliteit die het Koninkrijk hebben gediend in oorlogsomstandigheden of daarmee overeenkomende situaties, inclusief vredesmissies in internationaal verband. Met nadruk wordt hierbij inbegrepen het personeel van het voormalig Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) en het vaarplichtig koopvaardijpersoneel uit de Tweede Wereldoorlog.*

² H.W. de Swart en A. Flach, Psychologische begeleiding rond uitzendingen. MS 168 (1999) (10) 542-549.

Dankzij succesrijke geldinzamelingsacties in de jaren vijftig kan in Doorn in 1958 een wooninstelling voor zwaar-gehandicapte leden worden geopend. Ook ijvert de BNMO voor betere militaire pensioenregelingen. In 1983 wordt in Doorn, naar Fins voorbeeld, een instituut voor nazorg in gebruik genomen, dat bekendheid krijgt als het BNMO-Centrum. Enkele jaren later, in 1988, worden de reeds bestaande bungalows en een reeks nieuwe appartementen ondergebracht in het BNMO-woonoord.

Samen met het BNMO-bonds-bureau,

voor lidmaatschap is de dienstverbanderkenning van het ministerie van Defensie. Betrokkene heeft dan in en door de militaire dienst een blijvende lichamelijke en/of geestelijke aandoening opgelopen. De leden zijn verdeeld over vijftien regionale afdelingen die vanuit het BNMO-bonds-bureau worden ondersteund. Ook kunnen leden een beroep doen op het bonds-bureau voor voorlichting of juridische bijstand op het gebied van de militaire wet- en regelgeving; een terrein waar op de BNMO een grote expertise bezit. De activiteiten van de BNMO worden

Het BNMO-Centrum

Het BNMO-Centrum is in 1983 opgericht door de BNMO en stelt zich ten doel het geestelijk en lichamelijk welzijn van BNMO-leden en andere in aanmerking komende veteranen te bevorderen. Het BNMO-Centrum verzorgt nazorgprogramma's. De centrale methodiek daarbij is die van de ondersteuningsgroep, ook wel aangeduid als lotgenotengroep. Dit is een vorm van groepswork waarin mensen met een vergelijkbare problematiek of in een vergelijkbare situatie, onder leiding van professionele begeleiders, elkaar ondersteunen bij het verlichten en zo mogelijk oplossen van het betreffende probleem. Zo'n groep helpt deelnemers om problematiek te beheersen of stress-veroorzakende situaties aan te kunnen.

Lotgenoten

Van het begin af aan is in het BNMO-Centrum sprake van lotgenotencontact. Daarin treedt in twee fasen een proces van professionalisering op. De eerste fase valt in de jaren tachtig, wanneer professioneel opgeleide medewerkers worden aangetrokken voor de nazorgactiviteiten. De tweede fase begint in de jaren negentig, door nadrukkelijk en expliciet de theoretische onderbouwing en de vakinhoudelijke uitwerking van de programma's aan de orde te stellen.

In 1993 geeft het ministerie van Defensie een subsidie om de kwaliteit van de nazorgprogramma's te vergroten en te standaardiseren. Voorwaarde daarbij is dat veteranen in het algemeen van deze zorg gebruik kunnen maken, en dus niet alleen de BNMO-leden.

Nazorg

Per jaar ontvangt het BNMO-Centrum zo'n tweeduizend deelnemers aan de nazorgprogramma's: oorlogs- en dienstslachtoffers met hun partners, en ook weduwen. Een programma duurt vijf of tien dagen en er zijn zo'n 35 verschillende programma's. Deze kunnen in drie groepen worden onderverdeeld:

(1) programma's gericht op het ont-

Afb. 1 Koningin Juliana reikt de Militaire Willemsorde (mwo4) uit aan majoor J.N. Mulder (Foto: SMG/KL)

komt zo het huidige BNMO-complex tot stand, dat in de afgelopen jaren ook een thuisbasis werd voor tal van andere organisaties door het beschikbaar stellen van kantoor- en vergaderlocaties en een professionele administratieve ondersteuning.

Leden

Momenteel telt de BNMO zo'n zeven-duizend leden, onder wie ook weduwen van voormalige leden. Criterium

gefinancierd door de Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogsen Dienstslachtoffers (SFMO), die fondsen krijgt uit de bank-giroloterij, waardoor de onafhankelijke positie is gewaarborgd.

De BNMO heeft verder nog vijftien maatschappelijk werkenden in dienst, die de leden, maar ook andere in aanmerking komende veteranen, als hulpverleners tot steun zijn.

wikkelen van vaardigheden in het leren omgaan met psychosociale problematiek in relatie tot oorlogservaringen;

- (2) programma's gericht op het fysieke functioneren;
- (3) programma's gericht op het vergroten van zelfvertrouwen en zelfredzaamheid.

De opgedane kennis en ervaring worden toegepast en gebruikt bij onderzoekprojecten, bij bijzondere opvang- of terugkeerprogramma's georganiseerd door onderdelen van de krijgsmacht, en bij scholing en training van hulpverleners. Voor de generatie 'jonge' veteranen, te beginnen met die van het Nederlandse aandeel in UNIFIL (Libanon), heeft het BNMO-Centrum een op secundaire preventie en rehabilitatie gericht begeleidingsprogramma ontwikkeld en in uitvoering genomen. Kenmerk daarbij is de toegankelijkheid; het openstaan voor iedere veteraan en zijn of haar partner.

De Stichting Veteranen Platform

Het is nog maar ruim tien jaar geleden dat de Nederlandse veteranen zich maatschappelijk begonnen te profileren. Over de aanleiding doen verschillende verhalen de ronde. De één vertelt dat een foute interpretatie in de geschiedschrijving van prof. dr. L. de Jong over de 'Indonesische kwestie' en met name de paragraaf 'oorlogsmisdaden' de gemoederen bezighield; de ander zegt dat de beperking die de veteranen ondervonden om op 4 mei op de Dam in Amsterdam de gevallen militairen, hun kameraden, te herdenken, mede de oorzaak was. Weer anderen noemen het gegeven dat met name de Indiëveteranen de pensioengerechtigde leeftijd bereikten en dat ze zich, omziend naar het verleden, realiseerden dat er toch wel erg veel te bepraten was. Zeer veel veteranen waren in ieder geval van mening dat onvoldoende recht werd gedaan aan waardering, respect en erkenning, en al snel begrepen veteranenorganisa-

ties dat zij zich moesten bundelen om aandacht te krijgen voor hun wensen.

Politieke signalen

De toenmalig minister van Defensie, dr. W.F. van Eekelen, ving de politieke signalen op en vroeg drs. D.F. van der Mei om hem als 'Vertrouwensman Oud-Militairen Indiëgangers' in samenspraak met betrokkenen te adviseren over de aard en omvang van de problemen van de veteranen en de verantwoordelijkheid van de overheid. In februari 1989 kwam zijn rapport uit: *Dienstvervulling onder buitengewone en zeer moeilijke omstandigheden*. De aanbevelingen omvatten de roep om 'behoefte aan erkenning' en om 'aandacht voor de specifieke immateriële en materiële problematiek'.

Dat was blijkbaar niet aan dovemansoren gezegd, want de ambtsopvolger van Van Eekelen, minister A.L. ter Beek, zond de Tweede Kamer in 1990 de nota *Zorg voor veteranen in samenhang*, waarin hij de hoofdlijnen voor een veteranenbeleid ontwikkelde. Het parlement ging akkoord en de verdere beleidsontwikkeling kon van start gaan.

Intussen hadden de veteranen zelf uiteraard niet stil gezeten. In 1989 staken vertegenwoordigers van een tiental organisaties op dit gebied de koppen bij elkaar, wat leidde tot de oprichting van de Stichting Veteranen Platform op 2 mei 1989, die al snel in intensief gesprek met de overheid raakte. Doel was aanspreekpunt te zijn voor overheid en samenleving; een dialoog op gang te brengen en een consistent veteranenbeleid te bevorderen. Die organisaties en hun voorlieden die deze zaak van de grond tilden, zagen hun inspanningen beloofd: op 27 mei 1999 vierde het VP het tienjarig bestaan als een overkoepeling van 39 veteranenorganisaties, die belangenbehartiging hoog in het vaandel heeft.

Eén front

Een zeer groot gedeelte van alle Nederlandse veteranenorganisaties werkt in het VP samen. Ieder behoudt

de eigen identiteit, maar samen vormen ze wel één front. Zo heeft de Nederlandse veteraan een stem gekregen en de overheid een toetssteen voor het beleid: er vindt regelmatig overleg plaats over beleidszaken met afgevaardigden van de minister van Defensie.

Wat nu alweer zo gewoon lijkt, werd vooral dank zij deze gecoördineerde aanpak tot stand gebracht. Die aanpak heeft geleid tot vele uitingen van daadwerkelijke maatschappelijke erkenning, zoals onder andere de herdenking in Roermond, in september, en de instelling van het Draaginsigne Gewonden. Problemen op het gebied van materiële zaken en nazorg werden bespreekbaar gemaakt en in veel gevallen aangepakt.

Toen en nu is het motto dat in 1989 gekozen werd, 'Eer en Nazorg', de vlag die de lading dekt. Er moet weliswaar nog veel gebeuren, maar de Nederlandse veteraan heeft inmiddels wel een duidelijke en verstaanbare stem gekregen.

De Stichting Dienstverlening Veteranen

De Stichting Dienstverlening Veteranen is weliswaar een autonome stichting, maar weet zich door middel van een convenant gebonden aan de Staat der Nederlanden. Ook de statuten van de SDV maken duidelijk dat de organisatie ondanks haar relatieve autonomie bedoeld is om als instrument van het ministerie van Defensie uitvoering te geven aan de zorg voor veteranen.

Het plaatsen van de zorg voor veteranen buiten het ministerie van Defensie was destijds een bewuste keuze. Het politieke klimaat van die tijd bracht de verantwoordelijke bewindslieden ertoe om dit beleidsterrein niet binnen de eigen organisatie uit te voeren, maar te kiezen voor een extern gepositioneerde SDV, waarin veteranen zelf een belangrijke rol spelen.

Om de invloed vanuit het ministerie op de werkzaamheden van de SDV te

kunnen uitoefenen, kent het ministerie drie sturingsmiddelen. In de eerste plaats bepaalt het convenant tussen SDV en het ministerie de vorm en inhoud van de werkzaamheden, terwijl bovendien wijziging in de statuten van de SDV goedkeuring van de minister behoeft. In de tweede plaats treedt de directeur Plannen en Beleidsontwikkeling tevens directeur Veteranenbeleid van het Directoraat Generaal Personeel op als adviseur van het SDV-bestuur. In de derde plaats kan het ministerie sturing geven door controle en fiattering van het beleidsplan en de daaraan gerelateerde begroting en jaarrekening.

Achtergrond en historische ontwikkelingen

Om de ontwikkeling tot de oprichting van het Veteraneninstituut vanuit een historisch perspectief te kunnen begrijpen, zullen we de relevante nota's en brieven kort weergegeven. Hiermee zal ook de rol van de vijfde partner in het Veteraneninstituut, het ministerie van Defensie, duidelijk worden.

- Het rapport *Dienstvervulling onder buitengewone en zeer moeilijke omstandigheden* (1989)

Voor de beleidsvorming vormt het op verzoek van de toenmalige minister Van Eekelen geschreven eindadvies van de Vertrouwensman Oud-Militairen Indiëgangers een markant startpunt. De aanbevelingen uit zijn rapport zijn onderverdeeld in drie groepen: de behoefte aan erkenning, de specifieke immateriële problematiek, en de materiële problematiek.

In deze aanbevelingen wordt de basis gelegd voor de oprichting van de SDV. Drs. Van der Mei bepleit een aanspreekpunt voor veteranen. De nota vormt de opmaat tot de kerntaken van de SDV, waar de Vertrouwensman schrijft:

dat moet worden bevorderd dat de specifieke kennis over de omstandigheden waaronder oud-militairen

Indiëgangers hebben gediend en over de aard van de betreffende immateriële problematiek wordt overgedragen aan hulpverleningsinstanties in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening.

Deze uitspraak verwijst naar de behoefte aan een intermediaire rol tussen veteranen en hulpverleningsinstellingen; een rol die pas later, in de nota van 1990, nader wordt ingevuld.

- De nota *Zorg voor veteranen in samenhang* (1990)

De reactie op het rapport van Van der Mei wordt gevormd door de nota *Zorg voor veteranen in samenhang*, die op 26 maart 1990 wordt uitgebracht door minister Ter Beek. Deze nota werkt de aanbevelingen uit het rapport van Van der Mei uit.

Voor wat betreft de maatregelen ten aanzien van de erkenning wordt onder meer aangegeven dat een commissie onder voorzitterschap van prof. dr. P. Thoenes zal worden ingesteld om nader te onderzoeken op welke wijze de maatschappelijke erkenning van veteranen inhoud kan krijgen.

Voor wat betreft de maatregelen voor de immateriële hulpverlening wordt de oprichting van de SDV aangekondigd. De nota verwoordt haar kerntaken als volgt:

(...) de in ons land aanwezige hulpverleningsmogelijkheden voor veteranen beter toegankelijk maken (...).

Ook omschrijft de nota de rol van de stichting als een 'intermediaire rol' en zegt zij voorts dat de SDV zelf geen langdurige individuele begeleiding of behandeling biedt.

Daarvoor bestaan immers andere instanties. Wel kan de stichting de hulpvragen opvangen en verhelderen en via zorgvuldige verwijzing de hulpvragers naar de juiste instelling of persoon begeleiden. Daarbij hoort ook dat wordt nage-

gaan of de hulpvraag daadwerkelijk wordt opgelost.

Taken

Heel concreet somt de nota de volgende taken op:

- a. informatie, voorlichting en bemiddeling;
- b. (kortdurende) sociaal-emotionele ondersteuning en opvang;
- c. medisch advies en verwijzing met begeleiding naar medische of psychische hulpverlening elders;
- d. begeleiding bij het indienen van verzoeken om invaliditeitspensioen en/of voorzieningen bij de militaire pensioenadministratie;
- e. ondersteuning van het vrijwilligerswerk van veteranenorganisaties;
- f. bijdragen aan bundeling en overdracht van specifieke kennis en ervaring naar de algemene hulpverlening.

Later, op 3 november 1995, worden de taken voor de SDV vastgelegd in een convenant tussen Defensie en de SDV. De SDV blijkt in staat de haar opgedragen taken uit te voeren. Het verschijnen van het veteranentijdschrift *De Opmaat*; het uitgeven van de Veteranenpas en de daarmee samenhangende faciliteiten – waaronder het vrij vervoer naar Open Dagen en reünies – zijn enkele van de activiteiten die door de veteranen zeer worden gewaardeerd. Een substantieel deel van de werkzaamheden van de consultants en overige medewerkers bestaat uit intermediaire activiteiten. De SDV vormt aldus een belangrijk aanspreekpunt voor veteranen.

- Het rapport *Veteranen. Een nieuwe dialoog met overheid en samenleving* (1991)

De nota *Zorg voor veteranen in samenhang* kondigt in 1990 de commissie-Thoenes aan. Deze commissie dient na te gaan op welke wijze de maatschappelijke erkenning kan worden bevorderd. De commissie heet dan ook 'commissie maatschappelijke erkenning veteranen'. De rapportage verschijnt in januari 1991.

De aanbevelingen zijn tamelijk veelomvattend. De commissie spreekt over het uitbouwen van de beoogde stichting (de SDV) tot een instituut met een ruimere taakstelling, die ook de bevordering van de maatschappelijke erkenning omvat. Dit instituut zou zich tevens moeten bezighouden met de beeldvorming in de Nederlandse samenleving, waartoe taken zouden moeten worden toegevoegd in de sfeer van public relations, voorlichting en wetenschappelijk onderzoek. Dit is het eerste moment waarop de behoefte aan een Veteraneninstituut wordt onderkend, maar dan bestaande uit de SDV in uitgebouwde vorm. Vanuit een dergelijk instituut zou in goed overleg moeten worden samengewerkt met reeds bestaande organisaties waarvan met name worden genoemd: de Stichting Veteranen Platform; de BNMO; het ICODO (Informatie- en Coördinatie-orgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen) en de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht.

De commissie-Thoenes geeft hiermee blijk van een vooruitziende blik. Haar rapport heeft niet geleid tot een principiële herziening van de voornemens uit de nota *Zorg voor veteranen in*

samenhang. Wel heeft de minister de aanbeveling van de commissie – om het beleidsterrein van de maatschappelijke erkenning op te dragen aan de SDV – overgenomen.

• *De Nazorgbrief (1996)*

Het onderwerp nazorg komt op 31 oktober 1996 weer op de politieke agenda, zij het dat er dan een toch tamelijk principiële accentverschuiving heeft plaatsgevonden naar de nazorg rond *out-of-area* operaties. Aanleiding voor *De Nazorgbrief* van de minister van Defensie is het Algemeen Overleg met de Tweede Kamer op 5 juli van dat jaar over onder meer het zorgbeleid in het algemeen en het nazorgbeleid voor sinds 1991 bij vredesmissies uitgezonden militairen in het bijzonder. Deze brief beschrijft immers de *state of the art* van het beleid en bevat tevens een aantal nieuwe voorstellen, waaronder een in te stellen telefonische helpdesk bij de Inspecteur-Generaal Krijgsmacht (IGK), die ook Inspecteur der Veteranen is.

Deze brief onderkent de behoefte aan onderzoek naar de toekomstige ontwikkelingen in de zorgbehoefte van

veteranen en hun gezinsleden, en noemt de eisen waaraan een adequate zorgorganisatie nu en in de toekomst zou moeten voldoen. Dat onderzoek is in 1996-1997 uitgevoerd door de Vrije Universiteit onder circa 3500 'jonge' veteranen en circa duizend gezinsleden.

In het onderzoek is ook aandacht besteed aan de zorginstellingen die bij de veteranenzorg zijn betrokken. Het onderzoek is begeleid door de commissie-Tiesinga I, onder leiding van mevrouw J.L.E.M.W.R.R. Tiesinga, voormalig lid van de Eerste Kamer.

• *Het rapport Deelname aan vredesmissies: gevolgen, opvang en nazorg (1997)*

In mei 1997 presenteert de commissie-Tiesinga I haar rapport aan de toenmalige staatssecretaris van Defensie, J.C. Gmelich Meijling. In dit onderzoek staat de behoefte aan zorg en de gewenste zorgstructuur centraal. In de begeleidingscommissie waren niet alleen het ministerie van Defensie en de krijgsmachtdelen vertegenwoordigd, maar eveneens het BNMO-Centrum, het VP (in de persoon van drs. D.F. van der Mei) en de SDV.

De beleidsaanbevelingen van de commissie krijgen brede steun. Het mag – gelet op de voorgaande beleidsdocumenten en de uitslag van het onderzoek – geen verbazing wekken dat de vorming van een 'herkenbaar instituut voor veteranenzorg' één van de belangrijkste en meest verstrekkende aanbevelingen is. Het 'begeleid lotgenotencontact' moet – aldus de commissie – speerpunt in het zorgbeleid worden, terwijl zij eveneens de aansluiting tussen de zorg voor actief dienenden en de zorg voor postactieven als belangrijk punt van aandacht noemt. Voorts schenkt de commissie expliciet aandacht aan de partner en de familieleden van de uitgezonden militair. Tot slot introduceert zij het Kennis- en Onderzoekscentrum.

Als vervolg op de aanbevelingen van de commissie-Tiesinga I heeft de staatssecretaris van Defensie een

Afb. 2 W.L. Brugsma houdt een toespraak bij de presentatie van het veteranenmagazine *De Opmaat*, 1995 (Foto: Foto René van Bakel)

commissie ingesteld met de opdracht te adviseren over de haalbaarheid van een herkenbaar instituut voor veteranenzorg. Deze commissie heeft vastgesteld dat de maatschappelijke erkenning van veteranen de basis is van alle activiteiten op het gebied van veteranenzorg, en dat een goede samenwerking tussen betrokken partijen daarvoor een voorwaarde is. De commissie heeft vervolgens geconcludeerd dat de vorming van dergelijk instituut wenselijk én mogelijk is. De intenties van de partijen zijn vervolgens vastgelegd in een convenant (27 april 1998), waarbij de commissie wordt omgevormd tot een stuurgroep om de oprichting van een veteraneninstituut voor te bereiden.

• *De Veteranenbrief* (1998)

Op 17 april 1998 zet de staatssecretaris van Defensie de ideeën ten aanzien van de zorg aan jonge veteranen uiteen. De brief borduurt voort op het onderzoek van de Vrije Universiteit en op de aanbevelingen van de commissie-Tiesinga I. De bewindsman schenkt ruimschoots aandacht aan de eerder genoemde aansluiting tussen de zorg aan actief dienenden en postactieve militairen. Deze brief moet worden beschouwd als het politieke antwoord op de beleidsaanbevelingen van de commissie-Tiesinga I. In deze jaren staat zorg aan uitgezonden militairen volop in de (politieke en media-) aandacht, onder meer door de naweën van Cambodja (het Cambodja- of Junglesyndroom, dat veroorzaakt zou zijn door het gebruik van Lariam, een middel tegen malaria), en die van Lukavac (onder meer klachten aan de luchtwegen, die aan bodemvervuiling in Bosnië worden toegeschreven). De politiek heeft voor nazorg en veteranenzorg een gewillig oor.

Voor het huidige en toekomstige beleid is deze brief een belangrijk document. Het geeft niet alleen de stand van zaken weer, maar lijkt ook een afronding te zijn van een proces van denken over veteranen en (veteranen-)zorg dat begon bij het rapport Van der Mei uit 1989. Het bevat een

afgewogen visie over zorg en zorgstructuur voor actief en postactief personeel.

De staatssecretaris deelt de mening van de commissie-Tiesinga, *dat de herkenbaarheid van het aanspreekpunt voor veteranen verbetering behoeft*. De brief somt de volgende uitgangspunten voor een instituut voor veteranenzorg op:

- a. De ingang naar de defensie-hulpverlening dient binnen het instituut zichtbaar aanwezig te zijn.
- b. Groepsprocessen moeten worden gestimuleerd en worden gecombineerd met een actief individueel zorgaanbod.
- c. Doorverwijzing naar gespecialiseerde hulpverlening vindt plaats overeenkomstig de huidige procedures, maar met die gespecialiseerde hulpverlening wordt ook een nauwe wetenschappelijke band onderhouden teneinde de *know-how* op een hoog peil te houden.
- d. Ook voor het thuisfront van de veteraan moet bijzondere aandacht bestaan.
- e. Het instituut zal zich als kennis- en onderzoekscentrum voor de zorgverlening aan oorlogsgetroffenen en in het bijzonder de slachtoffers van vredesoperaties presenteren.

Het Veteraneninstituut

Taak en organisatie

De hiervoor besproken beleidsnota's en rapportages stonden dus aan de wieg van het Veteraneninstituut, dat is ontstaan als een samenwerkingsverband van vijf partijen (BNMO-Bond, BNMO-Centrum, VP, SDV en Defensie) die elk op hun eigen wijze invulling geven aan hun doelstellingen. Deze partijen willen door samenwerking synergiewinst boeken in de activiteiten ten behoeve van veteranen. In beleidsmatig opzicht zijn er dus drie factoren die bepalend zijn voor de taken die ofwel door de individuele

organisaties, dan wel gezamenlijk moeten worden uitgevoerd:

- 1. In de eerste plaats zijn er – gelet op de autonomie van de partners – statutair bepaalde taken die moeten worden uitgevoerd.
- 2. In de tweede plaats geeft *De Veteranenbrief* van 17 april 1998 aan welke beleidsmatig nieuwe ontwikkelingen het Veteraneninstituut in gezamenlijkheid vorm zal moeten geven.
- 3. In de derde plaats hebben de partners afspraken gemaakt in het op 7 juli 1999 getekende convenant. Deze afspraken zijn in meer of minder expliciete vorm uitwerkingen van de beleidsaanbevelingen uit *De Veteranenbrief* van 1998.

De drie hoofddoelstellingen van het veteranenbeleid hebben betrekking op de maatschappelijke erkenning, de materiële aspecten en de immateriële aspecten. Deze doelstellingen bepalen gezamenlijk de strategische richting van het Veteraneninstituut. Een activiteit behoort dus tot de kernactiviteiten van het Veteraneninstituut als die bijdraagt aan de realisatie van die hoofddoelstellingen.

De uitwerking van de strategie van het Veteraneninstituut en de algemene leiding ligt bij het Koepelbestuur, dat bestaat uit de voorzitters van de deelnemende partijen (voor Defensie de directeur Veteranenbeleid van de DGP), onder leiding van een 'neutrale' voorzitter, commandeur b.d. H.H.J. Ploeg.

De dagelijkse leiding is in handen van een Directiebestuur, dat bestaat uit de directeuren van de deelnemende partijen (voor Defensie een luitenant-kolonel van het bureau veteranenbeleid DGP).

Werkwijze

De werkwijze van het instituut ligt voornamelijk in de samenwerking tussen partijen. Dat ligt voor de hand, uit die samenwerking blijkt immers de meerwaarde van het instituut. De

activiteiten van het instituut worden hierna beschreven, aan de hand van passages uit *De Veteranenbrief* en het convenant.

De ingang naar de defensie-hulpverlening dient in het instituut zichtbaar aanwezig te zijn.

De *Veteranenbrief* zegt hier verder over:

Driekwart van de jonge veteranen heeft te kennen gegeven bij eventuele problemen bij voorkeur een beroep te doen op krijgsmachthulpverlening. Het is dus zonder meer noodzakelijk dat die hulpverlening in het Veteraneninstituut aanwezig is. Het is dan ook de bedoeling dat in het Veteraneninstituut een hulp-

Een kapitein-bedrijfsmaatschappelijk werker met uitzendervaring gaat kantoor houden binnen het Veteraneninstituut. Deze officier van de Maatschappelijke Dienst Defensie (MDD) beoordeelt vanuit zijn standplaats Doorn welke actie in het kader van zorg- en hulpverlening nodig is. Hij kan zonodig een beroep doen op de MDD-organisatie die regionaal gespreid in het land aanwezig is, in het bijzonder op de speciale bedrijfsmaatschappelijk werkers 'nazorg'. Hij fungeert ook als liaison tussen Veteraneninstituut en krijgsmachtdelen, en draagt zo bij aan een naadloze aansluiting van de zorg voor veteranen bij hetgeen voor actief-dienende militairen gebeurt.

In overleg met de hoofden van de Diensten voor Geestelijke Verzorging

aan het traject tussen de reünie (als vorm van zelfhulp en/of kameradenhulp) via eenzelfde soort contact, maar dan gestructureerd en onder deskundige begeleiding (het 'begeleid lotgenotencontact') naar de meer individuele vormen van therapie. Dit impliceert dat het Veteraneninstituut duidelijk herkenbaar moet zijn op de reünies voor veteranen, ook op die voor 'jonge' veteranen.

In samenwerking met of op verzoek van de krijgsmachtdelen kunnen programma's voor begeleid lotgenotencontact worden georganiseerd. In het verleden zijn daarmee (Libanon, Dutchbat-3) goede ervaringen opgedaan.

Doorverwijzing naar gespecialiseerde hulpverlening vindt overeenkomstig de huidige procedures plaats, maar met die gespecialiseerde hulpverlening wordt ook een nauwe wetenschappelijke band onderhouden teneinde de know-how op een hoog peil te houden.

In het convenant staat hierover vermeld dat:

(...) de afhandeling van hulpvragen op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg wordt geoptimaliseerd door de samenwerking tussen partijen en door nauwere aansluiting aan de hulpverleningsstructuur voor actief dienenden.

In de eerste plaats gaat het om de wijze van doorverwijzen voor verdere zorg van cliënten van het Veteraneninstituut naar externe hulpverleningsinstanties. Hiervoor zal het beginsel van de SDV van het 'begeleid verwijzen' (case-management) worden toegepast. Daarnaast gaat het om het optimaliseren van enerzijds de samenwerking tussen de zorgverleners binnen het Veteraneninstituut en anderzijds die met de externe (civiele en Defensie-) hulpverleningsinstellingen.

Ook voor het thuisfront van de veteraan moet bijzondere aandacht bestaan. →

Afb. 3 De ondertekening van het Convenant dat aan het instituut ten grondslag ligt (Foto:Hennie Keeris)

verlener van de militaire geestelijke gezondheidszorg en van het defensie maatschappelijk werk (met uitzendervaring) aanwezig zijn. Zij zullen directe hulp aan individuele veteranen kunnen leveren, maar zullen ook als liaison tussen het Veteraneninstituut en de krijgsmachtdelen kunnen functioneren. Zij kunnen er tevens toe bijdragen dat de zorg voor veteranen naadloos aansluit bij hetgeen voor actief dienende militairen gebeurt.

is ook voorzien in een part-time geestelijk verzorger met uitzendervaring.

Groepsprocessen moeten worden gestimuleerd en worden gecombineerd met een actief individueel zorgaanbod.

Dit is de tweede beleidsaanbeveling uit *De Veteranenbrief*. Hiermee wordt aansluiting gezocht bij de programma's van het BNMO-Centrum. Waar het dan om gaat, is invulling te geven

In het convenant wordt deze uitspraak uit *De Veteranenbrief* letterlijk overgenomen. Het is overigens een uitspraak die tamelijk verstrekkende consequenties kan hebben. Immers: tot nu toe is de zorg vanuit de krijgsmacht delen voor het thuisfront van de militair gericht op het organiseren en faciliteren van activiteiten rondom een uitzending. Het Veteraneninstituut staat nu voor de uitdaging daar een wezenlijke en nieuwe taak aan toe te voegen: het verlenen van zorg aan het thuisfront van de veteraan.

Onder 'thuisfront' wordt hier verstaan: de partner en de kinderen van de veteraan. Voor hen dient het Veteraneninstituut een aanbod te kunnen garanderen dat is toegesneden op hun behoeftes. Die behoeftes zijn echter nog niet volledig in kaart gebracht. Dit betekent echter niet dat er kan worden gewacht tot die behoefte tot in detail duidelijk is. Integendeel; ook zonder een scherpe inventarisatie van de behoeftes is het mogelijk om al in dit stadium na te denken over deze zorgverlening.

Bij thuisfrontcomités en tijdens midtermdagen voor partners en familie van uitgezonden militairen kan het Veteraneninstituut nu al zichtbaar maken wat het instituut later voor de veteranen en hun thuisfront kan betekenen. De zorg voor het thuisfront van veteranen kan ook gestalte krijgen binnen de programma's van het BNMO-Centrum. Ook voor partners en kinderen van veteranen zullen speciale programma's worden ontwikkeld.

Overige activiteiten

In het convenant wordt verder nog uitdrukkelijk stilgestaan bij de wijze waarop de hulpverlening vanuit het Veteraneninstituut gestalte zal moeten krijgen. Het maatschappelijk werk is een van de zeer in het oog springende werkvelden binnen het Veteraneninstituut waar de samenwerking tot uitdrukking zal moeten worden gebracht.

Het convenant streeft verder naar verbetering van de hulpverlening:

Ingericht wordt één centraal aanmeldingspunt, waarvan de personele bezetting wordt geleverd door deskundige medewerkers van elk der betrokken partijen. Het centraal aanmeldingspunt dient – volgens nader te stellen regels – zodanig te worden ingericht en toege-

rust dat cliënten en bezoekers (inbegrepen telefonische aanmeldingen en verzoeken) adequaat kunnen worden geholpen/afgedaan. Opgericht wordt een coördinatorenoverleg, waarin zitting hebben hoofd hulpverlening SDV, hoofd Maatschappelijk Werk/BNMO en de vertegenwoordiger van de Maatschappelijke Dienst Defensie. In dit coördinatorenoverleg worden (...)

Afb. 4 Een metselende staatssecretaris. Staatssecretaris Van Hoof legt de 'eerste steen' van het Veteraneninstituut
(Foto: Hennie Keeris)

de verzoeken met betrekking tot hulp- en/of zorgverlening gezien en gecategoriseerd en wordt bepaald welk der participerende partijen zal worden belast met de uitvoering van de hulpverlening.

In het hulpverleningsproces onderscheiden we achtereenvolgens: een receptie, met als taken informatievoorziening en doorverwijzing, het centraal aanmeldingspunt (CAP), het coördinatorenoverleg, het case-management voor zorgverlening binnen en buiten het Veteraneninstituut, en het maatschappelijk werk in en vanuit het Veteraneninstituut.

De receptie

De receptie is de eerste instantie die als vraagbaak en als verwijzingsinstrument zichtbaar en hoorbaar het beeld naar buiten toe zal gaan bepalen. Dit betekent dat een groot deel van de vragen door telefonisten beantwoord worden. Vragen over hulpverlening of de wat ingewikkelder dienstverleningsvraagstukken worden doorgeschakeld naar de maatschappelijk werker die op die dag de telefonische opvang verzorgt. Vragen op het gebied van zorg, waarvoor meer materiedeskundigheid nodig is, worden doorverbonden met het CAP.

Het centraal aanmeldingspunt

Het covenant besteedt ook uitvoerig aandacht aan de afhandeling van hulpvragen op het gebied van de geestelijke gezondheid.

Het inrichten van een dergelijk 'front-office' is een voor de hand liggend samenwerkingsproject: daardoor wordt immers naar buiten toe een duidelijke ingang tot de zorg vanuit het Veteraneninstituut gepresenteerd.

Het CAP zal worden bemand door maatschappelijk werkers van BNMO-Bond, SDV en MDD. Aan het Veteraneninstituut gerichte schriftelijke verzoeken om hulp- of dienstverle-

ning worden eveneens door het CAP in behandeling genomen.

Indien een verzoek niet schriftelijk of telefonisch kan worden afgedaan, wordt het door het CAP ingebracht in het coördinatorenoverleg, waar wordt bekeken welke hulp- of dienstverlening noodzakelijk is en door wie deze kan worden geleverd.

Het coördinatorenoverleg

De kerntaak van het coördinatorenoverleg is het centraal uitwisselen van informatie:

- het bespreken en verdelen van de casussen;
- het bespreken van verwijzingen en het verloop van het daaraan gerelateerde case-management;
- het signaleren van nieuwe ontwikkelingen en deze vertalen in bijstellingen van de werkwijze en het doen van beleidsvoorstellen aan het directiebestuur;
- het monitoren van cliënten die 'shoppen' (gebruik maken van meerdere hulpverleners, vaak zonder dit te melden);
- het zorg dragen voor inzichtelijke en uniforme verwijscriteria;
- het onderhouden van contacten met de hulpverleningsinstellingen waarnaar wordt doorverwezen.

Het coördinatorenoverleg zal samenwerken met de werkgroep GGZ-veteranen. Dit coördinatorenoverleg fungeert tevens als indicatieteam voor doorverwijzing naar externe instanties.

Case-management

Het is van belang dat de stand van zaken in het hulpverleningstraject van elke cliënt op elk moment bekend is. Dit geldt niet alleen voor cliënten die extern zijn doorverwezen (het zogenaamde begeleid doorverwijzen), maar eveneens voor cliënten die binnen het Veteraneninstituut worden

geholpen. Periodiek wordt met de cliënt en zo nodig met de hulpverlener(s) contact onderhouden om de voortgang te monitoren.

Maatschappelijk werk

Het maatschappelijk werk binnen het Veteraneninstituut kent vier kerntaken: psychosociale hulpverlening, materiële hulpverlening en informatieverstrekking, onderzoek en rapportage, en signalering en preventie. Vanwege de organisatie, toerusting en regionale spreiding is de BNMO-Bond bij uitstek geschikt om het maatschappelijk werk te coördineren dat vanuit het Veteraneninstituut zal worden aangeboden aan de veteranen en hun thuisfront. Cliënten die aangeven in zee te willen gaan met een bedrijfsmaatschappelijk werker van Defensie zullen daartoe in de gelegenheid worden gesteld.

Maatschappelijke erkenning, pr & voorlichting

Maatschappelijke erkenning en voorlichting worden beide expliciet in het convenant genoemd. Uiteraard draagt de oprichting van het instituut zonder meer al bij aan de maatschappelijke erkenning van veteranen. Concrete vraagstukken met betrekking tot die erkenning krijgen op projectmatige wijze gestalte. Ook hier wordt gestreefd naar maximale samenwerking tussen partijen. Op het gebied van pr wordt ook gedacht aan moderne communicatiemiddelen als internet.

De veteranenadministratie

In de veteranenbrief wordt hierover het volgende gezegd:

De commissie-Tiesinga heeft aanbevolen een veteranenadministratie in te richten. In goed overleg met de krijgsmacht delen wordt thans gewerkt aan een plan om die administratie zo goed mogelijk te laten aansluiten op de personeelsregistraties van actief dienenden, om meer duidelijkheid te verschaffen over juiste aantallen en om te voorkomen dat er veteranen tussen wal en schip vallen. →

Afb. 5 Het Veteraneninstituut te Doorn vanuit de lucht gezien
(Foto: Vliegbasis Soesterberg)

Naar verwachting zal het Veteraneninstituut die veteranenadministratie gaan voeren. Dit wordt thans uitgewerkt, waarbij in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de beperkingen die de privacywetgeving hierbij oplegt.

Het Kennis- en Onderzoekscentrum
Het Kennis- en Onderzoekscentrum (KOC) neemt een aparte en opvallende plaats binnen het Veteraneninstituut in. De veteranenbrief zegt daarover:

Het instituut zal zich als kennis- en onderzoekscentrum voor de zorgverlening aan oorlogsgetroffenen en in

het bijzonder de slachtoffers van vredesoperaties presenteren, door internationale contacten, lezingen en publicaties. Hierbij zal de nadruk liggen op gedragswetenschappelijk en militair-historisch onderzoek. Met onderzoeksinstituten binnen en buiten Defensie, in binnen- en buitenland, zullen goede contacten moeten worden onderhouden.

In het convenant wordt dit als volgt uitgewerkt. Tot de taken van het wetenschappelijk kennis en onderzoekscentrum behoren:

- het verzamelen van up-to-date

informatie die voor de positie van veteranen en voor de zorg voor veteranen en hun gezinsleden van belang kan worden geacht;

- het geven van informatie aan betrokkenen binnen en buiten de krijgsmacht;
- het stimuleren van onderzoek en het opstellen van aanbevelingen voor beleidsmakers en subsidieverstrekkers ten aanzien van te verrichten onderzoek over nazorg- en veteranenbeleid;
- het begeleiden van onderzoek dat in

het kader van het door het Koepelbestuur goedgekeurde onderzoeksprogramma van het KOC en/of in opdracht van Defensie elders wordt verricht;

- het onderhouden van nauwe wetenschappelijke banden, zowel nationaal als internationaal, met wetenschappelijke onderzoeks- en documentatiecentra en met instellingen op het terrein van de gespecialiseerde hulpverlening.

Het werkgebied van het KOC omvat drie aandachtsgebieden:

- * de maatschappelijke erkenning van veteranen;
- * de militair-historische en politiek-maatschappelijke context van conflicten waarbij veteranen zijn ingezet;
- * de gezondheid en het welzijn van veteranen en hun gezinsleden, alsmede de werking, inrichting en kwaliteit van zorg en nazorg.

Het KOC hanteert daarbij als uitgangspunt dat zoveel mogelijk gebruik wordt gemaakt van de beschikbare voorzieningen en instellingen die werkzaam zijn op een van de drie genoemde deelterreinen. Dit sluit goed aan bij de algemene gedachte achter het Veteraneninstituut, namelijk het genereren van meerwaarde door afstemming en samenwerking.

Het KOC kent in dit kader twee functies met een groot aantal daarvan afgeleide taken.

1. Het KOC is een centrum voor de verzameling en de verspreiding van (Nederlandse én buitenlandse) wetenschappelijke informatie; kennisoverdracht is dan ook een van de belangrijkste taken. Het KOC zal publicaties verzorgen en studiedagen en symposia organiseren. Als zodanig functioneert het ook als aanspreekpunt voor interne partners binnen het Veteraneninstituut en externe relaties (overige instellingen en organisaties).

2. Het KOC heeft een stimulerende

functie ten aanzien van wetenschappelijk onderzoek op de drie werkgebieden waarop het KOC zich beweegt. Het KOC houdt bij welk relevant onderzoek (nationaal en internationaal) wordt voorbereid of uitgevoerd, en volgt de voortgang en de resultaten daarvan. Ook kan het KOC, in samenspraak met de gebruikers, onderzoek initiëren.

Slotbeschouwing

Er is nog veel te doen. Waar het om gaat, is dat het Veteraneninstituut zo goed mogelijk inspeelt op de wensen en behoeften van veteranen, zorginstellingen en beleidsmakers. Die wensen en behoeften bepalen de strategie van het Veteraneninstituut. De feitelijke activiteiten moeten dan zo doeltreffend en doelmatig mogelijk tegemoetkomen aan de wensen en behoeften van de doelgroep en andere betrokkenen. Kortom: structuur volgt strategie.

Daarbij geldt het adagium: 'er is niet één manier van organiseren, maar niet elke manier van organiseren is even goed'.

In die zin zal het Veteraneninstituut gaandeweg (maar voortdurend) moeten kijken of en in hoeverre de gekozen organisatie en werkwijze adequaat zijn. Daartoe is niet alleen een evaluatie voorzien, maar zal ook in strategisch opzicht in de toekomst moeten worden gekeken.

Netwerk

Wanneer organisaties kiezen voor samenwerking in de vorm van een netwerk, is er sprake van een hergroepering van activiteiten, een toename van kwaliteit en een reductie van kosten. Het Veteraneninstituut is zo'n netwerk; een samenwerking tussen meerdere organisaties die zich verbonden weten door gemeenschappelijke doelstellingen.

Een dergelijk 'licht organisatorisch' netwerk is een uiterst effectieve en efficiënte manier van werken. Dat zelfs een belangengroepering – in de

rechtspersoon van het Veteranenplatform – daarvan deel uitmaakt is het 'Doornse poldermodel' ten top en schets de potentie die er in de netwerkopzet besloten ligt.

Als het gaat om de toekomst van het Veteraneninstituut ligt een fusie tussen de deelnemende organisaties – en dat idee valt zo hier en daar te beluisteren – dan ook wellicht minder voor de hand. Enerzijds omdat van de BNMO als vereniging niet mag worden verwacht dat zij zichzelf opheft. Anderzijds omdat het vanuit politiek oogpunt niet verstandig lijkt de uitvoering van het veteranenbeleid door de SDV – en daarmee de politieke verantwoordelijkheid voor de veteranenzorg – uit handen te geven. Maar bovenal omdat het de vraag zal zijn welke organisatievorm de meeste kwaliteit zal brengen.

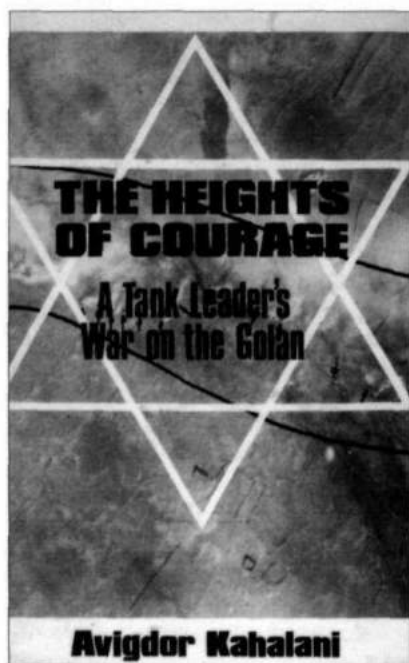
Wat wellicht meer voor de hand ligt, is dat een 'licht organisatorisch netwerk' uitgroeit tot een 'zwaarder organisatorisch netwerk', waarbij beleidsvoorbereiding, besluitvorming, uitvoering, implementatie en evaluatie steeds meer gemeenschappelijk worden uitgevoerd. Dat impliceert op termijn meer sturing vanuit het bestuur van het Veteraneninstituut, en de bereidheid van de deelnemende besturen daaraan maximaal mee te werken. Dát kon nog wel eens de ware uitdaging worden voor nu en voor de zeer nabije toekomst.

Desalniettemin, de oprichting van het Veteraneninstituut zoals het er nu staat, zowel de achterliggende filosofie als het gebouw met haar bewoners, is een forse stap in de goede richting!

Het boek van...

Kolonel K.A. Gijsbers*

The Heights of Courage - A tank Leader's War on the Golan

Door Avigdor Kahalani. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1984. Contributions in Military History, no.42. Vertaling van: OZ 77 ISBN 03 1324 543 6

OZ 77, codewoord 'moed', is de naam van het tankbataljon dat Kahalani leidde gedurende de Jom Kippoer-oorlog in 1973. OZ 77 beschrijft op onnavolgbare wijze de doorslaggevende betekenis van de mens in het

* De auteur was van juli 1999 tot 8 januari 2000 commandant van 11 (NL) Geniehelpbataljon KFOR en is thans werkzaam bij het Commando Opleidingen Koninklijke Landmacht.

De *Militaire Spectator* kent van oudsher boekbesprekingen. Voor dit themanummer heeft de redactie een aantal bekende Nederlanders uitgenodigd een boek te bespreken. De bespreking moest gaan over hét boek over het lot van militairen onder oorlogs- of daarmee gelijk te stellen omstandigheden en/of over de terugkeer van ingezette militairen in de vredessamenleving dat op de recensent grote indruk heeft gemaakt. De redactie hoopt dat deze besprekingen u zullen aansporen een of meer van de besproken boeken ter hand te nemen.

gewapend conflict. Het boek gaat over incasseringsvermogen, over leiderschap, over dood en verlies van vrienden, over het volgen van je commandant en je vrienden tot het uiterste, over ethische dilemma's en over toch standhouden terwijl je twijfelt aan het succes.

Training

Heights of Courage is het verhaal van een goed getraind tankbataljon en zijn commandant, die enige dagen voor het uitbreken van de Jom Kippoer-oorlog wordt gealarmeerd omdat het rommelt op de Golan. Inlichtingen geven aan dat mogelijk de Syriërs acties willen ondernemen om de Golan-hoogvlakte te heroveren. Tijdens de voorbereiding wordt het bataljon verrast door een luchtaanval van de Syriërs. Een overmacht aan luchtstrijdkrachten en een formidabele tankmacht, voor het eerst uitgerust met de T-62, valt in de nacht van 6 oktober aan. De Israëlische luchtmacht komt niet opdagen, naar later blijkt omdat ze in het zuiden is ingezet.

De Syriërs hebben technisch overwicht, omdat ze zijn uitgerust met infrarood apparatuur. Kahalani weet een heuvelrug gedurende de eerste nacht onder zware verliezen te behouden. Zonder noemenswaardig terreinverlies blijkt hij die nacht ten minste 180 Syrische tanks te hebben vernietigd. Na reorganisatie en enige verzorging, blijken de Syriërs de volgende nacht toch weer te kunnen komen. Tegen alle doctrines in, maar gedwongen door de schaarste aan troepen worden de tankeenheden

piecemeal ingezet tegen elke mogelijke doorbraak. Compagnieën worden uiteengerukt; vrijwillige reservisten komen van huis om met aangeslagen pelotons nieuwe eenheden te formeren en Kalahani te steunen.

Kameraadschap

Kenmerkend is ook dat Kalahani alles in het werk stelt om gewonden te bergen en af te voeren. Tegenstoten en zelf tegenaanvallen zet hij in om dit te bereiken. Na een tweede zware nacht lijkt het tij te keren. Onvoorstelbaar is het hoe de eenheid van Kalahani ondanks de zware verliezen het toch weet op te brengen stand te houden en vele Syrische tanks weet te vernietigen.

Ontegenzeggelijk is dit veroorzaakt door de goede, realistische training die zijn bataljon had doorstaan in de Negev. Dit was een van de lessen van de oorlog uit 1967. Maar ook de kameraadschap speelt een sleutelrol. Opvallend is dat vooral officieren, van pelotons- tot brigadecommandanten sneuvelen, omdat zij van voren leiden. Het is juist deze rol die het doorzettingsvermogen van de Israëlische eenheden bepaalt.

Nadat de vijand is gebroken, besluit de divisiecommandant onmiddellijk de vijand te achtervolgen bij de terugtocht. Dit is de enige manier om een goede onderhandelingspositie te verkrijgen. Het Syrische deel van de Golan wordt ingenomen en de vijand verder gebroken.

Hoewel Kahalani's eenheid sterk gesleten is en toe is aan recuperatie, moet hij toch door schaarste aan middelen de aanval inzetten. Hij hergroe-

peert en weet zijn mannen, die enige dagen niet geslapen hebben, te motiveren de aanval in te zetten, waarbij onder meer een mijnenveld moet worden doorbroken.

Uiteindelijk wordt op 13 oktober de uiterste positie bereikt. De Syrische divisies hebben in totale wanorde het hazenpad genomen. Euforie is er niet; de officers zijn groot geweest. Kalahani's grootste teleurstelling komt direct na het beëindigen van de operatie. Hij hoort dat zijn broer Emanuel, net getrouwd, is gesneuveld.

Voorbeeld

Voor mij heeft dit boek extra betekenis gekregen nadat ik samen met een Israëlische vriend en studiegenoot aan het US Army Command and General Staff College – ook Kalahani is een alumnus van dit college – ter plekke op de Golan het slagveld heb bekeken en met hem de tankslag tegen de Syriërs op me in heb laten werken bij het monument opgericht ter nagedachtenis aan de gevallenen.

Pas daar realiseerde ik mij hoe lastig het licht-heuvelachtige terrein is voor verdediging en hoe weinig dekkingsmogelijkheden het biedt. Ook begrijp je dan dat Kalahani als minister in het vorige kabinet van Israël onder geen beding ook maar een centimeter Golan aan Syrië wilde teruggeven. Daarvoor was te veel bloed gevloeid. Een bezoek aan het slagveld compenseert ook het enige minpunt van het boek: de kaartjes. Deze blinken uit door onduidelijkheid.

Oz 77, Heights of Courage is een must voor professionele militairen, actief dienend of reservist. Dat wat wij nooit kunnen beoefenen: de mentale hardheid, incasseringsvermogen en het handelen van commandanten onder de zwaarste omstandigheden, moet op zijn minst door militairen worden begrepen. Wij moeten een voorbeeld hebben om ons gedrag aan te toetsen. Voor mij is Kalahani dat voorbeeld.

W. Heij*

Trilogie Ant. P. de Graaff

De heren worden bedankt (ISBN 90 6135 410 2), De weg terug, (ISBN 90 5194 003 3) en Brieven uit het veld (ISBN 90 5194 030 0) door Anton P. de Graaff, Uitgeverij Van Wijnen, Franeker.¹

Al meer dan vijftig jaar 'in 't veld' Het gewapende conflict tussen Nederland en Indonesië duurde vier jaar (1945-1949). Deze lange periode was nodig om de Nederlandse regering ervan te doordringen dat Indo-

* De auteur is voormalig hoofd van de afdeling Humanistische Geestelijke Verzorging Defensie.

¹ De trilogie is uitverkocht en er zijn bij de uitgever vooralsnog geen plannen voor een herdruk. Wél zijn de afzonderlijke delen nog steeds leverbaar.

nesië nooit meer Nederlands-Indië kon worden. Op 27 december 1949 erkende Nederland eindelijk de onafhankelijkheid van Indonesië. Met als negatief saldo: 2.526 gesneuvelde, 2.225 door ongelukken en ziekten overleden militairen en ruim honderdduizend jongemannen naar huis gestuurd met een kater zo groot als morgen de hele dag.

De politieke leiders, de opdrachtgevers voor het sturen van troepen en het toepassen van georganiseerd geweld, hebben tot op heden weinig of geen blijk gegeven enige openheid over dit gewapende conflict en zijn uitwassen te willen geven. Dientengevolge voelden de verantwoordelijke militairen zich evenmin geroepen een boekje open te doen over deze periode. En aldus bleef deze oorlog als een tijdbom in de Nederlandse samenleving tikken.

De afgelopen jaren bleken met name ex-dienstplichtige militairen er behoefte aan te hebben hun ervaringen alsnog naar buiten te brengen. Verreweg het best verwoordde Ant. P. de Graaff de ervaringen van deze oud-Indiëgangers in zijn in 1990 als trilogie uitgegeven boek over het vergeten leger in Indië.

Oorlogsomstandigheden

'Ze weten niets, die ooms en tantes, vrienden en bekenden. Ze denken dat we hier liggen te zonnebaden, terwijl de zenuwen ons opvreten.' Dit schrijft de gediplomeerde sergeant-gewondenverzorger Ant. P. de Graaff in zijn dagboek dat hij bijhield gedurende zijn verblijf in Indië (1949-1950). De tekst van *De heren worden bedankt. Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950* (deel 1) volgt nauwkeurig dit dagboek van een oorlog tegen met name de eigen zenuwen.

De Graaff komt met de laatste lichte lichte in Indië aan (april 1949, drie maanden na de Tweede Politie Actie). Wie thuis in Holland veronderstelt dat het betrekkelijk veilig is voor de Nederlandse militairen in die periode, vergist zich. Uit het ten

geleide van J.A.A. van Doorn (auteur van onder andere *Ontsporing van geweld*) wordt dat duidelijk. In de gehele periode sneuvelen 2.526 Nederlandse militairen; tijdens de beide politionele acties 280. In de periode tot de eerste actie sneuvelen er maandelijks gemiddeld 23 militairen; in de periode tussen de acties lag het verliescijfer op 166 man per maand.

En nét midden in dit tijdvak begint Ant. P. de Graaff zijn Indiëtijd, de meest riskante periode van die vier oorlogsjaren.

In dit boek geen opsmuk en heldhaftigheid, maar een feilloze registratie van het gevaar, het riskeren van je leven, het wachten op niets, de afstand tussen officieren en soldaten, de verveling en vooral, steeds weer, de spanning. Betrouwbaardere verslagen uit de eerste hand kom je zelden tegen.

Therapie

De weg terug. Het vergeten leger toen en nu (deel 2), is als volgt opgebouwd. Allereerst geeft het weer wat negentien ex-Indiëgangsters ervaarden toen ze, na 37 jaar, Indonesië weer terugzagen. Twaalf van hen liepen dezelfde patrouille die ze in 1949

tientallen keren hadden gelopen en waarbij enkele maten waren gesneuveld. Deze tocht nu werd door de deelnemers als een therapeutisch proces ervaren. Tegenover deze actuele ervaringen plaatst de auteur opnieuw belevenissen uit het bewogen laatste Indiëjaar. Verspreid over het hele boek loopt het verhaal 'Serdadu Belanda' (Hollandse soldaat) over de wederwaardigheden van een Indiëbataljon. Ingevoegd 'om het verhaal voor alle oud-Indiëmilitairen leesbaar te maken'.

Voor mij is het, juist daardoor, nog veel meer geworden. Het verhaal over de ondervonden ellende, de angst en de kameraadschap is zo invoelbaar dat iedere militair, ongeacht tijd en plaats, veel in het beschrevene zal herkennen.

'We vochten alleen voor onszelf en voor onze kameraad, niet voor de regering, niet voor de zaak. Die oorlog was helemaal zinloos, hartstikke fout', zegt De Graaff in een aansluitend interview. Dat had net zo goed opgemerkt kunnen worden door een teruggekeerde Franse militair uit Algerije, óf een Amerikaan uit Vietnam óf een Rus uit Afghanistan. Het is de geschiedenis van 'de universele soldaat' die De Graaff in dit boek vertelt.

Verbittering

In *Brieven uit het veld. Het vergeten leger thuis* (deel 3) wisselt de auteur zijn authentieke dagboekantekeningen af met brieven van oud-Indiëgangsters en nabestaanden van gesneuvelden. Evenals zijn twee vorige boeken bevat ook dit deel sterk een toon van in de steek gelaten te zijn, van verbittering. In de proloog schrijft De Graaff: 'We kwamen terug, er werd niet naar ons gekeken, we kregen een paar tientjes gevarengeld, we mochten een nieuw pak kopen. We kregen zelfs een gratis abonnement op de trein voor een maand en verder was het: zoek het maar uit'.

De toonzetting van de dagboekantekeningen (april 1949 tot mei 1950) is over het algemeen mild. Wel geeft

hij er blijk van reeds in die tijd over een scherp opmerkingsvermogen te beschikken. Bijvoorbeeld met betrekking tot de snelheid waarmee gewonde inlanders door Nederlandse hospikken worden verzorgd ('eerst eten') of over de afwezigheid van deugdelijk PSU-materiaal (van een compagnie zijn twee pelotons 'vrijgesteld van appèl en marsen bij gebrek aan sokken en schoenen').

Het venijnige van dit derde deel klinkt vooral door in de andere helft van het boek, de brieven van oud-Indiëgangsters en de nabestaanden. Ronduit schrijvende zaken worden door deze mensen aangeroerd. Ik citeer: '... maar nog ieder nacht ben ik na een uur slaap in dienst'. Deze inmiddels zeventigjarige ex-dienstplichtige zit al meer dan vijftig jaar 'in 't veld'!

Hoge actualiteitswaarde

Ant. P. de Graaff heeft een trilogie over 'het vergeten leger' van vijftig jaar geleden geschreven die er zijn mag. Messcherp heeft hij de verbittering van duizenden verwoord over de wijze waarop de overheid met hen, na ingezet te zijn voor een smerige klus, is omgesprongen.

Slechts geschiedenis? Daar geloof ik niets van!

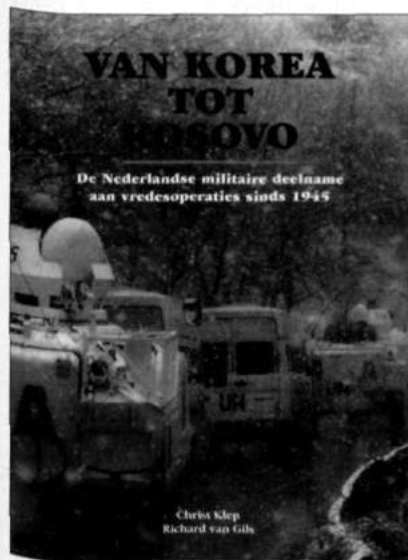
Er is geen enkele reden om aan te nemen dat de overheid leergeld zou hebben betaald met het gebeuren rond de Indiëveteranen. Dat betekent dat we er ernstig rekening mee moeten houden dat de militair van nu, wan-

neer de situatie zich zou herhalen, eenzelfde lot te wachten staat. Daarom heeft deze trilogie van Ant. P. de Graaff een grote actualiteitswaarde voor iedere militair van nu, en, naar ik vrees, nog vele generaties hierna.

Ant. P. de Graaff bedankt daarvoor!

Luitenant-generaal T. Meines*

Van Korea tot Kosovo

De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945.
Door C. Klep en R. van Gils, SdU
Uitgevers, Den Haag, 1999.
ISBN 90 1208 766 x

Wanneer op 23 november 1999 in de Prinses Julianakazerne in Den Haag het boek *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan*

* De auteur is ere-voorzitter van de Stichting Veteranen Platform.

vredesoperaties sinds 1945 wordt gepresenteerd, ervaar ik als een van de genodigden dat niet alleen als een prikkel tot *terugblik*, maar tevens als een reflectie op de *toekomst* van onze – sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog – gereactiveerde krijgsmacht. In die terugblik betrek ik ook de krijgsverrichtingen van onze krijgsmacht tezamen met het voormalig Koninklijk Nederlands-Indische Leger in het vroegere Nederlands-Indië, mede omdat in die periode (1945-1962) de Koreaoorlog valt.

Reeds tijdens genoemde presentatie maar vooral tijdens het lezen, herlezen en bestuderen van met name het historisch overzicht (deel 1) werd ik in hoge mate getroffen door de voortreffelijke wijze waarop de auteurs kans hebben gezien de *internationale inzet* van vredesoperaties in de afgelopen halve eeuw tot een vlot leesbaar 'hoogstandig' document om te zetten.

Een boekwerk van grote importantie, dat een periode omvat welke parallel loopt aan de opbouw, de groei en de nodige ontwikkelingen van onze huidige krijgsmacht. Het komt mij voor dat leden van de krijgsmacht die op welke wijze dan ook betrokken zijn danwel waren bij vredesoperaties dit boekwerk in hun bezit dienen te hebben met als aanbeveling het aan betrokkenen vanuit Defensie 'om niet' ter beschikking te stellen.

Kanttekening

Afgezien van deze aanbeveling hecht ik eraan vanuit mijn bestuurlijke functies in de veteranenwereld een enkele kanttekening te plaatsen die te maken heeft met de zorg voor gewezen militairen. Het zij toegegeven dat

de auteurs in het historisch overzicht, in hoofdstuk vier bij 'kwetsbaarheid, consolidatie en nazorg' op de bladzijden 141 tot met 144 aandacht hebben besteed aan zorgvraagstukken van het eerst sinds 1990 in ontwikkeling zijnde veteranenbeleid.

Maar... daar blijft het verder bij en ook in de epiloog (als narede) mis ik de onlosmakelijke relatie tussen 'uitzendingen naar vredesmissies' en *eer en nazorg* voor al diegenen die lijf en goed in de waagschaal stelden bij de uitoefening van hun functies bij vredesoperaties.

In toenemende mate bekruipt mij het angstige gevoel dat Defensie en de krijgsmacht (-delen) niet of nauwelijks lering trekken uit de *mensvraagstukken*, onder meer verkregen tijdens de inzet in Nederlands-Indië, Nieuw-Guinea, de Koreaoorlog en in Libanon, die van immense invloed (kunnen) zijn op uitzendingen.

Dat geldt met name vanaf 1990 en de daarop volgende jaren toen het in de rede had gelegen of had moeten liggen om een duidelijk en eenduidig voorwaardenscheppend beleid te formuleren, rechtstreeks verband houdende met de dienstverlating volgende op enige uitzending in vredesoperaties danwel anderszins.

Een krijgsmacht die per definitie als taken heeft het optreden in bondgenootschappelijk verband, in vredesoperaties, in humanitaire opdrachten, et cetera levert *mensen* af die bij dienstverlating recht hebben op de *veteranenstatus* met alle daaraan verbonden voorzieningen in de meest ruime zin.

Eer en nazorg van en voor veteranen van de krijgsmacht acht ik minstens even belangrijk als het helpen aan een nieuwe baan in de samenleving. Dat vraagstuk van eer en nazorg voor deelnemers aan vredesmissies mis ik als een integrerend deel in het boekwerk.

Erkenning

Maar ik mis dat vooral in de *Defensienota 2000* als richtsnoer voor het

functioneren van onze krijgsmacht in heden en toekomst.

Vanuit mijn optiek hoort het veteranenvraagstuk in principe thuis in elk beleid of beleidsvoornemen van Defensie. Het is daar een onvervreemdbaar deel van omdat aan het einde van het dienstverband van elke uitgezonden militair de betrokkene zich gedragen dient te weten door *maatschappelijke erkenning*,

verankerd in onze Nederlandse samenleving.

Ik pleit ervoor dat Defensie, mede op grond van het eigen veteranenbeleid, er goed aan zou doen om het onderhavige boekwerk *Van Korea tot Kosovo* ter hand te stellen aan alle dienstverlaters die op enigerlei wijze *deelgenoten* waren van vredesoperaties.

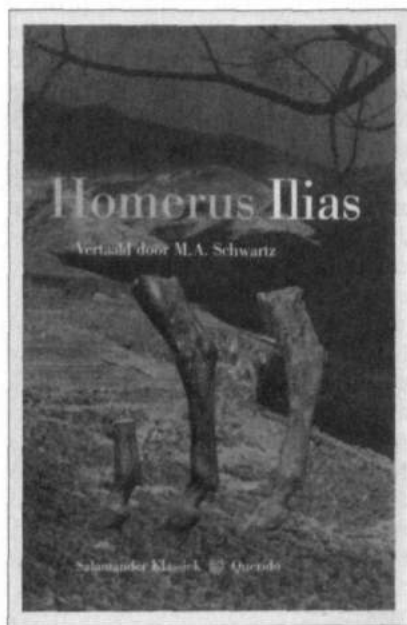
ven van dit boek zou ik aan mijn opdracht hebben voldaan. Toch meen ik ter illustratie een ander boek te mogen noemen en bespreken: *Om nooit te vergeten* van L.R. van Vliet, 1985 Ruinen. Het beschrijft hoe een jonge wachtmeester van de Koninklijke Marechaussee in Noord-Brabant betrokken raakt bij het krijgsgeweld van de Tweede Wereldoorlog. Hij maakt de nervositeit van de meidagen 1940 mee en zijn commandant krijgt de opdracht van hogehand te verplaatsen.

Hiermee begint een lange tocht, vergelijkbaar aan de opmars van het Griekse eiland Ithaca naar het in Klein-Azië gelegen Troje. Eerst wordt in Zeeuws-Vlaanderen verbleven, als laatste stukje onbezet Nederland in Europa. Als ook daar de strijd wordt opgegeven, gaat de tocht vóór de snel oprukkende Duitsers uit naar België en Noord-Frankrijk. In Normandië wordt halt gehouden.

In een kerkje wordt op zondag een Nederlandse 'marechaussee kerkdienst' geïmproviseerd. Uiteindelijk zet de 1-ste Divisie Koninklijke Marechaussee met een Nederlands schip vanuit Brest koers naar Engeland, waar aldus rond 200 militairen

Generaal-majoor C.N.J. Neisingh*

De Ilias en de Odyssee

Ilias, door Homerus. Vertaling:

M.A. Schwartz, Querido,
Amsterdam, 2000.

ISBN 90 2149 767 0

Odyssee, door Homerus. Vertaling:

M.A. Schwartz, Querido,
Amsterdam, 2000.

ISBN 90 2149 767 0

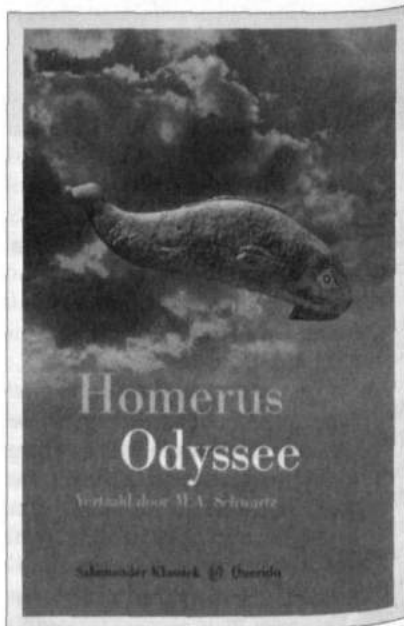
De redactie vroeg mij naar hét boek over het lot van militairen onder oorlogs- of daarmee gelijk te stellen omstandigheden en/of over hun terugkeer in de vredesamenstelling dat op mij het meeste indruk heeft gemaakt. Dat boek is voor mij Homerus. Het tweetal verhalenbundels: de *Ilias* en de *Odyssee*. Het eerste deel van dit Griekse heldenepos vertelt over de tocht naar Troje en de eindeloze strijd aldaar. Het tweede beschrijft de langdurige omzwervingen van Odysseus op zijn thuisreis. Uiteindelijk treft hij zijn huis in wanorde aan en moet hij de 'vrijers' verdrijven. Het boek heeft een open einde. Of het leven daarna als veteraan 'avant la lettre' lang en gelukkig was, vermeldt Homerus niet.

Op school werden te hooi en te gras gedeeltes van de tekst gelezen. Toen was dat voor mij een redelijke kwelling, later ben ik toch de diepgang en de verhaallijn van dit boek gaan waarden. Het bevat omschrijvingen van het menselijk leven, die van alle tijden zijn. Het lot van de strijder, de militair, die om welke al dan niet wezenlijke reden huis en haard moest verlaten en de strijd in den vreemde moet voeren, wordt tijdloos geschetst. De lange thuisreis en de ontvangst aldaar vormt een evenzeer klassiek relaas.

Vergelijkbare tocht

Met het noemen en globaal beschrij-

* De auteur is Bevelhebber der Koninklijke Marechaussee.

en enkele burgers van het Wapen aankomen. Een kwart van het vooroorlogse Wapen zit zo buiten bezet Nederland en zal van daaruit de strijd voortzetten als commando, geheim agent, lijfwacht van de Koningin, als bodyguard van Prins Bernhard en in andere functies binnen de kleine nieuwe Nederlandse krijgsmacht in Engeland. Velen van hen, gesneuveld en/of gelauwerd, staan met ere geschreven in het Gulden Boek van de Koninklijke Marechaussee.

Aan de slag...

Ingelijfd bij de Prinses Irenebrigade begint de schrijver in augustus 1944 zijn Odyssee via de stranden in Normandië naar hetzelfde kerkje van vier jaar eerder. Dan via België en Noord-Brabant, de operatie *Market-Garden* (brug bij Grave) tot de glorieuze intocht in Amsterdam en Den Haag in mei 1945. Uiteindelijk belandt de schrijver na exact vijf jaar en één uur thuis, en treft hij vrouw en kinderen in goede welstand aan. De overgang naar het gewone leven vindt in dit boek geen beschrijving. Dat mag de lezer, net als bij Homerus, raden. Maar de gang van zaken is exemplarisch voor de manier waarop de veteranen toen de naoorlogse draad oppakten: niet praten, maar aan de slag. Zo werkten zij mee aan de wederopbouw, en zo droegen zij hun steentje bij in de oprichting van de naoorlogse strijdkrachten, waaronder de her-opgerichte Koninklijke Marechaussee.

Pas tegen het einde van zijn militaire actieve leven zette Van Vliet zijn persoonlijke herinneringen op papier. Het resultaat is een indrukwekkend, persoonlijk document dat getuigt van godsvrucht en liefde voor vrouw en kind. Dit kleine juweel is voor mij een twintigste-eeuwse illustratie bij Homerus.

H.H.J. Ploeg*

Een hoofd vol herinneringen

Werken in risicogebieden. Door Danielle Pinedo (interviews) en Frank Verkuil (eindredactie). Kontakt der Continenten/Uitgeverij Babylon-de Geus, Amsterdam, 1997 ISBN: 90 6222 329 x

In de westerse wereld is de gezondheidszorg over het algemeen van een zeer hoge kwaliteit. Nederland hoeft daarin voor andere landen zeker niet onder te doen. De nieuwste wetenschappelijke kennis is voor de gezondheidszorg beschikbaar. Voor alle vormen van problemen zijn hulpverleners beschikbaar. En ondanks een stelsel van goed functionerende instellingen voor (geestelijke) gezondheidszorg worden wij geconfronteerd

* De auteur is voorzitter van het koepelbestuur van het Veteraneninstituut.

met verwerkingsproblemen en met ziekten onder vaak jonge veteranen. Een uitzending is voor velen een ingrijpende gebeurtenis.

Gezondheidsklachten

In de periode 1992-1993 hebben Nederlandse VN-militairen deelgenomen aan een UNTAC-vredesmissie in Cambodja. In 1994 treedt een aantal van hen naar voren omdat zij fysieke of psychische klachten hebben die niet zijn te herleiden tot een bepaalde ziekte. Zelf brengen zij hun klachten in verband met de Cambodja-uitzending en het voorgeschreven malariaprofylactum mefloquine (Lariam) of de toegediende vaccinaties. In de periode 1994-1995 verbleven militairen tijdens hun uitzending naar Bosnië in Lukavac. Zij waren daar gehuisvest op het terrein van een cokesfabriek. Ruim een jaar na terugkeer uit Lukavac maakte een aantal militairen melding van gezondheidsklachten die zij in verband brachten met milieuvontreiniging tijdens het verblijf in Lukavac. De relatie tussen de gezondheidsklachten en vaccinaties of milieuvontreiniging kon in diepgaande en voor een deel nog lopende onderzoeken niet eenduidig worden vastgesteld.^{1,2}

In het algemeen heeft ongeveer een kwart van de militairen die terugkeren van een uitzending tamelijk tot zeer veel moeite met het weer wennen aan het dagelijkse leven.³ Het is van belang dat militairen zich daarvan bewust zijn voordat zij worden uitgezonden. En dat ook het thuisfront daarop is voorbereid. Zeker voor het thuisfront is dat belangrijk want dat is immers de eerste die verwerkingsproblemen kan constateren en is in veel gevallen ook de eerste hulpverlener. Rapporten met wetenschappelijke verhandelingen en cijferreeksen brengen dat niet over.

¹ Het Post-Cambodja Klachten Onderzoek, 1998, St. Radboud Nijmegen.

² Gezondheidsonderzoek UNPROFOR, 1999, TNO Leiden.

³ Deelname aan vredesmissies, 1992, Vrije Universiteit Amsterdam.

Persoonlijke verhalen

Dat doet wel het boekje van Danielle Pinedo en Frank Verkuijl: *Een hoofd vol herinneringen*. In kleine interviews wordt een treffend beeld geschetst van mensen die in risicogebieden hebben gewerkt. Het boekje gaat niet over militairen in het bijzonder, maar over een journalist, ontwikkelingswerkers, opsporingsambtenaren, een ondernemer, en militairen en hun omgeving. Elk vertelt zijn verhaal over het werken in een risicogebied en over de terugkeer naar Nederland. Van iemand die dertig jaar na dato last krijgt van nachtmerries en angstaanvallen. Van iemand die verbaasd is over zijn eigen moed. Verhalen van doorgestane angst en hoe dat hun leven na terugkeer in Nederland beïnvloedt. Maar uit de verhalen blijkt soms ook dat er sprake is van een rijke ervaring. Een van de geïnterviewden zegt: 'En toch, als je me vraagt, had je die ervaringen willen missen, dan zeg ik nee. Dat klinkt vreemd, maar vergeet niet dat ik veel heb geleerd. Over mezelf en over anderen. Het heeft me geleerd wie mijn vrienden zijn'.

'Vanuit een vluchtelingenkamp in Afrika naar de Nederlandse luchthaven Schiphol is het nog geen halve dag vliegen. Ineens zijn hitte, de stank, de opstanden van kampbewoners, de geruchten over nieuwe moorden en de nachtelijke slachtpartijen achter de rug', schrijft minister Jan Pronk in zijn voorwoord.

Herkenbaar

Geweld of de dreiging van geweld zijn bij een uitzending dichtbij. Dat maakt diepe indruk. Zo diep dat het soms moeilijk is om na terugkeer de draad van het gewone leven weer op te pakken. Het boekje geeft een gewetensvolle schets van normale en heel menselijke reacties op de abnormale wereld waarin de geïnterviewden waren beland. Veel veteranen zullen zich kunnen herkennen in de personen die worden geïnterviewd. Op zich is het boekje een erkenning voor allen die zich hebben ingezet voor de vrede of de mensenrechten in verre gebieden.

In het laatste hoofdstuk geeft psychiater Ferdy Unck inzicht in het ontstaan van post-traumatische stressreacties en in de behandeling daarvan. Hij geeft daarbij ook aandacht aan de rol van de partner. 'De partner is tenslotte het steunende element thuis, en speelt dus een sleutelrol in het herstel van de getraumatiseerde.'

Dit boekje heeft op mij veel indruk gemaakt. Het treft op de juiste toon de aspecten van de verwerking van de ervaringen van het verblijf in een risicogebied. Het illustreert hoe normale mensen reageren op abnormale situaties en dat in de verwerking daarvan het thuisfront een belangrijke rol speelt.

Om die reden ook zou dit boekje door actief dienende militairen moeten worden gelezen voordat zij worden uitgezonden, en zou het thuisfront het moeten aanschaffen. Want sommigen blijven na terugkeer kwetsbaar en soms het gezin ook. Danielle Pinedo doet dat verantwoord uit de doeken.

L. Polman*

Srebrenica: Who cares?

Door Thom Karremans / Arko Uitgeverij, Nieuwegein, 1998.
ISBN 90 7204 754 0

Overste Karremans toostend met generaal Mladic en de met bier besproeide polonaise waarmee Dutchbat 3 zijn bevrijding uit de enclave Srebrenica vierde. Het zijn beelden uit de Balkanoorlog die zo weerzinwekkend zijn, dat al een ris

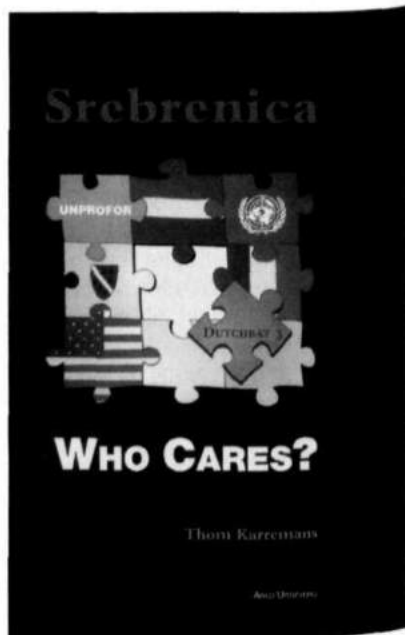
* De auteur is journalist en docent aan de School voor Journalistiek te Utrecht.

journalisten er dankbaar gebruik van heeft gemaakt. Over 'Srebrenica' verschenen in Nederland tot nu toe drie toneelstukken, ruim een dozijn boeken, een thriller en talloze documentaires. In de meeste doen makers hun best te bewijzen dat Dutchbat de val van de enclave had kunnen voorkomen, maar verkoos dat niet te doen. Sterker nog: 'Dutch peacekeepers welcomed the Serb killers', zette destijds de Britse krant *The Independent* de toon voor de toekomstige berichtgeving.

Thom Karremans, Dutchbats commandant op het moment supreme, schreef *Srebrenica: Who cares?* uit woede over wat zijn bataljon door de pers is aangedaan. Te laat: *Who cares?* verscheen in 1998, drie jaar na de gebeurtenissen. De meningen over Dutchbat 3 stonden toen reeds lang rotsvast en 'tegenstanders' van Dutchbat waren niet eens meer bereid *Who cares?* zelfs maar door te bladeren. 'Mein Kampf hoeft je toch ook niet te lezen om te weten dat Hitler een schoft was?' zei een journalistieke collega.

Volhouden...

Gekoeioneerd door de moslimleiders in de enclave en afgegrensd van de

rest van de wereld door de Servische eenheden om de enclave heen: meteen in hoofdstuk 1 beleven we de nachtmerrie van Karremans en zijn mannen mee. Het is januari 1995. De brandstof van de eenheid is al bijna op als het verhaal nog moet beginnen en nieuwe mag de enclave niet meer in. We zien de raderen van de Nederlandse vredesmachinerie pagina na pagina verder tot stilstand komen. Patrouilles kosten benzine, dus die gaan eerst op rantsoen, en later te voet. Op de compound floeit het ene elektrische licht na het andere uit en steeds meer geïmproviseerde kandelaars verschijnen. Om warm te blijven bedrijft Dutchbat ruilhandel met de hongerige bevolking buiten: voedsel voor brandhout. 'Je waant je in een middeleeuwse burcht,' schrijft Karremans. Hij refereert hier ook aan de geuren die gaan walmen waar warm douchewater ophoudt te stromen. Die zijn voor ons, okselfrisse leunstoellezers, nauwelijks voorstelbaar.

'Houdt vol!' antwoordt Den Haag steeds als Karremans om voorraden belt.

We weten hoe het verhaal afloopt. Dutchbat houdt vol, tot in juli 1995 de enclave door Serviërs onder de voet wordt gelopen. Het bataljon Nederlanders weet Zagreb te bereiken. Douchen, eten, slapen: 'alles is voortreffelijk geregeld,' schrijft Karremans. De vraag is: voor wie? De overste beschrijft hoe hij in Zagreb voor een zaal vol internationale journalisten wordt geleid. Zojuist is bekend geworden dat er misschien wel duizenden moslimdoden zijn gevallen. De persverklaring die Defensievoorlichting voor Karremans schreef en door hem laat voorlezen, zou in zelfs het goedkoopste cursusje van pakweg de NIMA reden zijn om een cursist subiet voor het tentamen 'Persvoorlichting' te laten zakken.

'Partijen in Bosnië kunnen niet worden verdeeld in *good guys* en *bad guys*' liet Defensievoorlichting Karremans namelijk zeggen. Dat was zó

stom, op die plek, op dat moment, met het nieuws over duizenden doden in de lucht hangend, dat je bijna zou denken dat Defensievoorlichting die speech expres zo heeft geschreven. Om de negatieve aandacht te kanaliseren. Naar Dutchbat.

De pers schreef gretig op wat Karremans gezegd had, en voortaan heette het dat Dutchbat geen onderscheid maakt tussen moordenaars en slachtoffers.

Bevrijdingsfeestje

De scène waarin Dutchbat in Zagreb het van hogerhand geïnitieerde bevrijdingsfeestje viert, met BBQ, bier en muziek, beschrijft Karremans in één zin: 'Er heerst een ontspannen sfeer en alles is in de hand'. Deze observatie van de overste is bijna surrealistisch als we nagaan dat het de beelden zijn tijdens dát feestje geschoten, die het imago van Dutchbat in de slag om de publieke opinie tenslotte de nekslag hebben gegeven.'

Leveren zuipende Hollanders in korte broeken en polonaise al nooit verheffende tafereelen op, in documentaires gemonteerd tussen shots van in bermen gedumpte dode moslimmannen, kun je als kijker uiteraard alleen nog maar een teiltje laten aanrukken. Alweer een 'bewijs' van Dutchbats schuld.

Bij het vertrek van Dutchbat naar Soesterberg, houdt VN-commandant generaal Janvier een afscheidstoespraak. 'Dutchbat, dankou wel, koude reis,' zei hij.

'Who cares?' Slechts weinigen: de eerste druk is nooit uitverkocht geraakt. U kunt dit boek over een belangrijk stukje geschiedenis van het Nederlandse krijgsmiddel dus overal nog volop krijgen.

B. Snoep*

**soldaat / ravijn
landgenoten** Job Sytzen

Vier boeken van Job Sytzen

Niet iedere soldaat sneuvelt. Gods Ravijn. Landgenoten. Wat het oog niet ziet. Door Job Sytzen. Uitgeverij A.W. Sijthoff, Leiden, 1957-1962.

Het schrijven van een boekrecensie is niet eenvoudig, zeker niet als ik mij in opdracht van de redactie moet beperken tot slechts één boek, dat voor mij hét boek is over militairen en oorlog. Na enig wikken en wegen, heb ik besloten mij niet helemaal aan de opdracht van de redactie te houden. Dat heeft twee redenen. Ten eerste omdat ik een Nederlands boek wilde beschrijven en ten tweede omdat de serie destijds, overigens nog steeds, een grote indruk op mij heeft

* De auteur is voorzitter van de Algemene Federatie Militair Personeel.

gemaakt. Het gaat om vier boeken van één-en-dezelfde schrijver met weliswaar in de boeken verschillende hoofdpersonen, die echter ook net zo goed één-en-dezelfde persoon hadden kunnen zijn. Derhalve beschouw ik vier boeken van Job Sytzen als één boek.

Het verhaal begint in *Niet iedere soldaat sneuvelt* en speelt zich af in Nederlands-Indië, kort na de Tweede Wereldoorlog. Ene luitenant Willy Besoyen is de hoofdpersoon, die het na het fiasco van de Grebberg, in mei 1940, als een eer ziet om als oorlogsvrijwilliger carrière te maken in Indië. Pas getrouwd en toch vrijwillig naar Indië, werd door het thuisfront niet altijd begrepen. Dat, en de warme streken, de spanning, de drank en begeerlijke vrouwen zijn voldoende ingrediënten voor een betreurd ontrouw maar toch begaan overspel. De kapitein Besoyen wordt ernstig ziek en voortijdig gerepatrieerd, terug naar het beschaafde Nederland en zijn zo keurige vrouwtje.

Het tweede boek is *Gods ravijn* en hier speelt motorordonnans Gijs Kotting de hoofdrol. Uit een ongelukkig huwelijk in Nederland weggevlucht als oorlogsvrijwilliger naar Indië. Heeft niet al te veel respect voor het vrouwelijk geslacht. Na een zeer ernstig motorongeluk leert hij dat er meer op de wereld is dan alleen seks. Krijgt als ongelovige te maken met God en leert dat te aanvaarden. Na volledig hersteld te zijn, komt hij terug bij de troep. Om een andere eenheid te helpen rukken ze uit en bij een geïmproviseerd road-block stapt hij uit en wordt dodelijk neergeschoten.

Het derde boek is *Landgenoten* en speelt zich af in Amsterdam in de periode 1944-1948. De hoofdpersoon is Piet Verkerk, die vanuit het verzet in het laatste oorlogsjaar besluit om als oorlogsvrijwilliger naar Indië te

vertrekken. Daarna komt in het boek meer het thuisfront aan bod, vooral Nelly Kingma, de verloofde van Piet. De vrouwen hadden moeite om te begrijpen, laat staan te aanvaarden, dat hun mannen vrijwillig bij hen vandaan waren gegaan. Andere mannen waren toch ook niet weggegaan? Het uitgaansleven rond het Leidseplein lonkte en ach, je man zou in Indië ook niet stil zitten. Overspel in Nederland, soms de dood in Indië en dan alsnog berouw, maar altijd kapotte relaties.

Het vierde boek is *Wat het oog niet ziet* en beschrijft de terugkeer van kapitein-arts Frits Zwaal in Nederland. Het bureaucratische en bekrompen Nederland benauwt hem. Zijn vrouw is een verwend, maar knap type en het gebrek aan kinderen stoort hen beiden. Hij voelt zich niet begrepen en verlangt terug naar Indië. Zijn praktijk boeit hem niet meer en onrustig als hij is sinds Indië wil hij meer, misschien wel emigreren om onderzoek te doen. In die gemoedstoestand ontmoet hij een andere vrouw, die tijdens de oorlog nota bene de maitresse van zijn schoonvader was. Na ontdekking doet zijn eigen vrouw een poging tot zelfmoord en de andere vrouw pakt de draad van haar leven weer op. Er zijn alleen maar verliezers.

Dilemma's

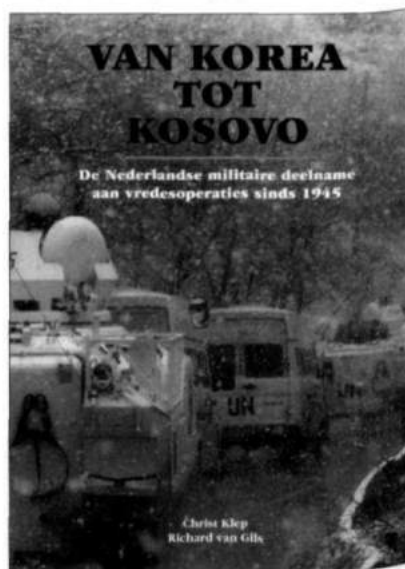
Het is moeilijk om aan te geven waarom deze vier boeken mij zo gepakt hebben. Misschien heeft het iets te maken met mijn vader, die als oorlogsvrijwilliger naar Indië is geweest. Als kind heb ik, onbedoeld, toch het een en ander gehoord als er een paar oude *sobats* op bezoek waren. Aan de andere kant ben ik tijdens mijn eigen loopbaan bij de Koninklijke Luchtmacht ook voor bijna drie maanden uitgezonden geweest. De boeken beschrijven naar mijn mening heel goed de vele dilemma's waarvoor militairen en hun achterban kunnen komen te staan bij een inzet van de krijgsmacht. Of dat nu gaat over de

periode vooraf, tijdens of erna, is niet zo belangrijk.

De periode die in de boeken wordt beschreven is ruim vijftig jaar geleden. Sommigen zouden kunnen zeggen dat het niet te vergelijken is met de huidige VN-operaties. Echter, die periode heeft wel onherstelbare schade toegebracht aan velen. Om dat beter te kunnen begrijpen en misschien ook wel om zelf beter voorbereid te zijn, zou de actief dienende militair van nu en in de toekomst deze boeken beslist alsnog moeten lezen.

Luitenant-kolonel b.d. T.E. Spier*

Van Korea tot Kosovo

De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945, door Christ Klep en Richard van Gils. Sdu Uitgevers, Den Haag, 1999.

ISBN 90 1208 766 X

Antwoord geven op de gerechtvaardigde vraag aan welke voorwaarden c.q. eigenschappen de huidige generatie militairen van hoog tot laag zouden moeten voldoen, is niet eenvoudig. De huidige militaire inzet wordt gekenmerkt door grotere mobiliteit, zeer geavanceerde wapens en waarnemingen met behulp van elektronische apparatuur die bij dag en nacht reeds op verre afstand en hoogte de kleinste details zichtbaar kunnen maken. Met andere woorden, men is zeer kwetsbaar in alle omstandigheden.

Voor wat betreft het soort operaties geeft het boek *Van Korea tot Kosovo* van Klep en Van Gils de nodige voorbeelden. Ook de meest eenvoudige opdracht blijft bij de inzet van strijdkrachten een oorlogshandeling met de daaraan verbonden risico's.

Ook de huidige infanterie is een technisch wapen geworden: inzetgereed voor het nabij gevecht, voor luchtmobiel optreden, gebruik van paratroepen, et cetera. Hierbij behoort een goed functioneren van een mobiel verbindingssysteem van hoog naar laag en vice versa. Het werken met lijnverbinding en/of koeriers is niet meer te hanteren daar steunpunten en locaties snel kunnen veranderen, waardoor grote logistieke problemen kunnen ontstaan.

Dappere kerels

Door Ernie Pyle. Vertaling: F. Spittel, Zuid-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Den Haag. Oorspronkelijke titel: *Brave men*. New York, 1944.

Welke eisen stelt men aan de militair? Ernie Pyle beschrijft in zijn

boek *Dappere kerels* in het hoofdstuk 'De fabelachtige Infanteristen' de verschillende situaties waarin de militair zich kan bevinden. Individueel dan wel collectief. Welke mogelijkheden heeft hij? Hij leeft, min of meer aan de grens van het normale beoordelingsvermogen, en zijn feitelijke conditie hangt nauw samen met de psyche van de individuele persoon. Bij onervaren militairen kan dat leiden tot een bewustzijnsvernauwing.

Ernie Pyle stelt dat een goede opleiding, karakter en fysieke gesteldheid essentieel zijn. Hij propageert het *buddy system*.

Het vormen van kleine eenheden, zoals groepen of pelotons en deze opbouwen rond mensen met ervaring, opgeruimde types en rustige karakters moet ertoe bijdragen dat die eenheden een sociaal gevoel krijgen.

De geestelijke verzorging voor en na het gevecht, indien mogelijk, is eveneens van vitaal belang. Het kan de militair rust en berusting geven c.q. doen aanvaarden wat hij moet gaan doen of gedaan heeft en het geeft een bepaalde mate van onderlinge verbondenheid, wat evenzeer geldt voor het thuisfront wanneer brieven van huis het contact met de mannen in stand houden. Dit verhoogt het moreel en de band met het thuisfront.

Paul Tibbets, de piloot en commandant van de *Enola Gay*, de bommenwerper die boven Hiroshima en Nagasaki de atoombommen afwierp waardoor zo'n tienduizenden mensen werden gedood, werd na terugkeer van zijn gevaarlijke missie gevraagd naar zijn mening.¹ Tibbets ver-

klaarde geen moment spijt te hebben gehad van zijn missie en verwoordde zijn gevoelens aldus:

Door dit bombardement heb ik vele tienduizenden mensen aan eigen zijde het leven gered en de oorlog verkort. In de strijd is het nu eenmaal ik of hij en nee of ja. Niemand heeft beweerd dat oorlog een humaan bedrijf is. Maar wens je de vrede, dan zul je je op een oorlog moeten voorbereiden.

Het lezen van het boek *Dappere kerels*, geschreven door de oorlogsverslaggever en Pulitzerprijswinnaar Ernie Pyle, en Paul Tibbets' *The Tibbets story* kan ik de militair van nu ten zeerste aanbevelen.

¹ Paul W. Tibbets, *The Tibbets story*. New York, 1978. →

* De auteur, geboren in 1916, werd op 14 mei 1955 benoemd tot Ridder MWO4 voor zijn uitstekende daden van moed, beleid en trouw als commandant van de afdeling 'Speciale Troepen Groep Spier' op West-Java in de periode augustus 1947 tot medio 1949.

Het boek van

Luitenant-generaal C.J.M. de Veer*

De heren worden bedankt

Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950. Door Ant. P. de Graaff. Uitgeverij Wever, Franeker, 1986. ISBN 90 6135 410 2

Geboren in juni 1945, ben ik een naoorlogs 'Koude-Oorlog-kind'. De wederwaardigheden van Nederlandse militairen tijdens de tweede grote oorlog van de vorige eeuw en de daaropvolgende strijd in Nederlands-Indië ken ik alleen uit de tweede hand. Uit verhalen die familie en bekenden vertelden, uit de berichten in de krant en op de radio, en later uit boeken en andere documentaire bronnen. Ik was nog niet geboren toen de wereldbrand

* De auteur is Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht.

woedde; ik was een kleuter toen de Nederlands-Indonesische strijd werd beslecht in het voordeel van de jonge natie die naar onafhankelijkheid streefde.

Mijn keuze voor het militaire beroep bracht met zich mee dat ik weldra doordrongen raakte van het besef van welke omvang de militaire operaties waren die Nederland tussen 1945 en 1949 in haar Ver-Oostelijke rijkdeel uitvoerde: haar koloniale leger op volle sterkte en gedurende vier jaar aangevuld met een expeditieleger van meer dan honderdduizend man aan de andere kant van de aardbol.

Grote impact

Vijftig jaar na dato ben ik Inspecteur der Veteranen, en in deze functie besef ik meer dan ooit welke impact de Nederlands-Indonesische kwestie en de daarbij gevoerde strijd heeft gehad en nog steeds heeft op de militairen die erbij betrokken waren. Velen zijn nooit meer losgekomen van de schokkende ervaringen die zij daar opdeden.

'Er is té veel gebeurd, daar, in het verre Indonesië, zó veel, dat het ons vele jaren heeft gekost alles te verwerken en te laten bezinken', schrijft Anthonie P. de Graaff, auteur van het boek *De heren worden bedankt*, dat in 1990 voor het eerst verscheen en waarvan ik de inmiddels vierde (!) druk heb gelezen.

De Graaff was sergeant-gewonden-verzorger van het 425-ste Bataljon Infanterie, dat in de periode 1949-1950 deelnam aan de strijd. Hij vierde zijn 21-ste verjaardag aan boord van de *Volendam*, die gedurende vier weken op weg was naar Semarang, waar de ontschepping plaatsvond. Het 425-ste werd in juni 1949 ingezet op Midden-Java, bepaald een van de gevaarlijkste gebieden. De Graaff schrijft: 'We krijgen klappen. 425 verliest op één dag zeven man. Drie man sneuvelen [...] en vier soldaten moeten als 'vermist' worden opgegeven.'

De strijd tegen het Indonesische leger (Tentara Nasional Indonesia - TNI) is

meedogenloos. Van de drie gesneuvelden worden er twee onthoofd; de derde wordt gevonden met een doorgesneden hals, en afgesneden rechteroor en neus. En dag-in-dag-uit loopt het aantal gesneuvelden dramatisch op.

De Graaff geeft een diep-indringend verslag van de gevechten die hij meemaakt en de verpleging die hij geeft aan zwaar gewonde en stervende lotgenoten. Ondertussen doet de burgerbevolking uit de kampongs voortdurend een beroep op zijn medische bijstand. Met meeslepende penvoering beschrijft hij de wanorde, de paniek en de wanhoop die zich om hem heen en bij hemzelf afspeelt. Hij maakt de verschijnselen tastbaar die wij tegenwoordig het post-traumatische stresssyndroom noemen. Hij maakt invoelbaar de weigering in het veld om een bevel uit te voeren, omdat men het een waanzinnige opdracht van hogere hand vindt.

Onwetendheid

Aan zijn fascinerende feitenrelaas voegt hij de volgende bespiegeling toe: 'Zouden de mensen in Holland hier nu eigenlijk wel enig idee van hebben? Als er post komt - en dat gebeurt niet al te vaak - lees je zinnen als: „Wat een voorrecht, dat jullie zoveel van de wereld kunnen zien”, en „Wat zullen jullie daar genieten” [...] Intussen leven we dag en nacht onder hoogspanning. De jongens raken overspannen, moeten hun leven zelfs met ondeugdelijke en defecte wapens verdedigen. [...] Nee, de mensen in Holland weten niét wat er hier gebeurt. Hoe tientallen jongens dagelijks 'afknappen', omdat ze de spanning niet langer kunnen verdragen. [...] Ze denken dat we hier liggen te zonnebaden, terwijl de zenuwen ons opvreten. Ze weten niet, dat we - hier gekomen om 'orde en vrede' te brengen - in feite alleen maar vechten voor ons eigen leven en voor dat van onze kameraden. [...] Op een schutting schrijft de TNI: „Zeg Hollands soldaat, waarvoor ga je eigenlijk dood?” Kapitein Meyer van de 1-ste compagnie laat eronder schrijven: „Voor de lol.” Maar intussen. [...] We

vragen ons af, of de hoge militaire en niet te vergeten de hoge politieke autoriteiten ook aan ónze levens waarde hechten.'

Tijdens de wapenstilstand in de eerste helft van augustus 1949 dringt het plotseling tot De Graaff door dat zij met honderdduizend Nederlandse soldaten proberen een land te bezetten met 72 miljoen inwoners, waaruit een inmiddels goed getraind en georganiseerd verzetsleger is voortgekomen, dat zelfs beter is bewapend en via guerrilla-tactieken de Nederlandse troepen aftroeft.

Eind september hoort De Graaff wat er waar is van de wilde geruchten die al enige tijd de ronde doen: de posten die zij ten koste van vele mensenlevens en gewonden hebben weten te veroveren, moeten ze ontruimen en aan de TNI overgeven. Hij noteert: 'De zin van dit alles kunnen wij als gewone soldaten niet beseffen. We zien alleen ons eigen wereldje en de politieke achtergrond van deze gebeurtenissen begrijpen wij niet. [...] De TNI zal ons eruit werken en wij zullen retireren. Retireren tot we aan de kust staan. Onze doden zullen wij achterlaten in de grond die nu door de TNI zal worden bezet. Waarvoor zij gesneuveld zijn, zullen wij niet weten. Die vraag zal niet beantwoord worden.'

Hun woedend verdriet vindt een uitlaatklep, zoals beschreven in de volgende passage: 'De driekleur is gestreken. Een nieuwe 'vlag' gaat in top, een 'vlag' die ons helpt het opgekropte gemoed een beetje te luchten. Onder daverend gelach wordt er een vuilnisbak in de mast gehesen'.

'Gasten'

De militairen krijgen eind december nieuwe orders, in verband met de soevereiniteitsoverdracht. Zij moeten

zich beschouwen als gasten van een vreemde mogendheid, en mogen zich niet meer laatdunkend over hun vroegere vijanden uitlaten, noch op enigerlei wijze beledigend of provocerend optreden. De dag van hun ontwapening is nabij. De TNI rijdt rond in wagens die zijn buitgemaakt op de Nederlanders en misbruikt hún wapens. Op 27 december horen zij op de radio het Wilhelmus én het Indonesia Raya. En ze vragen zich af, waarvoor eigenlijk 2526 jongens gesneuveld zijn.

Precies een jaar na de debarkatie te Semarang is De Graaff er terug. Maar het is niet meer de havenstad van voorheen: 'Straatrovers, autodiefstal, inbraken, moord- en rampokpartijen zijn aan de orde van het uur. [...] Onze wachtposten krijgen opdracht in geval van diefstal te schieten en ráák te schieten, maar buiten onze kampementen mogen we niets doen.'

Sommige TNI-militairen begaan – eind augustus, begin september – laffe acties tegen ongewapende Nederlandse soldaten. Ook in de Nederlandse gelederen lopen het moreel en de discipline in schrikbarend tempo terug. Men is volkomen gefrustreerd geraakt, niemand begrijpt waarom ze nog in Indonesië moeten blijven, en men wil terug naar huis. De schrijver constateert wrang: 'We wáren het geslággen leger, we werden het 'ver-slággen' leger, nu worden we HET VERGETEN LEGER.' Daarmee is de ondertitel verklaard van het boek – dat ik in één ruk heb uitgelezen. *Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950*. Het leger van Hollandse jongemannen, die met de grote vraag bleven worstelen: 'Waarom heeft men destijds onze levens geofferd voor een zaak die politiek eigenlijk al bedisseld was'. Velen van hen mompelen na zoveel jaren in wrok en

verbijstering: 'De heren worden bedankt!'

Scherpe analogie

Dit boek drong op vele plaatsen tal van scherpe analogieën bij me op ten aanzien van ervaringen die Nederlandse militairen de laatste tijd in crisisgebieden hebben opgedaan. Te denken valt aan hun traumatiserende belevenissen in voormalig Joegoslavië en in Kosovo, en aan veler opvattingen omtrent de rol van de politiek en sommige militaire leiders in de besluitvorming en de afwikkeling.

Als Inspecteur der Veteranen ontmoet ik af en toe een oud-militair die zich laatdunkend uitlaat over de uitgebreide (in zijn ogen 'overdreven') zorg die de Nederlandse krijgsmacht tegenwoordig aan haar militairen besteedt bij terugkeer van vredesmissies. Ook al valt er af en toe een steek; voor hen is er wél een officiële ontvangst bij aankomst, organiseert men wél een klinkende medaille-uitreiking, heeft men wél volop aandacht, zijn er zorgende instanties en desgewenst psychosociale begeleiding.

Dat alles staat in schril contrast met hetgeen mannen als De Graaff destijds is overkomen. Die moesten het voor hun gevoel in hoofdzaak doen met de bekende brief van Prins Bernhard – Inspecteur-Generaal van de Koninklijke Marine en de Koninklijke Landmacht – en zijn laatste zin daaruit: 'Waar het de ondersteuning van redelijke verlangens betreft, zult ge steeds op mij kunnen rekenen.' Ik ben van mening, dat het goed is, dat de Nederlandse krijgsmacht ten aanzien van haar veteranen belangrijke lessen uit het verleden heeft getrokken. Ook lessen uit het wrege verleden dat Anthonie P. de Graaff ons op zo confronterende wijze schetst.

F-16's van de Koninklijke Luchtmacht worden in de lucht bijgetankt (Foto: Vliegbasis Soesterberg)

Intocht van de Koninklijke Nederlandse Brigade 'Prinses Irene' in Den Haag (Foto: SMG/KI)

Samenvattingen

M. Elands. Oudere veteranen en de roep om maatschappelijke erkenning

De auteur richt zich vooral op de 'oudere veteranen' die vochten tijdens de Tweede Wereldoorlog, in Nederlands-Indië, in Korea en in Nieuw-Guinea. Hij vraagt zich af waarom juist de veteranen van voormalig Nederlands-Indië de barricaden beklommen, en tot welke resultaten dit heeft geleid. De auteur zet tevens het dilemma van de huidige regering uiteen: enerzijds is er sprake van erkenning van de offers die de betrokkenen hebben gebracht, maar anderzijds is er afstand ten opzichte van wat er toen is gebeurd. De auteur maakt duidelijk dat maatschappelijke erkenning en een politiek debat elkaar niet uitsluiten. Een open en kritische dialoog mag dan wel pijnlijk lijken; het is een noodzakelijke voorwaarde voor bewustwording.

J.R. Schoeman. Veteranen van 'goede' en 'foute' missies

De auteur onderzoekt de omgeving waarin militairen moeten opereren. Met welke zaken hebben ze te maken? Welke factoren veroorzaken stress en wat kunnen de gevolgen daarvan zijn voor het individu? Wat is de betekenis van maatschappelijke erkenning en waardering van veteranen? Hij zet uiteen dat vredesmissies niet-traditionele omstandigheden met zich meebrengen, die bij een individu kunnen leiden tot stress en soms tot post-traumatische stressstoornissen (PTSS). De auteur bespreekt de invloed van psychologische zorg tijdens en na een missie. Daarbij komen tevens de gevolgen aan de orde die de kwalificaties 'goede' en 'foute' missie kunnen hebben. Maatschappelijke erkenning blijkt een belangrijke rol te spelen als het gaat om het verwerken van de ervaringen.

C.W. Vroom. Uitzendingen in de krijgsmacht. Is er voldoende waardering?

Zowel de krijgsmacht als internationale bedrijven zenden mensen uit naar het buitenland. De auteur onderzoekt de overeenkomsten en de verschillen. Militairen bevinden zich op een bepaalde plaats omdat de politiek besluit dat daar reden toe is; voor werknemers ligt de zaak anders. Het risico dat met een militaire missie gepaard gaat, blijkt een cruciale factor te zijn. Dit betekent dat degenen die beslissen militairen uit te zenden, ook de consequenties daarvan onder ogen moeten zien. Verder behandelt de auteur de zorg voor militairen tijdens en na een uitzending, en de maatschappelijke erkenning.

J.M.P. Weerts. Het Nederlandse veteranenbeleid in internationaal perspectief

Op het eerste gezicht lijkt er zoiets te bestaan als een universele militair, en dus een universele veteraan. Maar de praktijk toont aan dat het niet zo eenvoudig is als het misschien lijkt. De auteur laat zien dat er verschillende opvattingen bestaan over wie als veteraan wordt aangemerkt en wie niet. Tevens bestaan er verschillende opvattingen over de rol van de regering en de diverse organisaties met betrekking tot veteranen, en dus ook met betrekking tot de (na)zorg. De auteur vergelijkt een aantal landen, waaronder de Verenigde Staten, Canada, het Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Duitsland, Frankrijk, Australië en de voormalige Sovjet-Unie. In sommige landen is er sprake van een speciale band tussen staat, maatschappij en veteraan. In andere landen is de benadering koeler, zakelijker.

H.H. Vogelaar, J.W. Reerds, B.J.N. Schreuder. 'De' veteraan bestaat niet. Veteranen en traumabehandeling

De drie auteurs zijn verbonden aan 'Centrum '45'; een nationaal instituut voor de psychologische behandeling van trauma's die zijn ontstaan als gevolg van oorlog of vervolging. Sinds 1991 behandelt men ook veteranen. De auteurs beschrijven deze laatste categorie cliënten. Op welke wijze hebben zij het gewapend conflict ervaren? Welke factoren hebben hun zienswijze voor, tijdens en na het conflict beïnvloed? En in welke mate heeft de samenleving bijgedragen tot dit beeld? Welke factoren hebben de aanwezige klachten beïnvloed? De auteurs stellen tevens de overeenkomsten en verschillen tussen 'oude' en 'jonge' veteranen aan de orde. Ze concluderen dat 'de' veteraan niet bestaat; veteranen wel.

M. Maas, B. Hopman. De betekenis van herdenken

Oorlog beïnvloedt de levensloop van veteranen en hun families, soms op verschrikkelijke wijze. In Nederland is er erg weinig publieke belangstelling geweest voor de impact van oorlogvoeren. Pas tegen het einde van de twintigste eeuw ontwikkelt zich een cultuur van gedenken, wat zich uit in nationale monumenten en herdenkingen. Volgens de auteurs zijn er verschillende redenen om te herdenken, variërend van uitingen van onmacht en van protest tot vertroosting. Ze onderzoeken op welke manier herdenkingen tegemoet komen aan een behoefte. Daarbij staan militaire herdenkingen, waarbij militairen hun lot of hun verliezen gedenken, centraal. De auteurs laten zien dat herdenkingen met openheid en reflectie te maken hebben; met leren van de geschiedenis en verantwoordelijkheid nemen in de toekomst. Een herdenking overbrugt de kloof tussen enerzijds de behoefte om te vergeten en anderzijds de behoefte om te herinneren. Daarbij draagt ze bij aan erkenning en steun. Herdenken zet de regering aan om zich rekenschap te geven van haar daden, en daagt de maatschappij uit om solidariteit en verantwoordelijkheid te tonen.

H.W. de Swart en C.J. Thuijsman. Het veteraneninstituut

De auteurs beschrijven de ontstaansgeschiedenis van het Veteraneninstituut, dat deze maand zijn deuren opent. Ze bespreken allereerst de verschillende betrokken partijen. Het tweede thema dat ze aan de orde stellen is de positie van de regering ten aanzien van veteranen. Vanaf 1989 zijn er diverse officiële nota's en brieven over veteranen verschenen, die zich allemaal in essentie richten op drie onderwerpen: de behoefte aan erkenning, de specifieke immateriële problemen die zijn gerelateerd aan veteranen, en de materiële zaken die met veteranen en hun families samenhangen. Het laatste deel van het artikel beschrijft de taken, de organisatie en de werkwijze van het Veteraneninstituut, zoals vastgelegd in een speciaal convenant. De oprichting van het Veteraneninstituut is een belangrijke en zichtbare stap voorwaarts.

Summaries

M. Elands. Older veterans and the search for recognition

The author focuses on the 'older veterans' who fought during World War two, in the former Dutch-Indies, in Korea or during the conflict about New Guinea. *Why did the veterans from the former Dutch-Indies climb the barricades? What were the results of their actions in terms of recognition of their merits?* He explains the dilemma of the present government: on the one hand there is recognition of the sacrifices of those involved, on the other there is distance to what happened then and there. As the author clarifies, public recognition and political debate do not exclude one another. An open and critical dialogue may seem painful; it is a necessary condition to become conscious.

J.R. Schoeman. Veterans of 'good' and 'bad' missions

The author explores the environment in which soldiers have to act. What are the conditions to be met and what are the origins of stress? What is the meaning of public support and recognition towards veterans? He explains how peacekeeping operations involve non-traditional factors, which may result in stress, and in some cases over-stress for the individual. He addresses the meaning of psychological assistance during a mission and the significance of after-care. *He shares his observations regarding so-called 'good' and 'bad' missions and the effects of those labels.* Public recognition does play an important role in the assimilation of experiences.

C.W. Vroom. Military missions abroad. Is there enough appreciation?

As the author explains, both the armed forces and internationals have people serving abroad. What are the similarities and what are the differences? Military find themselves somewhere because politics decides that there are reasons to do so; employees go within another framework. As the author clarifies the involved risk makes the difference. Given this observation, those who decide to send soldiers on an errand also have to face the consequences. The author addresses support during the operation, after-care and public appreciation.

J.M.P. Weerts. The veterans policy of the Netherlands

At first sight there might be something like a universal soldier and thus a universal veteran. Yet the realities of our complicated world demonstrate the complexity of this idea. As the author explains, there are very different notions regarding the concept of veterans. There are also different concepts regarding the role of the government and organizations towards veterans and, thus, different concepts regarding the care for them. *The author compares several countries, including the USA, Canada, the UK, Norway, Germany, France, Australia and the former Soviet Union.* In some countries there is a special bond between state, society and veteran. In other countries – as the author explains – the approach is more sober and business-like.

H.H. Vogelaar, J.W. Reerds, B.J.N. Schreuder. 'The' veteran doesn't exist. Veterans and the treatment of trauma's

The three authors belong to the 'Centre 1945', a national institute for the psychological care of those affected by war or persecution. Since 1991, care is also given to veterans. They describe this last category of clients. *How did they experience armed conflict? What factors influenced their image before, during and after the conflict? To what extent did the return into civil society influence this image? And what factors influence the complains at hand?* The authors also reflect on similarities and differences between 'old' and 'young' veterans. 'The' veteran doesn't exist, veterans do.

M. Maas, B. Hopman. The meaning of remembrance

War influences the course of life of veterans and their families, sometimes in a devastating manner. In the Netherlands there has been very little public attention for the impact of warfare. Only by the end of the 20th century a culture of remembrance, expressed in national monuments and commemorations, has developed. As the authors explain there are different reasons to commemorate, varying from demonstrations of impotence and of protest to consolation. They examine in which way commemorations meet a want. They focus on 'military commemorations'. As they indicate, commemorations are about openness and reflection, about learning from history and responsibility for the future. A commemoration bridges the paradox of the need to forget and the need to remember and produces recognition and support. It also challenges the government to account for their actions, and it challenges society to show solidarity and responsibility.

H.W. de Swart en C.J. Thuijsman. The Institute for Veterans

The authors describe the genesis of this institute, which will open its doors this month. They first present the different parties involved. A second theme is the position of the government in respect of veterans. Since 1989 several official papers were published. In essence they all addressed three topics: the need for recognition, the specific immaterial problems of veterans, and the material problems related to them and their families. The final part of this article informs about tasks, organization and methods of the institute, as covered by a special covenant. The founding of this institute is an important and visible step ahead. In the end, however, it is the veteran that counts.